

125 ÉVES A BUDAPESTI ANGOL SZAK

FRANK TIBOR ÉS
KÁROLY KRISZTINA (SZERK.)

DOKTORANDUSZTANULMÁNYOK

SZÉCHENYI TERV

T Á L E N T U M S O R O Z A T

125 ÉVES
A
BUDAPESTI
ANGOL SZAK

SOROZAT-
SZERKESZTŐK

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
SONKOLY GÁBOR

125 ÉVES
A BUDAPESTI
ANGOL
SZAK | FRANK TIBOR és
KÁROLY KRISZTINA (SZERK.)

DOKTORANDUSZTANULMÁNYOK

E L T E E Ö T V Ö S K I A D Ó • 2 0 1 2

TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003

„Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE – Kultúrák közötti párbeszéd alprojekt”

A projekt az Európai Unió támogatásával,

az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

© Szerzők, 2012

© Szerkesztők, 2012

ISBN 978 963 312 128 3

ISSN 2063-3718

**E·L·T·E
EÖTVÖS
KIADÓ**

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Borító: Váraljai Nóra

Tördelőszerkesztő: Heliox Film Kft.

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

TARTALOM

Előszó (<i>Frank Tibor és Károly Krisztina</i>)	7	
ELSŐ FEJEZET		
ANGOL IRODALOM ÉS MŰVÉSZET	9	5
BÁCSKAI-ATKÁRI JÚLIA		
Byron hiánya: A narratológia és a byroni verses regény	11	
BARNA ZSÓFIA		
A teljesség illúziója – ciklus és töredék összefüggéseiről	20	
PÉRI-NAGY ZSUZSANNA		
Késő-középkori drámák Wycliff gondolatisága ellenében	29	
SZIGETI BALÁZS		
Dramaturgiai szerkezet David Garrick <i>Macbeth</i> -adaptációjában	36	
VÉGH VERONIKA		
„Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!”		
Bevezetés a romantikus töredékversről való gondolkodásba	45	
MÁSODIK FEJEZET		
AMERIKAI IRODALOM ÉS TÁRSADALOM	53	
GEIGER ILDIKÓ		
A névadás rítusai – Kingston, Lorde és Angelou		
posztstrukturalista megközelítése	55	

JURANOVSKY ANDREA

Déli gótika és társadalmi korrajz

Anne Rice *The Feast of All Saints* című regényében 60

PINTZ KATALIN

Amerikai olaszok New Yorkban:

kép és önkép az utolsó 150 évben 68

SZABÓ ZSÓFIA

Mrs. Jarena Lee önéletrajza 81

SZENCZI ESZTER

Kulturális hibriditás a huszadik századi mesztic önéletrajzokban.

Beatrice Culleton Mosionier: *In Search of April Raintree* (1983) 89

SZLUKOVÉNYI KATALIN

Kortárs Kelet-Európa a kortárs amerikai próza tükrében:

a posztszovjet térség Jonathan S. Foer, Arthur Phillips és

Gary Shteyngart regényeiben 96

HARMADIK FEJEZET

NYELVÉSZET 103

FÁBIÁN KRISZTINA

A lelkiismeret metaforái 105

HORVÁTH KATALIN

A „dupla genitívusz” konstrukció 112

NEGYEDIK FEJEZET

NYELVPEDAGÓGIA 125

ADORJÁN MÁRIA

Turisztikai angol tanítása az ELTE-n 127

KOVÁCS ÁGNES

A kompetens nyelvtanár

aktív és nem aktív felnőtt nyelvtanulók szemszögéből 136

MÉSZÁROSNÉ KÓRIS RITA

Szolgálok és tanítok! Üzletiszaknyelv-tanárok mint szolgáltatók .. 150

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézete 2011. november 9–10-én nagyszabású konferenciával köszöntötte az angol szak megalapításának 125 éves évfordulóját. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1886-ban kérte fel Arthur J. Patterson angol filológust, hogy legyen egyetemünk első angol szakos professzora, akkor még a budapesti m. kir. tudományegyetemen, s ebből a kezdeményezésből mára az ország legnagyobb, leggazdagabb kínálatot nyújtó, s biztosan egyik legjobb angol-amerikai intézete fejlődött ki.

Az angol nyelv az alapítás időszakában egy távoli kultúra hordozója volt, nagyon kevesen beszéltek hazánkban. Akkoriban a német látta el a *lingua franca* szerepét, és franciául is illendőbb, divatosabb volt beszélni, olvasni, mint angolul. A brit professzor tehát valóságos kultúrmissziót teljesített, amikor Magyarországra költözött, és máig őrzött, kicsiny, személyes könyvtárának segítségével egyetemi szinten kezdte tanítani az angol nyelvet és irodalmat Budapesten. Meghívásának közismert magyarbarátsága volt az egyik oka: ő írta talán máig is a legjobb külföldi könyvet Magyarországról, az 1869-ben megjelent, kétkötetes *The Magyars: Their Country and Institutions* című, kiváló országismereti szemlét (amely sajnos mindmáig magyar fordítására vár). Az angoltanítás akkor és azután is sokáig az irodalom primátusán nyugodott, ezt a hagyományt Patterson egyenesen Cambridge-ből, tanulmányainak székhelyéről ültette át Budapestre. A tradíció hosszú évtizedeken át meghatározta a budapesti angol szak profilját, hiszen itt is elsősorban az irodalmat tekintették a nyelv forrásának, hordozójának és eredményének.

Mára ez nagy mértékben változott. Az irodalom oktatásának továbbra is komoly szerep jut, de mellette az anglisztika és amerikanisztika mára már széles spektrumú, gazdag tudományág lett, nagy hangsúllyal a történelmen, a kultúrán és a civilizáción. Kiemelkedik az angol nyelvészet, az angol alkalmazott nyelvészet és a nyelvpedagógia oktatása és kutatása, s emellett komoly amerikanisztikai és fejlődő kanadai, ausztrál, ír és „posztkoloniális” stúdiumaink is népszerűek. A képzés sokszínűsége híven mutatja azt a fejlődést, amelyen „az angol” főként

Konferenciánkon, amely a Magyar Tudomány Ünnepeének keretében zajlott a budapesti Bölcsészkaron, az Angol-Amerikai Intézet tanári kara mellett PhD-hallgatóink egy csoportja is előadást tartott. Az ő dolgozataikat gyűjtöttük most össze, hogy a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003 „Európai Léptékkel a Tudásért, ELTE – Kultúrák közötti párbeszéd alprojekt” támogatásával különálló kötetben olvasóink elé tárjuk őket, emlékeztetőül arra, hogy az egyetem – Humboldt szavaival – „tudományt oktat”, ebben az örök körforgásban leli értelmét és hivatását. A ma PhD-hallgatóiból válnak majd hitünk szerint legkiválóbb oktatóink, akik továbbviszik az angol szak gondjait és örömeit az Eötvös Loránd Tudományegyetemen – és a világban.

8

Frank Tibor – Károly Krisztina

ELSŐ FEJEZET

ANGOL IRODALOM
ÉS MŰVÉSZET

BYRON HIÁNYA: A NARRATOLÓGIA ÉS A BYRONI VERSES REGÉNY¹

11

A vonatkozó szakirodalomban közismert, hogy Byron *Don Juanja* az első verses regény. Ez az elsőség azonban további műfajtörténeti kérdéseket vet fel. Először is, nyilvánvalóan számottevő műfaji előzményekkel kell számolnunk; a legfontosabb ezek közül a komikus eposz, amelyre már a verses regényhez hasonlóan szintén jellemző volt az eposzi konvenciók kifordítása. A kérdés ezek után az, hogy a verses regény miben tért el a komikus eposztól. Byron művének vannak számottevő műfaji folytatásai is a későbbi verses regényekben; azonban az egyes nemzeti irodalmakban meglehetősen nagy különbségeket találunk. Az angol irodalomban a verses regény mint műfaj lényegében hiányzik; az orosz irodalomban Puskin képviselte. A magyar irodalomban viszont nem pusztán sporadikus példák vannak, hanem a verses regény valóban műfajként jelentkezett, amely az 1870-es években kulminálódott, és számos példa akad rá.

Mindezek arra a nem éppen evidens tényállásra engednek következtetni, hogy a byroni verses regény korántsem az angol, hanem sokkal inkább a magyar irodalom centrális műfaja. A következőkben ennek a jelenségnek az okait szeretném tisztázni.

1. NARRÁCIÓ ÉS MŰFAJPARÓDIA

A verses regény műfajának kérdését illetően mindenekelőtt azzal a ténnyel kell számolnunk, hogy nehezen meghatározható műfajról van szó, ugyanis rendkívül heterogén az anyag: az egyes művek között igen jelentős tematikai, formai eltérések figyelhetők meg (vö. IMRE 1990). A narráció tekintetében azonban mégis mutatkoznak bizonyos műfajspecifikus jellemzők, amelyek alapvetően arra

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 11–19.

.....
¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatómunkámhoz adott segítségükért, hasznos megjegyzéseikért és továbbvezető ötleteikért Margócsy Istvánnak, Szegedy-Maszák Mihálynak, Péter Ágnesnek és Kállay Gézának mondok köszönetet.

vezethetők vissza, hogy a verses regényekben az elbeszélő hangsúlyosan előtérbe kerül, és ezáltal a szöveg reflexívvé válik – a reflexiók pedig mind a diegetikus, mind az extradiegetikus szintet érinthetik.

A diegetikus szintre való reflexiók során a narrátor az általa elbeszélte történethez, annak eseményeihez, szereplőikhez fűz megjegyzéseket, ezzel egyébként eltávolítva az olvasót a tulajdonképpeni történettől. Ennek szemléletes példáját adja a *Találkozások*, amikor az elbeszélő főhőse, Ernő csábítási kísérleteit kommentálja (bővebben l. BÁCSKAI-ATKÁRI 2009: 37–45):

Denique Ernő egyre „golyhóbb”:
De hát ily állapot s eset,
Én istenem, hát ennyi s ily csók
Vajh, kit nem részegítne meg?
Egyébiránt biz ő nem is szent;
S hiába, amit ezután tett –
Hja, már ha erre gondolok,
Én magam is dühös vagyok.

(VAJDA 2004: 654)

Az elbeszélő ezen a ponton egyrészt mintegy mentegeti hőseit, aki kvázi a körülmények áldozata, és a tette morálisan elfogadható, legalábbis az elbeszélő érvelése arra irányul, hogy az olvasó ezt a tényt elfogadja. Azonban rögtön utána következik annak elismerése, hogy Ernő tette – amiről az elbeszélő viszonylag kevés információt ad – morális szempontból mégiscsak felkavaró, és az elbeszélő ennek fényében mintegy felháborodik. Természetesen a felvett hang (a felindulás) mögül valójában részben kihallható az elbeszélő valódi hangja, és így a felháborodás gesztusa ironikussá válik.

A diegetikus szintre való reflektálás sajátos esete az, amikor az elbeszélő kitéréseket tesz – gyakran éppenséggel a történet neuralgikus pontjain: a *Don Juan* elbeszélője például a III. ének végén hosszas exkurzust tesz előbb a holdfényről, majd magáról a kitérés jelenségéről (96. versszak), miközben a főhős élete igen csak veszélyben forog:

But let me to my story. I must own,
If I have any fault, it is digression,
Leaving my people to proceed alone.
While I soliloquize beyond expression.
But these are my addresses from the throne,
Which put off business to the ensuing session.
Forgetting each omission is a loss to
The world, not quite so great as Ariosto.

(BYRON 2004: 184)

Magyar fordításban:

De hadd folytassam... meg kell vallanom,
van egy hibám: csapongok szerteszét;
faképnél hősöm több ízben hagyom,
és monológgal rontom a mesét;
de ha mi fontos, elhalasztgatom,
új diétáig, mint egy trónbeszéd;
pedig kár minden kihagyásért, még ha
nem is épp Ariosto a poéta.

(BYRON 1975: 194; Ábrányi Emil fordítása)

A kitérésekkel az elbeszélő eltávolodik a tulajdonképpeni történettől, és az olvasót is eltávolítja attól; a fent idézett szöveghely azért különösen érdekes, mert a kitérés témája maga a kitérés (*digression*), amelyet az elbeszélő is problémaként jelöl – ezzel pedig az elbeszélés témája az elbeszélés milyensége lesz.

Az extradiegetikus szintre való reflexiók, ahogy részben a fenti példa is mutatta, a történetmondás mikéntjére, a szöveg megformáltságára való utalásokat jelentik. Ez gyakran negatív módon történik, vagyis az elbeszélő elhatárolódik bizonyos lehetséges történetmondási stratégiáktól. Erre példa *A délibábok hőse* elbeszélőjétől az, amikor a III. ének elején először elmondja a főhős szökését úgy, mint ahogy az egy romantikus kalandregényben szerepelhetne, majd a következővel szakítja meg ezt a (potenciális) narratívát:

– – Így mondaná talán el sok regény,
De kérlek, olvasóm, ne hidd, hogy én.

(ARANY 1999: 55)

Az elbeszélő ezen a ponton nem csak elhatárolódik ettől a lehetőségtől, hanem az elbeszélés – és az elbeszélő–olvasó dialógus – fő témájává az elbeszélés milyenségét teszi, tovább késleltetve ezzel természetesen a tulajdonképpeni történetet is – mind a kitéréssel, mind pedig már azzal, hogy egy általa később diszkvalifikált verziót ad róla.

A fenti idézetben a „sok regény” kitétel is utal rá, hogy az extradiegetikus szintre való reflexiók jelentős része műfajparódia; különösképpen az eposz vált parodizált műfajjá a verses regényben. Erre példa a *Don Juan* I. énekének 200. strófája:

My poem is epic and is meant to be
Divided in twelve books, each containing,

With love and war, a heavy gale at sea,
A list of ships and captains and kings reigning,
New characters; the episodes are three.
A panoramic view of hell's in training,
After the style of Virgil and Homer,
So that my name of epic's no misnomer.

(BYRON 2004: 96)

Az idézet magyar fordítása:

Poémám éposz s kétszer hatra megy
a könyvek száma; mindenikbe leszen
harc, szerelem, orkán elegy-belegy,
gályák s királyok névsora, egészen
új típusok, és epizód nem egy,
de három is; sőt prospektusba tészem
magát a poklot, mint Virgil s Homer,
gáncsolni akkor, meglátom, ki mer?!

(BYRON 1975: 79; Ábrányi Emil fordítása)

A fenti idézet az eposzi kellékeket parodizálja: nyilvánvaló, hogy a szöveg attól még nem lesz valódi eposz, hogy a kérdéses kellékeket felvonultatja, ilyenformán az elbeszélő azon állítása, hogy – valamilyen értelemben vett – eposzt fog írni, csak ironikusan, paródiaként fogható fel, hiszen nevetségessé teszi a kötelező eposzi elemeket. Megjegyzendő, hogy az angol szövegben a „*my poem is epic*” kitétel egyrészt jelenti azt, hogy a költemény ’epikus’, másrészt pedig hogy ’eposzi’; a fent szereplő magyar fordítás tehát annyiban megtévesztő, hogy az elbeszélő nem direkt műfajmegjelölésként használja az eposzt, hanem sokkal inkább arra utal, hogy szövege eposszerű lesz. Később, a III. ének legvégén is hasonló jelenséggel találkozhatunk: az elbeszélő arra panaszkodik, hogy az aktuális ének túl hosszúvá nyúlt, éppen ezért kettévágja; a túlzott hosszúság pedig „túl eposzi” (*too epic*) karakterisztikumként jelenik meg:

I feel this tediousness will never do;
'Tis being too epic, and I must cut down
(In copying) this long canto into two.
They'll never find it out, unless I own
The fact, excepting some experienced few,
And then as an improvement 'twill be shown.

(BYRON 2004: 188)

Magyar fordításban:

Unalmas kezdek lenni, érzem,
ez ének már túlságig époszi.
Ha másolom, majd kétfelé nyeselem;
ha meg nem vallom, észre sem veszi
nehány szakértőn kívül senki sem,
sőt még a szépész mintának teszi!

(BYRON 1975: 199; Ábrányi Emil fordítása)

A paródia tényének regisztrálásán túlmenően mindez azért is fontos, mert az eposz mint parodizált műfaj Byronnál láthatóan kettős szerepben jelenik meg: jelentős részben elutasított mintaként – de mindenképpen mintaként.

15

2. BYRON ÉS AZ ANGOL VERSES REGÉNY

A műfajparódiával összefüggésben meg kell említeni, hogy a verses regény műfaja természetesen nem előzmények nélküli: elsősorban a klasszikus és a komikus eposz említendő meg (IMRE 1990: 511–512; CRONIN 2011). Ez a kettős hagyomány egyébként általában véve is rendkívül fontos volt a romantikus verses elbeszélés számára az angol irodalomban (l. FISCHER 1991).

A komikus eposzi hagyomány tekintetében elsősorban Pope hatását szükséges kiemelni, akinek *A fürtrablás* című komikus eposza Byron számára is fontos minta volt (RAWSON 1990: 83–85). Ugyanakkor *A fürtrablás* kevésbé radikális módon tér el a klasszikus eposztól, mint a verses regény (akár a hangnem, akár az elbeszélő előtérbe kerülését illetően), ráadásul a paródia mellett sajátos módon igazodik is a konvenciókhoz – például az invokáció a mű elején szerepel, és nem máshol –, ahogy a *Jevgenyij Anyegin*ben éppenséggel a VII. fejezet végén található.

Byronnál azonban az eposz egészen másképpen szervezőereje a kompozíciónak: a megvalósítás milyenségének kérdése (komoly vs. komikus eposz) helyett ugyanis az eposz műfajára való explicit reflektálás kerül a középpontba, és ezáltal az eposz tematizálttá válik a szövegben belül. A verses regény számára tehát az eposz nem pusztán minta, hanem téma is.

Felmerülhet természetesen a kérdés, hogy miért az eposz műfaja bizonyult ennyire lényegesnek. Valójában a verses regényen túlmutató jelenségről van szó, ugyanis az eposz 1790 és 1830 között az angol irodalom számára ennél általánosabb szinten is kiemelten fontos műfaj volt (FISCHER 1991; TUCKER 2008). A centrális irodalmi ambíció lényegében az eposz felváltása volt, vagyis nem az eposz

puszta imitálása, folytatása, hanem olyan műfaj vagy olyan művek létrehozása, amelyek képesek átvenni az eposz korábbi központi szerepét, ugyanakkor megfelelnek a modern kor igényeinek.

Ez az ambíció divergens, heterogén kísérletekhez vezetett (például nemcsak a *The Rime of the Ancient Mariner* 'Ének a vén tengerésről', hanem részben a *Lyrical Ballads* 'Lírai balladák' is ide sorolható), amelyeket összefoglalóan a romantikus verses elbeszélés fogalmával írhatunk le. A rendkívül szerteágazó képből alapvetően két meghatározó minta emelkedett ki: előbb Scott, majd pedig – Scott nyomán haladva – Byron (Scott szerepéről l. még ALEXANDER 2007: 30–33; BÁCSKAI-ATKÁRI 2011). Bár Byronnak több műve is ide sorolható (például a verses regény előzményeként is jelentős *Childe Harold*), a mi szempontunkból a legfontosabb a *Don Juan*: ebben a szövegben ugyanis a narráció központi eleme a reflektálás, és ezáltal magának a műfajnak a kérdése tematizálódik.

16

Byron és a romantikus verses elbeszélés kapcsolatát illetően három fontos megállapítás tehető (FISCHER 1991). Először is, Scott nyomán haladva Byron a lehetőségekig kiteljesítette a romantikus verses elbeszélést. Ezzel együtt tovább is fejlesztette az eredeti műfajt, végső soron annak széteséséhez vezetve. Byron ugyanis a műfaj (és a romantikus költészet) kritikus is volt egyben (vö. még NEMOIANU 1984: 47).

Mindezekből viszont az következik, hogy bár Byron a verses regény szempontjából kétségkívül kezdőpont, az angol romantikus verses elbeszélés szempontjából valójában végpont. Fontos megjegyezni, hogy mindkét műfaj hiányzik a későbbi angol irodalomból, éppen ezért az angol verses regény hiánya nem magyarázható kizárólag Byron diabolikus voltával (amely egyébként botrányosra sikeredett válása után csakugyan fennállt, ráadásul éppen a *Don Juan* szövege számos, az angol kortársakat sértő kritikai megjegyzést tartalmaz). Valójában sokkal inkább arról volt szó, hogy a verses regényt és a romantikus verses elbeszélést létrehozó irodalmi ambíció szűnt meg.

3. BYRON ÉS A MAGYAR VERSES REGÉNY

Egészen más történet viszont a magyar irodalomban, ahol a verses regény jelentős műfajjá tudott válni. Mint korábban már említettem, a magyar verses regény az 1870-es években kulminálódott, olyan példákkal, mint *A délibábok hőse* (Arany László), a *Találkozások* (Vajda János) vagy az *Alpári* (Balogh Zoltán).

Ezzel kapcsolatban két probléma merül fel. Egyrészt a műfaj későn jelentkezik, szemben például az orosz vagy a lengyel verses regényekkel (vö. MODRZEWSKA 2004; DIAKONOVA–VATSURO 2004); ráadásul Byron Magyarországon már az

1830-as években ismert volt, tehát a műfaj kései jelentkezése nem tudható be a megfelelő irodalmi kontaktus hiányának. Az sem sokat módosít a képen, ha hozzávesszük, hogy Arany János 1850-ben jelentkezett a *Bolond Istók* I. énekével, vagy hogy Gyulai Pál már 1858-ban elkezdett dolgozni a *Romhányin*: mindkét mű akkor folytatódott ugyanis, amikor a műfaj egyébként is elterjedt, korábban nem is bírtak számottevő hatással.

Másrészt a verses regény a „megkésettiséggel” együtt is jelentkezik, és fontos műfajjá válik. Ez meglehetősen atipikusnak mondható, figyelembe véve, hogy más irodalmakban, ahol Byron valamiért később vált elérhetővé vagy megbecsültté, számottevő aktív hatással már nem kell számolni: Byront olvasták, fordították, de nem követték. Ez jellemezte lényegében a holland, a bolgár vagy a cseh irodalmat (vö. D’HAEN 2004; PROCHÁZKA 2004; KOSTADINOVA 2004). Vagyis nemcsak az a kérdés, hogy a magyar verses regény miért csak a 19. század második felében jelentkezik, hanem az is, hogy ilyen jelentős időbeli eltéréssel miért jelentkezik egyáltalán.

A magyar epikai hagyományt illetően mindenképpen fontos megemlíteni Csokonai komikus eposzait (ilyen a *Békaegérharc*, de a legfontosabb természetesen a *Dorottya*), amelyek a verses regény szempontjából számottevő potenciális előzményeknek tekinthetők (BÁCSKAI-ATKÁRI 2010). Ezekre a szövegekre is jellemző ugyanis az eposzi konvenciók kifordítása, csakúgy mint az elbeszélő által tett reflexiók, kiszólások (ennek korabeli közköltészeti beágyazottságáról l. KÜLLŐS 2007: 243–244). Vagyis a magyar verses regénynek éppúgy voltak belső epikai előzményei, mint az angol irodalomban, sőt Csokonai megoldásai sok tekintetben közelebb állnak a verses regényhez, mint Pope valamivel visszafogottabb narratív gesztusai (Pope és Csokonai különbségeiről ebben a tekintetben vö. PETRŐCZI 2007: 144–150).

A 19. századi megítélés következtében azonban Csokonai komikus eposzai marginalizálódtak. Egyrészt a népies-nemzeti irodalom számára Csokonainak a fentebb említett narratív megoldásai „pórias” gesztusoknak minősültek (MILBACHER 2000). Másrészt az alapvető irodalmi aspiráció a nemzeti eposz megteremtése volt, márpedig a komikus eposz és a verses regény éppen a komoly eposz paródiáját jelentik (amely probléma *A helység kalapácsa* nem túl kedvező fogadtatása esetében is tapasztalható volt). Mindezekből az következett, hogy Csokonai és a verses regény műfajának narratológiai megoldásai nem érvényesülhettek a korban – ez tehát annak az oka, hogy a verses regény csak későn tud jelentkezni a magyar irodalomban.

A magyar nemzeti eposz mint vállalkozás azonban lényegében kudarcba fulladt; ezzel viszont az orientációs pont is átértékelődött. A magyar verses regény megjelenése lényegében ehhez az átértékelődéshez köthető: az eposz mint kérdés továbbra is fontos maradt, ugyanakkor többé nem szigorú elvárásként

jelentkezett. Ironikus példa ebből a szempontból, hogy Arany János – a vele szemben támasztott elvárásokkal ellentétben – a nemzeti eposz megteremtője helyett annak kritikusa lett a *Bolond Istók* című verses regényen.

A fentiekből is látszik, hogy az angol irodalommal szemben a magyar romantika számára eredetileg nem az eposz helyettesítése, hanem annak megteremtése volt a centrális ambíció: vagyis míg az angol irodalomban egy olyan műfaj igénye jelent meg, amely eleve reflexív módon viszonyul az eposzhoz, addig a magyar irodalomban sokáig éppen a reflexív viszony volt kizárva. A nemzeti eposz megteremtésének sikertelenségére adott válasz ugyanakkor egy műfajban, koncentráltan jelent meg, és lényegében ez az oka annak, amiért a byroni verses regény műfajként jelentkezik a magyar irodalomban, míg az angol irodalomban – ahol ilyen válaszreakcióval nem kell számolni – nem.

HIVATKOZÁSOK

- ALEXANDER, Michael (2007): *Medievalism: The Middle Ages in Modern England*. New Haven – London: Yale University Press.
- BÁCSKAI-ATKÁRI Júlia (2009): A változó distancia játéka: Vajda János *Találkozások* című művének narratológiai sajátosságai. *Első Század* 2009/1., 37–45.
- BÁCSKAI-ATKÁRI Júlia (2010): Furcsa vitézi versezetek: Csokonai és a verses regény. In: DOBOZY Nóra Emőke – KISS Béla – LOVAS Borbála – SZILÁGYI Emőke Rita (szerk.): *EPiKA fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*. Budapest: Arianna Könyvek. 131–144.
- BÁCSKAI-ATKÁRI Júlia (2011): The Lay within the Lay: Scott, Byron, and the Romantic Verse Narrative. In: RUTTKAY Veronika – GÁRDOS Bálint – TIMÁR Andrea (szerk.): *Ritka művészet – Rare Device: Írások Péter Ágnes tiszteletére – Writings in Honour of Ágnes Péter*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Anglisztika Tanszék. 90–103.
- CRONIN, Richard (2011): The „Historyful” and the „History-less”: Deep and Shallow Time in the Regency. In: GÁRDOS Bálint – PÉTER Ágnes – PIKLI Natália – VINCE Máté (szerk.): *Confrontations and Interactions: Essays on Cultural Memory*. Budapest: L’Harmattan. 341–351.
- D’HAEN, Theo (2004): A Splenetiv Englishman: The Dutch Byron. In: Richard A. CARDWELL (szerk.): *The Reception of Byron in Europe*. London: Thoemmes Continuum. 269–282.
- DIAKONOVA, Nina – VATSURO, Vadim (2004): No Great Mind and Generous Heart could Avoid Byronism: Russia and Byron. In: Richard A. CARDWELL (szerk.): *The Reception of Byron in Europe*. London: Thoemmes Continuum. 333–352.
- FISCHER, Hermann (1991): *Romantic Verse Narrative: The History of a Genre*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IMRE László (1990): *A magyar verses regény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- KOSTADINOVA, Vitana (2004): Images of Byron in Bulgaria. In: Richard A. CARDWELL (szerk.): *The Reception of Byron in Europe*. London: Thoemmes Continuum. 353–364.
- KÜLLÖS Imola (2007): Közköltészeti és folklórhagyományok Csokonai Vitéz Mihály műveiben. In: HERMANN Zoltán (szerk.): „’s végre mivé leszel?“. *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*. Budapest: Ráció Kiadó. 239–253.
- MILBACHER Róbert (2000): „...Földben állasz mély gyökökkel...“. *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata*. Budapest: Osiris Kiadó.
- MODRZEWSKA, Mirosława (2004): Pilgrimage or revolt? The Dilemmas of Polish Byronism. In: Richard A. CARDWELL (szerk.): *The Reception of Byron in Europe*. London: Thoemmes Continuum. 305–315.
- NEMOIANU, Virgil (1984): *The Taming of Romanticism: European Literature and the Age of Biedermeier*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- PETRÓCZI Éva (2007): Csokonai Dorottyája és Pope Fürtrablása, avagy miért jobb a friss gyümölcs, mint a kandírozott? In: HERMANN Zoltán (szerk.): „’s végre mivé leszel?“. *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*. Budapest: Ráció Kiadó. 141–152.
- PROCHÁZKA, Martin (2004): Byron in Czech Culture. In: Richard A. CARDWELL (szerk.): *The Reception of Byron in Europe*. London: Thoemmes Continuum. 283–304.
- RAWSON, Claude (1990): Byron Augustan: Mutations of the Mock-Heroic in *Don Juan* and Shelley’s *Peter Bell the Third*. In: Andrew RUTHERFORD (szerk.): *Byron: Augustan and Romantic*. London: Macmillan. 82–116.
- TUCKER, Herbert F. (2008): *Epic: Britain’s Heroic Muse 1790–1910*. Oxford: Oxford University Press.

FORRÁSOK

- ARANY László (1999): *A délibábok hőse*. Budapest: Osiris Kiadó.
- BYRON, Lord George Gordon (2004): *Don Juan*. Truman Guy STEFFAN – Esther STEFFAN – Willis Winslow PRATT (szerk.). London: Penguin Books Ltd.
- BYRON, Lord George Gordon (1975): *Válogatott művei II*. ÁBRÁNYI Emil (ford.), a fordítást átdolgozta GÖRGEY Gábor. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- VAJDA János (2004): *Összes költeményei*. BENE Kálmán (s. a. r.). Budapest: Osiris Kiadó.

A TELJESSÉG ILLÚZIÓJA – CIKLUS ÉS TÖREDÉK ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

A töredék és a ciklus akár rokonítható műalkotási jelenségekként is felfoghatók. Bár a kollektív kritikai tudatban talán inkább egymással ellentétes asszociációkat kapcsolunk hozzájuk – a töredék a befejezetlenség és a részlegesség formai megnyilvánulása, míg a ciklus a költemény és a ciklus mindkét szintjén a teljesség és az egységesség leképezése –, valójában mégsem két teljesen idegen esztétikai programmal állunk szemben. Mind a töredék, mind a ciklus a jelenségek széles spektrumát tudhatja magáénak. A töredék esetében beszélhetünk befejezetlen, nem teljes vagy nyitott műalkotásokról, de akár aforizmákról vagy romokról is. A ciklus körébe pedig nemcsak különböző mértékben összetartozó, önálló versek csoportjai tartoznak, hanem olyan átmeneti jelenségek is, amelyeknél a rész és egész viszonya nehezen megfelleltethető a vers-ciklus, illetve a strófa-vers viszonyrendszerben (TVERDOTA 2000; 2002). Ciklus és töredék affinitása természetesen nem vonatkozik maradéktalanul minden jelenségre, melyet a két forma felölél. Az előbbinél Tverdota György általános ciklus-definíciójára szorítkozom, mely szerint a „versciklus alapvetően mellérendelő, az összetevők autonómiáját és egyenrangúságát tiszteletben tartó kompozíciótípus, amelyben a kohézió ereje általában véve kisebb [...], mint a költemény és az azt alkotó részek közötti koherencia” (TVERDOTA 2000: 626). A töredék esetében pedig elsősorban a schlegeli aforisztikus töredékre gondolok, olyan formailag teljes állításra, amelynek koncentrált jelentése az értelmezés során kitágul. Ez a töredéktípus formailag zárt és mégis túlmutat önmagán. A kapcsolódási pontokat ciklus és töredék között Heinrich Heine *Lírai intermezzo* és Robert Schumann *A költő szerelme* című művein keresztül mutatom be. A dalciklus egyes darabjai töredékes formában komponáltak. A továbbiakban azt a lehetőséget vizsgálom, hogy érdemes-e Schumann példájából kiindulva a versciklus egyes darabjait is töredékként értelmezni.

Friedrich Schlegel elméleti és gyakorlati alapvetésének köszönhetően a vers- és prózatöredékeket a kritika a romantikus forma esszenciájaként tárgyalja. A zenei töredék azonban lényegesen kisebb figyelmet élvez, létezése pedig nem általánosan elfogadott tény. Míg az irodalmi töredék esetében a mű grammatikai, szemantikai vagy formai eszközökkel egyértelműen képes töredékes voltáról nyilatkozni,

a zenei töredék eszköztára lényegesen szűkebb, a darab töredékessége többnyire csak formai módon sugallható. Bár ha tonalitását, harmóniabeli összefüggéseit a mű szintaxisaként fogjuk fel, úgy is érvelhetünk, hogy ezek manipulálásával grammatikailag is kifejezhető egy zenemű töredékessége. Schumann dalciklusában a fragmentáltság három kompozíciós technika eredménye: a rendhagyó zárlat, a ciklusszerkezet és az idézés. Ezek közül itt a zárlatról és a ciklusról lesz szó.

A ciklusba összeálló zenei töredékeket, Charles Rosen a schlegeli aforisztikus töredékhez hasonlítja (ROSEN 1998). Friedrich Schlegel a 206. Athenäum töredékben megfogalmazott definíciója szerint a „töredék legyen akár egy kis műalkotás: elhatárolódva a környező világtól, önmagában teljes, mint egy sündisznó” (SCHLEGEL 1980: 301; Tandori Dezső fordítása). Rosen olvasatában a sündisznó egyszerre fejezi ki az egységet, teljességet és ennek megkérdőjelezését, hiszen a sündisznó tüskéi, bár határvonalat húznak a külvilág és a sündisznó között, ugyanakkor a külvilággal való kapcsolat eszközei is. A sündisznó metafora paradoxona, de számos értelmezési lehetősége is a schlegeli töredék lényegének megnyilvánulása: a formailag teljes állítás ugyanis végtelen szemantikai teret nyit meg. A definíció tehát nem csupán a jelenség leírása, hanem maga a jelenség is. Hasonlóképpen, állítja Rosen, a Schumann-ciklus darabjai formailag zárt egységet képező dalok, amelyek az önmagukon túlmutató struktúra létét sugallják.

Schumann *A költő szerelme* ciklust 1840-ben komponálta Heinrich Heine 1823-as *Lírai intermezzo* című versciklusa alapján. A két ciklus darabjai közötti kohézió szempontjából egy jelentős különbséget lehet felfedezni a dalok és versek között. Heine ciklusában az összetartás alapvetően tematikus jellegű, míg a dalciklus narratív egységet alkot. A versciklus darabjait Heine lírai megfelelője, a lovag-költő írja, aki nem tölt be narratív szempontból egységesítő szerepet. Versei nem egy szubjektum termékei, hanem egyfajta egyetemes, a vágyódás élményét ábrázolni hivatott költői tudat megnyilvánulásai. A *Lírai intermezzo* tehát egy lazán kapcsolódó versciklus, melyet a közös tematika, az elvesztett szerelem élménye tart össze.

Schumann Heine verseit ezzel szemben egyértelműen narratív szándékkal válogatta és rendezte sorba. Olvasatomban *A költő szerelme* a sikertelen szerelem teljes életciklusának lélektanilag konzisztens lenyomata a szerelem ébredésétől, a vágyakozáson, kibontakozáson át, az áruláson és elhagyáson keresztül, a feldolgozásig és lezárásig. Schumann a narratív összetartást részben a versek tematikus elrendezésével éri el. Ám ennél lényegesebb, hogy a szöveget és zenét olyan egymást kiegészítő módon használja, ami lehetővé teszi a Heine-ciklusból teljes mértékben hiányzó egységes elbeszélő hang alkalmazását. Ennek egyik módja, hogy a zenét lélek- és érzelemábrázolásra használja, így Heine egyetemes költői tudata helyett itt egy szubjektum szolgálhat a darabok közötti kohézió alapjául. A hetedik dal [1. ábra: *Ich grolle nicht*] szövegéül szolgáló Heine-költemény

1. ÁBRA. *Ich grolle nicht*

például kegyetlen, száraz iróniát hordoz, amely tudatosan elfedi a beszélő érzelmeit. Schumann zenei átértelmezésében az irónia enyhébb, ami lehetőséget nyújt egy összetett lélekállapot ábrázolására. A zongorakíséret szabályos, féken tartott félkotta-menete a basszus szólamban és a felette lüktető nyolcad akkordok olyan intenzitást hoznak létre, mely a szöveggel együttműködve komplex érzelmi vívódást képes kifejezni, önironikus, sikertelen kísérletet a fájdalom méltóságteljes feldolgozására.

Schumann az elsők között volt a dallam és kíséret, szöveg és zene hagyományos erőviszonyának újraértelmezésében.¹ A zongorakíséret megszokott szerepe szerint harmóniaalapot nyújt az énekszólamban megszólaló dallamnak, amely tőle független és önmagában teljes. Schumann újítása nem csupán abban rejlik, hogy emancipálta a hangszeres kíséretet az ének dominanciája alól. Ezt inkább a tisztán hangszeres, vagyis az abszolút zene a 18. század vége óta zajló általános térhódításának részeként kell értelmezni, melynek az 1840-es évekre már komoly gyakorlati és elméleti hagyománya volt. Schumann legjelentősebb újítása „az ének szólam függetlenségének nem teljes mértékű lerombolása volt”² (ROSEN 1998: 61). Ettől kezdve az ének már nem független, önmagában teljes szólam, viszont

¹ Az énekes és hangszeres szólamok viszonyának elemzésében Charles Rosen megfigyeléseit követem. Lásd: *The Romantic Generation*.

² A Rosen-idézeteket Barna Zsófia fordította.

2. ÁBRA. *Am leuchtenden Sommermorgen*

a zongora sem kapja meg a dallamalkotás kizárólagos jogát. A vokális és instrumentális szekciók egyenlő súlyt kapnak, egymás mellé rendelve, együttműködve hozzák létre a dallamot, a másik nélkül mindkét szekció önmagában töredékes marad.

Az énekes és hangszeres szólamok egyenrangúságát és az egyes dalok töredékességét Schumann ugyanazon módszer segítségével valósítja meg. A ciklus 16 dalából legalább hét esetben a szabályos zárlat helyett rendhagyó megoldást találunk. Hagyományosan az énekszólam a kísérettel együtt a tonikán oldódva hozza létre a zárlatot. Ehelyett Schumann a lezáratlan énekszólam után hosszabb-rövidebb hangszeres utójátékot alkalmaz, melynek valamely pontján megtörténik a harmóniai oldás. A tizenkettedik dal [2. ábra: *Am leuchtenden Sommermorgen*] talán a legtisztább megfogalmazása ennek az új, egyenlő viszonynak. Heine eredeti versében a lovag-költő visszaemlékezik egy ragyogó nyári reggelre, amikor szótlanságul, valójában megnémulva sétált a kertben. A költő szótlanságával éles ellentétben áll a madarak és virágok zsongása. Mivel a költő képtelen fájdalmát szavakba önteni, a vers a madarak és virágok beszédét idézi, a természettel látatja el a költő feladatát, és ebből értjük csak meg szomorúságának okát: a kedves árulását.

Schumann feldolgozásában a lovag-költő a szöveg belső szintjén való verbális kudarca átértékelődik. Az őt helyettesítő dal-költő felülemelkedik a verbális korlátokon, és a szavakkal meg nem fogalmazható tartalmakat zenében fejezi ki

(MALIN 2006: 308). Éppen a tisztán instrumentális szólám felértékelése következtében képes Schumann „megfogalmazni” a lovag-költő számára szavakkal kifejezhetetlen érzéseket. A zongoraszólám a dal háromnegyedéig hangfestő funkciót lát el, vagyis az énekszólamban megfogalmazott hangulatokat, képeket idézi fel zenei eszközökkel. A 23. ütemben azonban a zongoraszólám szerepe hirtelen megváltozik, és hangfestés helyett itt már önálló elbeszélőképességgel bír. A 23. ütem után az énekszólám már nem tér vissza, és a dal végéig a zongora az előtérben marad. A 24. és 26. ütem utolsó akkordjain egy-egy, a metrumba nem illő hangsúly töri meg a dallamot. Ezek az akkordok, Malin szerint, ugyanakkor fontos harmóniai feladatot is ellátnak: biztosítják az átmenetet a stabilabb hangzás felé. Ez a zenei megoldás – tehát a dallam hangsúllyal történő megakasztása, ami egyben harmóniai átmenetet is képez a stabilabb hangzás vagy az oldás felé – egyszerre kelti a kifejezés megakadásának érzetét, és sugallja, hogy a dal-költő ezen azonnal képes felülemelkedni (MALIN 2006: 306).

A 19. század előtt egy megfelelő tonális zárlat nélküli dal, ha létezett ilyen egyáltalán, zenei viccnek számított. A *költő szerelme* dalciklusban, ezzel szemben, a szabálytalan zárlat alapvető szerkesztési elvnek tekinthető, melyet Schumann gyakran alkalmazott, hogy a töredékesség hatását keltse. A tizenkettedik dalban olyan példával találkoztunk, ahol a nem lezárt énekszólámnak a zongora-utójáték végül megfelelő harmóniai oldást biztosít. Némelyik dalban azonban a hangszeres utójáték sem hozza meg a kielégítő zárlatot. Ez történik rögtön az első dal végén [3. ábra: *Im wunderschönen Monat Mai*], ahol a dallam a frázis közepén váratlanul félbeszakad, sokat sejtetően a *vágyakozás* (*Verlangen*) szó után. A dalt egy rövid zongora-utójáték zárja le egy domináns szeptim akkordon. A domináns szeptim, Rosen szerint, a legdisszonánsabb akkordtípus, amely ezért a „leginkább megköveteli a tonikán való egyértelmű oldást” (ROSEN 1998: 41). Az oldás ebben az esetben csak a következő dal első ütemében történik meg. A helyzet azonban még ennél is bonyolultabb, ugyanis már a dal eleje is szabálytalan: az első ütemek nem csak, hogy nem határozzák meg a dal hangnemét, de az a dal során végig homályos és értelmezhetetlen marad. Ez a klasszikus összhangzattanban a romantikusok előtt teljesen értelmetlen harmóniai eljárásnak számított volna. Az előjegyzés szerint A-dúrral vagy fisz-mollal kellene számolnunk, de egyik hangnem sem válik meghatározóvá, ráadásul fisz-moll akkordot egyáltalán nem találunk a dalban (ROSEN 1998: 41). Ez a tonális instabilitás a dal folyamatjellegét erősíti: olyan, mint „egy zajló folyamat, amely már mozgásban van, amikor a dal elkezdődik és a végén feloldatlanul egy disszonancián áll meg” (ROSEN 1998: 41). Ebben a zajló folyamatban ugyanaz a zenei anyag háromszor ismétlődik úgy, hogy egy négyütemnyi zongoraközjáték egyszerre szolgál bevezetőként (1–4. ütem), az első strófa végeként és egyben a második strófa elejeként (12–15. ütem), majd a dal végén egyfajta zárlatként (23–26. ütem). Rosen rámutat, hogy az ismétlődés

3. ÁBRA. *Im wunderschönen Monat Mai*

egy végtelen, körkörös folyamat érzetét kelti: a strófák végtelenül ismételterőek lennének, hiszen minden strófa vége egyben a következő eleje is. A folyamatot mégis megszakítja egy disszonáns akkord, amely egyszerre szolgál zárlatként és mutat a dal formai határán túl (48.).

A rendhagyó zárlat mellett Schumann a dalok ciklusba ágyazásával is hangsúlyozza azok töredékességét. Tverdota György fent említett ciklus-definíciójával összhangban, *A költő szerelme* dalciklusról minimálisan elmondható, hogy olyan művekből álló egység, amelyek önmagukban teljesek, némelyik akár külön is játszható, de mindig mélyebb értelmet kapnak, ha az egység részeként szólalnak meg (ROSEN 1998: 55). A definíciót továbbgondolva azt mondhatjuk, hogy a ciklust alkotó egyes művek töredéknek tekinthetők, annak schlegeli értelmében, hiszen formai egységük, teljességük a tartalom nyitottságával párosul. Egyszerre alkotnak szoros narratív egységet és – az első dalt kivéve – önálló formai egységet. Schumann itt tehát kétféle módon jelzi, hogy töredékkel van dolgunk: egyrészt a szabálytalan zárlat segítségével megbontja a dal klasszikus összhangzattani egységét, és így rendhagyó módon biztosítja a forma befejezettségét, másrészt a ciklus darabjai között olyan erős kohéziót teremt, ami által azok szokatlanul nagymértékben vannak egymásra és az egészre utalva. Az érvelésnek ezen a pontján érdemes különbséget tenni rész, töredék és egész között. Ha egy olyan skálára helyeznénk a három fogalmat, amely pozitív irányban a szöveg növekvő autonómiáját mutatja, rész és egész egymás ellenpólusaként

a negatív és a pozitív tartományban lenne található. A rész sem szemantikai, sem formai egységgel nem bír, azokat csak az egész viszonylatában képes megteremteni. Egy versszak, egy fejezet *mint* versszak és fejezet nem tud önálló műként funkcionálni. Ha egy versszakot a vers egészéből kiemelve formai és tartalmi egységként tekintenénk, egy új műről kellene beszélnünk, amelynél a kiemelt egység már nem részként, versszakként viselkedik, hanem egészként. Tverdota György megfogalmazásában a vers „szövege valamiféle lezárt egységet képez, amelynek részei egy szereposztásnak megfelelően hozzájárulnak az egészbe foglalt üzenet maradéktalan teljesítéséhez” (TVERDOTA 2000: 631). Ebben a lezárt egységben az egyes alkotóelemek egymást kiegészítve, egymásra illeszkedve jelennek meg:

A költemény domináns elve [...] a kiegészítés, vagy talán szabatosabban: az *illeszkedés*. A vers részei legalábbis szükségképpen érintkeznek, de többnyire egymásra épülnek vagy egymásba merülnek. Az előző részhez képest az újabb elem hozzáfűz, kibont. A költemény építőelemei kölcsönös függésben vannak, közöttük kötött viszony alakul ki (TVERDOTA 2000: 633).

Következésképpen, a vers egészéből egy részt kiemelni nagy valószínűséggel csak az egész formai és szemantikai egységének megbontásával tudunk. Az egész a résszel szemben tehát szemantikai és formai egységet alkot. A töredék a kettő között helyezkedik el: bár szemantikai egységről itt sem beszélhetünk, a schlegeli töredék mégis formailag lezártnak tekinthető. Tverdota György ciklus-definíciója kizárólag az egészre támaszkodik: a ciklus olyan egész, amely önmaga is további, autonóm, egymás mellé rendelt egészekből áll. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy milyen szükségszerűség által vannak önmagukban egésznek tekinthető költemények mégis egymás mellé és egy nagyobb egység alá rendelve. Lehet-e egy költeményt igazán egésznek tekinteni, ha az egyben egy másik egész része is? Amennyiben igaz az a feltételezés, hogy egy ciklusba ágyazott költemény saját szemantikai egységén túl, a ciklusban való elhelyezkedése révén további értelmi, értelmezési lehetőségeket nyer, vagyis szemantikai tere kitágul, felmerülhet az a kritika Tverdota György terminológiájával szemben, miszerint az ilyen költemény mégsem képes az „egészbe foglalt üzenet maradéktalan teljesítés[re]” (TVERDOTA 2000: 631), tehát nem feltétlenül tekinthető teljességgel autonóm egésznek. Szükségszerű lehet egy közbelső terminus használata, amely megkülönbözteti a teljesen autonóm egészt az egész alá rendelt egésztől.

Schlegel töredékdefiníciója, annak romantikus programjával, alkalmas lehet erre a megkülönböztetésre. A töredék beismerése az egységes, teljes, ugyanakkor mégis igaz művészi közlés lehetetlenségének. Tartalmi nyitottságával lerombolja az illúziót, hogy a nyelvi megfogalmazás tökéletesen leképezheti a megfogalmazandó jelenségeket, ám a forma tömörségével, zártságával mégis életben próbálja

azt tartani. A 108. *Kritikai töredék*ben Schlegel azt állítja, hogy a „teljes közlés” egyszerre „lehetetlen és szükségszerű” (SCHLEGEL 1980: 231; Tandori Dezső fordítása). Próbálkozásaink, hogy egy végtelen és alapvetően kaotikus világról a véges és strukturált nyelvi médium segítségével igaz állításokat fogalmazzunk meg, eleve kudarcra vannak ítélve (MELLOR 1980). A költőnek azonban feladata, hogy a kudarcon túllépve vagy inkább annak ellenére, mégis megkísérelje a teljes közlést. Ez a két, egymásnak ellentmondó feltétel kihatással van az alkotófolyamatra, amely így egyszerre konstruál és dekonstruál, valamint a műre, amely egyszerre állít és megkérdőjelez (MELLOR 1980).

Nem teljesen idegen ez az esztétikai program a ciklustól. A ciklus darabjai a töredékhez hasonlóan a teljes közlés felé törekednek, de annak csak illúzióját képesek kelteni, hiszen az önmagukban való teljességet cáfolja a ciklus ténye. Két magyarázatot feltételezhetünk: egyrészt, az önmagában nem kiteljesedett költemény természetéből fakadhat a szükségszerűség, amely más művek mellé rendeli, hogy azokkal együttműködve kitágítsa saját szemantikai terét. Másrészt mondhatjuk, hogy a ciklus természeténél fogva képes szemantikailag teljes művekhez újabb tartalmakat rendelni és azok teljességét ezáltal visszamenőleg megkérdőjelezni. Mindkét esetben elmondható, hogy költemény és ciklus viszonya nem írható le tökéletesen a rész-egész viszonyrendszerben. A költemény nem része a ciklusnak, abban az értelemben, ahogy a strófa része a versnek, és ugyanakkor azzal nem is teljesen egyenrangú egész. A ciklusba ágyazott költemény státuszát legjobban a töredék fogalmán keresztül közelíthetjük meg, hiszen egyszerre mutat formai autonómiát és szemantikai nyitottságot. Mind a ciklus, mind a töredék végső sorban ugyanannak az esztétikai felismerésnek formai megnyilvánulása. A tökéletes, befejezett műalkotás lehetetlenség: helyette a konkrét mű csupán közelítés lehet a tökéleteshez, egy természeténél fogva tökéletlen állítás, egy sugallt egység töredéke.

HIVATKOZÁSOK

- MALIN, Yonatan (2006): Review of *Schumann's Dichterliebe* and *Early Romantic Poetics: Fragmentation of Desire* by Beate Julia Perrey. *Music Theory Spectrum* 28/2., 299–310.
- MELLOR, Anne K. (1980): The Paradigm of Romantic Irony. In: *English Romantic Irony*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 3–30.
- ROSEN, Charles (1998): *The Romantic Generation*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- SCHLEGEL, Friedrich – SCHLEGEL, August Wilhelm (1980): *Válogatott esztétikai írások*. Budapest: Gondolat.

TVERDOTA György (2000): Ciklusépítkezés a modern költészetben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 104/4–5., 617–637.

TVERDOTA György (2002): A versciklus és a vers közötti átmenet típusai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 106/1–2., 693.

FORRÁSOK

HEINE, Heinrich (1904): Intermezzo. In: *Dalok könyve*. Budapest: Lampel R. (Wodianer F. és Fiai).

HEINE, Heinrich (1997): Lyrisches Intermezzo. In: *Buch der Lieder*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

SCHUMANN, Robert (2005): *Dichterliebe: für Singstimme und Klavier, Opus 48*. München: Henle Verlag.

KÉSŐ-KÖZÉPKORI DRÁMÁK WYCLIFF GONDOLATISÁGA ELLENÉBEN

A késő középkori angol dráma, a misztériumjátékok és moralitások bizonyítottan nagy hatással bírtak koruk nézőire, és e hatás korabeli tudatos kihasználása szintén nem ismeretlen e terület kutatói számára. A darabok üzenethordozásának széles spektrumában a vallási-ideológiai gondolatiság is helyet kapott. Abban a korban, amikor a Wycliff által útjára indított Lollard-mozgalom erőteljesen meghatározta a késő középkori Anglia vallási, kulturális, sőt politikai képét, a dráma különösen is jó közegnek bizonyult a mozgalom elleni hatáskeltésre.

Nagyon rövid, vázlatos körképet szeretnék adni a drámák e területének kutatásáról, valamint saját vizsgálódásaimról. A legkézenfekvőbb feltevés, amelynek már tekintélyes irodalma született, hogy az éppen a Corpus Christi ünnepre írt York-ciklus nem maradhatott semleges a Wycliff által megfogalmazott *Eucharisztikus kritikára*, főként mivel a drámasorozat már viszonylag későn, az 1400-as évek közepe után keletkezett, amikor a Lollard-mozgalom már elérte kiteljesedését, és az ellenmozgalom is szisztematikus kampányának legdrasztikusabb fázisát élte. A *Wakefeld*-ciklus Lollard-ellenességének bizonyítása következett, majd a kortárs irodalomtörténeti kutatás figyelme a többi, nem ciklus-jellegű drámai darabot is célba vette a Lollard-kérdés kapcsán. A vélemények különbözőnek, néha összeesnek, Ruth Nisse például, az eddigi kritikai álláspont ellenében, amely a York-ciklust tökéletesen ortodox, mi több, Lollard-ellenes felhangúnak ítéli meg, azt tételezi, hogy a darabokban a Lollard-gondolatiság, elsősorban a társadalmi struktúrákat illetően, masszívan jelen van (NISSE 2005).

Az is megtörténik, hogy ugyanazt a drámát egyesek mint a Lollard-tételek hangcsövé (GASH 1986), mások mint ugyanezen tételek elleni propagandát is elemzik (FOREST-HILL 2003). Mint ezt a *Mankind* című darab kritikátörténete mutatja, amikor is az a különös vélemény is megfogalmazódott, hogy egyes Lollard-ellenes megjegyzéseket, kirohanásokat azért illesztettek be a drámák szerzői, hogy elaltassák az egyházi cenzúra gyanúját, és a reformmozgalommal szimpatizáló tulajdonképpen, rejtjelesen és rejtettebben előadott üzenetről eltereljék a figyelmet (DILLON 1994). Mindenesetre a vita termékenynek bizonyul: egy igencsak összetett kép születik, amely a Lollard és a Lollard-ellenes

gondolatok, szellemi törekvések hatás-ellenhatásait, az ellentétek egymásra épüléséből, egymásból merítéséből, egymás és esetenként önmaguk meghaladásából álló kulturális folyamatait írják le. Megerősítő bizonyíték a kortárs prédikációirodalom szövegeinek izgalmas és meglepő története: a wycliffita prédikációk szövegét nemegyszer a mozgalom ellen író ultraortodox prédikátorok használták fel, némi módosításokkal ugyan, hogy a Lollard-tantételeket megcáfoló szónoklatok mintáit alkossák meg a szerényebb képzettségű világi klérus számára, ráadásul anyanyelven írott kézikönyveket szerkesztve (HUDSON 1988). A drámákkal kapcsolatban az is érdekes jelenség, hogy jóllehet viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre, amely a hallgatóság recepcióját tükrözné, ezek jó része éppen a moralitásokat hevesen ellenző Lollard-traktátusokban és -predikációkban bukkan fel (KENDALL 1986).

Saját vizsgálódásaim az *N-Town* ciklusra irányulnak, mivel a kutatás ugyan feltérképezett már Lollard-ellenes kiszólásokat némely darabokban, véleményem szerint azonban ennél sokkal több, áttételesebben megfogalmazott üzenetet is beépítettek a szerzők szövegeikbe, amelyeket a Lollard- és hithű hallgatóiknak egyaránt szántak. Az *N-Town* ciklus problematikus jelenség, ellenáll olyan alapvető feltérképezési kísérleteknek, amelyek a szövegek eredetét, az előadások pontos helyét, idejét, alkalmait vagy közönségét célozzák, az sem biztos, hogy egyáltalán valóban egy ciklusként, sorozatban adták elő őket, az viszont világos, hogy valóban színrevitelre készültek, elő is adták némelyiküket, a privát devóciós olvasás mellett. Ugyanakkor a kézirat kelet-angliai kapcsolatai nyilvánvalóak, és az is, hogy e régió igen mozgalmas kulturális, szellemi életének igényei hívták létre, amelynek fontos része a Lollard-mozgalom erős jelenléte is. Az *N-Town* ciklus bővelkedik a szociális élet más szférái, mint például a városvezetőség túlkapásai, a jogorvoslás ellentmondásos volta elleni kritika igen nyílt és életszerű megfogalmazásaiban. A lollardizmus nem csekélyebb felkavaró erővel bírt már ebben a térségben, amit az eretnekvizsgáló perek nagy száma is bizonyít. A drámák hallgatóságának soraiban különböző hitvallást követők lehettek tehát jelen. Sugano, a ciklus legfrissebb kritikai kiadásának szerkesztője, így ír:

East Anglia was also known during this period for its Lollard preachers and occasional religious dissenters. Both *N-Town* Passion Play 1 (Plays 26-28) and the *Cleophas and Luke* Play (Play 38) refer to such heretics and expect the audience to recognize and perhaps even identify with the tensions created by religious divergence. In such a complex religious landscape, it seems likely that contemporary East Anglian audiences included people of diverse sympathies, who may well have interpreted these plays in different ways (SUGANO 2007: 17).

Érdekeseek Ann Eljenholm Nichols kutatásai, amelyek kiderítették, hogy ugyanekkor ugyanitt nagyon elszaporodtak az ortodoxia Wycliff által leginkább támadott területének, a szentségeknek vizuális ábrázolásai, főként a publikus terekben, mint a templomok, prédikálókereksek, zárándokhelyek nyílt tereinek szobrai körül, amit a szerző szintén a lollardizmus elleni tudatos stratégiai lépéseknek tud be (NICHOLS 1994). Nem tűnik tehát elhamarkodottnak az a feltételezés, hogy e nagyon is közösségi, sokakat érintő szellemi kihívást jelentő jelenségre hasonló, publikus szinten fogalmazódjon meg reakció az *N-Town* ciklus drámái révén, hasonló stratégiákkal, mint a vizualitás terén.

Közelebbről azt vizsgálom, miként szűrődtek be a ciklus több darabjába is Nicholas Love kartauzi szerzetes népszerű fordításának, a *Mirror of the Blessed Lyf of Jesus Christ* című devóciós művének azon részletei, gondolatai, amelyeket Wycliff új teológiája cáfolatainak szánt a fordító-szerző.

Jóllehet az már kikutatott és elfogadott tény, hogy Nicholas Love *Mirroure*-fordításának mely részei épültek be az *N-Town* ciklus darabjaiba, és Michael Sargent, a mű kritikai kiadásának alkotója alaposan feltárta, hogy Love mely szövegrészeit szánta nyíltan a Lollard-eretnység leleplezésére és az ellene való érvelésre (LOVE 1992), e két tény összevetése még nem történt meg. Továbbá kutatásaim szerint Love a „*contra Lollardos*” felirattal ellátott szövegrészek mellett még számos más helyen, áttételesebben is beépítette a Lollard-tételek cáfolatát fordításába, egyrészt egyes ortodox tételek hangsúlyozott megfogalmazása, beillesztése révén, másrészt a lefordított szövegrészek tudatos és célirányos átrendezése révén, egy második szintű, rejtettebb textúrát létrehozva, ami indirektebben, de nem kevésbé alaposan építgette az olvasóknak az ortodox hittételekben való megerősítését és a heterodox ideák elvetését.

Meglátásom szerint hasonló „második szintű”, áttételesebb réteg jött létre az *N-Town* ciklus egyes darabjainak esetében is, amelyek szerzői Love fordításának szövegéből vettek át és építkeztek. Teljes képet adni megfelelő filológiai alapossággal lehetetlen a jelen tanulmány korlátai miatt, így a számos közül csak egy példát idézek. A drámaciklus *The Last Supper and the Conspiracy of Judas* című darabjának érdekes jellegzetessége, amely megkülönbözteti ezt a darabot a többi ciklus hasonló témájú darabjától, hogy Mária Magdolna alakja is megjelenik benne, ráadásul eléggé hangsúlyozott módon, beemelve a bűnbánat és bűnvallomás, az exorcizmus, Jézus lába megkenésének jelenetét. A darab kritikai kiadásának szerzője, Sugano is kiemeli: „*N-Town is unique in introducing Mary Magdalene into the Last Supper scene, along with her exorcism, her weeping and anointing of Jesus’ feet, and her participation in the eucharistic feast itself*” (SUGANO 2007: 110), majd később ismét megjegyzi: „*In his edition of the Passion Play Meredith relegates the scene to an appendix, but to do so is to underappreciate the centrality of women to this playwright’s vision*” (SUGANO 2007: 110).

A legeredetibb mozzanata annak, ahogy a dráma szerzője Mária Magdolna alakját szerepelteti, az, hogy itt Mária még az eucharisztikus rituáléban is részt vesz, ugyan ennek sem evangéliumi háttere nincs, sem a későbbi teológiai vagy irodalmi hagyományban nem szerepel. Coletti is kiemeli ennek jelentőségét: „Mary Magdalene is an apt symbol for this religion of Word and flesh [... who enjoys] apostolic authority along with that of the other disciples” (COLETTI 2004: 228).

Maga a jelenet konfláció, két evangéliumi jelenet összeolvasztásából jött létre: a leprás Simon házában való vacsora és az utolsó vacsora egybegyúrásából. Tulajdonképpen a szentírási narratíva még az elsőben sem azonosítja a Jézus lábát illatszerrel megkenő, bűnbánó asszony alakját Mária Magdolnával, és az egyház-atyai patrisztikus hagyomány is megosztott e kérdésben, amit aztán a középkori exegézis is kétféleképpen tárgyal. Mária Magdolna alakjának név szerinti szerepeltetése a drámában tehát mindenképpen a figura tudatos kiemelését jelenti. Még érdekesebbé teszi az esetet, hogy a kéziratban ez a rész láthatóan későbbi betoldás, bár nyilvánvalóan szintén előadásra szánta a szerző vagy másoló, mivel hosszú, részletes színpadi utasításokat is tartalmaz. A jelenet beillesztésének tudatossága tehát kétségen kívüli.

Mária Magdolna alakja Love *Mirrou*rjában is jellegzetesen kidomborodik. Michael Sargent (LOVE 1992) észrevette, hogy Love az eredeti latin szöveg fordításakor egy hosszú saját szöveget illesztett be a Mária Magdolna megtérését taglaló fejezetbe, amely a gyónás fontosságát ecseteli, nagy valószínűséggel célzatosan, ugyanis Wycliff egyik sarkalatos kritikája éppen a gyónás gyakorlata ellen irányult. A Love tudatos kompilációs stratégiáját kutatva világossá vált számomra, hogy a fordító más átrendezések, célzatos csoportalkotás mellett éppen a Mária Magdolna-fejezetet is felhasználta egy új csoport létrehozásában, amelyet az ortodox szentségtant kiemelve, a farizeusok magatartását kritizálva, alakjukat félreérthetetlenül a Lollardokéval azonosítva több szinten is a Lollardtanítás ellen épített fel. Következésképpen Nicholas Love Mária Magdolna alakját összetett módon használta fel az ortodox tanítás és a Lollardokat célzó kritikája megalkotásában.

A drámaciklus *Utolsó vacsora* darabjában megjelenő Mária Magdolna szerepe a szövegkörnyezetben szintén többoldalú, uralkodó azonban alakjának a szentségek jelentőségét kiemelő hatása, kétszeresen is. Először a bűnbánat szentségének, a bűnvallás és feloldozás momentumának megjelenítését szolgálja, a hagyományos bibliai elbeszélést meghaladó részletességű, a korabeli gyónási rítust idéző, szinte megjelenítő pontosságú megformálása által, mely több szinten is Love *Mirrou*rjának a Mária Magdolna megjelenése mellé illesztett gyónásról szóló hosszú exopozéjára rímel. A gyónás létjogosultságának hangoztatása elsőrendű stratégia volt a Lollard-kritikával szemben, ami e gyakorlat eltörlését követelte. Másodszor a női szent alakja itt egyedi módon az eucharisztia szentségével is

összekapcsolódik, ennek jelentőségét domborítva ki, amikor Mária Magdolna a tanítványokkal együtt vesz részt az eucharisztia alapítását jelentő utolsó vacsorán. Az eucharisztia hangsúlyozása Wycliff transzszubsztanciációs tanával szemben szintén a lollardizmus elleni ortodox stratégia kiemelkedően fontos pontja, amelyet Nicholas Love is nagyon sok szinten kidolgozott *Mirrou*rában, többek között érdekes módon a Mária Magdolna alakjának az eucharisztikus csoportba való beemelése által is. Később, a dráma Tamás-jelenetében az „*all the eretykys*” elleni nyílt tanúságtevés is Mária Magdolna hitére hivatkozva történik.

Véleményem szerint tehát a forrásszöveg többszintű, egymásra épülő rétegei a drámák szövegtestébe illesztve megtartották eredeti rendeltetésüket, vizsgált esetünkben a Wycliff elleni propaganda létrehozását, ráadásul a drámák saját üzenethordozó potenciálját is felerősítve. A dráma műfajának erőteljes művészi hatáskeltő képessége, a nézők, azaz a célközönség viszonylag nagy tömege olyan lehetőségek, amelyeket a drámák szerzői kihasználtak ugyanezen cél elérésére, amellet, hogy a *Mirrou* népszerű szövegét ideológiailag semleges részletek kidolgozására is alkalmazták.

Hasonló tendencia érvényesül egy másik dráma és egy másik, a Lollard-mozgalommal szemben elkötelezett szerző szövegeinek beemelése esetében is. A *Wisdom* darab szövegforrásait már felfedte a kutatás, egy *Wisdom*-konferencia eredményeként és a kritikai kiadást is készítő Milla Cozart Riggio munkája révén (RIGGIO 1998). Walter Hilton misztikus szerző legnépszerűbb művének, a *Scale of Perfection*nek több szövegrészlete szinte szó szerint bedolgozásra került a *Wisdom* dráma textusába, más korabeli misztikus szövegek mellett, mint a német Heinrich Suso *Horologium Sapientiae* című latin művének névtelen szerző által középgangolra fordított *The Seven Poyntes of True Love and Everlasting Wisdom*ja és további, legnagyobbrészt szintén misztikus vagy a passióról való meditációs szövegek mellett. Walter Hilton tevékenysége a Lollard-eretnység visszaszorításában már régóta körvonalazódik. Az is köztudott, hogy nagy művében, a *Scale*-ben is számos szövegrész található, amelyekben a szerző többé-kevésbé áttételesen utal Wycliff követőire, és ellenük és hatásuk ellen vértezi fel olvasóit. Annak szisztematikus feltárása, hogy fő művében miként valósul meg e szempont, még nem történt meg. Nem meglepő tehát, hogy a *Scale*-nek a *Wisdom* dráma keletkezésében játszott szerepe vizsgálatában sem kapott helyet annak elemzése, hogy a *Scale* Lollard-ellenes utalásai mennyire foglalkoztatták a dráma szerzőjét, és mennyire kerültek be a szövegbe, ráadásul milyen céllal. Pedig a dráma és a Hilton-féle forrás szövegrészek összehasonlító elemzése révén érdekes eredményekre juthatunk. Még indokoltabb teszi az ilyesféle vizsgáldást az a tény, hogy Riggio a *Wisdom* drámát mint a kontextualitás mesterepéldáját, a szövegek közötti feszültség színre vivőjét tételezi, valamint állítása szerint a dráma mondanivalójának fő gerincét is a textualitás-kontextualitás problémái, kontrasztjai alkotják

(RIGGIO 1998). Tehát valószínűnek látszik, hogy a dráma írója a forrásszövegek beillesztését meglehetősen tudatossággal, alkalmanként célzatossággal valósította meg, számítva arra, hogy feltehetően műveltebb, olvasottabb közönsége felismeri a felhangzó szövegbetétek többé vagy kevésbé rejtett üzeneteit, és rezonál majd azokra. Az a feltevés, hogy a *Scale*-ből beemelt szövegrészek legalább egyes hallgatók számára nem lesznek ismeretlenek, a mű korabeli nagy népszerűsége, a fennmaradt kéziratok száma és a más szövegek konkrét utalásai révén nem tűnik megalapozatlannak.

A *Wisdom* dráma szerzője a *Scale*-ből nagyrészt olyan részeket dolgozott be művébe, amelyek a kép és istenképiség problémáját boncolgatják, komplex, áttételes teológiát dolgozva ki. Érvelésének középpontjában a képesség Istentől eredő lényegét emeli ki, ennek létjogosultságát hangsúlyozva. Hasonló érvelés található Hilton egy másik művében is, amelyet a Lollardok képkritikája ellen fogalmazott meg, amint Bestul is tömören megállapítja:

On the basis of the content of certain of his works it can be safely inferred that Hilton was actively involved in some of the religious controversies current in England in the 1380s and 1390s. His principal concern, which is present in *The Scale*, is to defend orthodox belief, especially in the conduct of the contemplative life. One treatise, the *Conclusiones de imaginibus* ("Conclusions Concerning Images") [...] suggests that he defended the veneration of images against the kind of critique characteristic of the heterodox movement known as Lollardy (HILTON 2000: 15).

A *Wisdom* szövegei tehát, amelyek Hilton kép-teológiáját visszhangozzák, a Hilton-féle hangsúlyozással és a Lollard-kritika ellenében megfogalmazott képesség-igenléssel, hasonló hatást érhetnek el, mint a *Scale* meg a traktátus szövegei: megerősíthették a korabeli hallgatóságot az egyházháú álláspont érvényességében, ezáltal a kor ortodox szerzőinek leggyakoribb, laikusok számára legmegfelelőbbnek és legkockázatmentesebbnek ítélt stratégiáját alkalmazva. E dráma tehát ilyen áttételes módon szólt hozzá a lollardizmus jelenségével szembesülő közönségéhez, hozzáállásának finomhangolását kísérelve meg.

A kép még teljesebbé tétele azokra a jövőendő kutatásokra vár, amelyek a drámákban a wycliffi heterodoxia melletti és ezidáig háttérbe szorult más eredetű heterodoxiak, mint például a Marguerite Porete Szabad Szellem mozgalma és a Németalföldről Kelet-Angliába is eljutó további eretnekmozgalmak hatásait keresik. És így még sok eredményről kiderülhet, hogy az az oroszán nem is az, vagy nem csak az az oroszán, C. S. Lewist, a nagy középkorológust idézve.

HIVATKOZÁSOK

- COLETTI, Theresa (2004): *Mary Magdalene and the Drama of Saints: Theater, Gender, and Religion in Late Medieval England*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- DILLON, Janette (1994): *Mankind* and the Politics of 'English Laten'. *Medievalia et Humanistica* 20, 41–64.
- FOREST-HILL, Lynn (2003): *Mankind* and the Fifteenth-Century Preaching Controversy. *Medieval and Renaissance Drama in England* 15, 17–42.
- GASH, Anthony (1986): Carnival against Lent: The Ambivalence of Medieval Drama. In: David AERS (szerk.): *Medieval Literature: Criticism, Ideology, and History*. New York: St. Martin's Press. 74–98)
- HUDSON, Anne (1988): *The Premature Reformation*. Oxford: Oxford University Press.
- KENDALL, Ritchie (1986): *The Drama of Dissent: The Radical Poetics of Nonconformity*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- NICHOLS, Ann Eljenholm (1994): *Seeable Signs: The Iconography of the Seven Sacraments 1350–1544*. Woodbridge: Boydell Press.
- NISSE, Ruth (2005): *Defining Acts. Drama and the Politics of Interpretation in Late Medieval England*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

FORRÁSOK

- HILTON, Walter (2000): *The Scale of Perfection*. Thomas H. BESTUL (szerk.). Kalamazoo, Michigan: Medieval Institute Publications.
- HORSTMANN, Karl (szerk. 1888): *The Seven Poyntes of True Love and Everlasting Wisdom*. Eredeti megjelenési helye: Bodleian Library MS Douce 114. Oxford: *Anglia* 10: 323–389.
- KÜNZLE, Pius (szerk. 1977): *Heinrich Seuses Horologium Sapientiae. Erste kritische Ausgabe unter Benützung der Vorarbeiten von Dominikus (P.) Planzer*. Freiburg (Svájc): Universitätsverlag.
- LOVE, Nicholas (1992): *Mirroure of the Blessed Life of Jesus Christ*. Michael SARGENT (szerk.). New York: Garland.
- RIGGIO, Milla Cozart (szerk. 1998): *The Play of Wisdom: Its Texts and Contexts*. New York: AMS Press.
- SUGANO, Douglas (szerk. 2007): *The N-Town Plays*. Kalamazoo, Michigan: Medieval Institute Publications.

DRAMATURGIAI SZERKEZET DAVID GARRICK MACBETH- ADAPTÁCIÓJÁBAN

*‘Tis done! The scene of life will quickly close.
Ambition’s vain, delusive dreams are fled,
And now I wake to darkness, guilt and horror.¹*

36

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 36–44.

A fenti sorok Macbeth halál előtti monológjának kezdősorai, melyek közvetlenül azután hangzanak el, hogy a bosszúvágytól égő Macduff halálosan megsebesíti. A „skót darab” mai ismerői azonban kényelmetlenül érezhetik magukat az idézetet olvasva, hiszen a sorok minden bizonnyal nem tűnnek ismerősnek. A 18. századi nézőközönség számára azonban a tragédia szerves részét képezték, és talán föl sem merült a nézőkben, hogy a szerző valójában nem is Shakespeare. Márpedig minden okuk megvolt így vélekedni, hiszen a színdarab, melyet láttak és amely magában foglalta a haldokló monológját, a következő felhívással csalogatta a nézőit: „A tragédia felújítva, úgy, ahogy Shakespeare megírta” (STONE–KAHRL 1980: 251). A fenti szöveget azonban valójában nem a Bárd, hanem David Garrick, a 18. századi ünnepezt drámaíró és színész írta a darabba, aki adaptációkat készített Shakespeare műveiből, többek között a *Macbeth*ből. Bár a hirdetés – ennél fogva – nem teljesen helytálló, mégis több okból joggal állítja, hogy a nézők előtt megjelenő változat immár visszatér a shakespeare-i „eredetihez”.

A restauráció és a 18. század kezdeti évtizedei alatt széles körben elterjedt szokás volt Shakespeare darabjainak adaptálása, illetve javíthatása, megkurtítása vagy éppen kibővítése, attól függően, hogy az „átszabó” mit tartott megfelelőnek a korabeli néző számára. A *Macbeth* hasonlóképpen esett át ilyen fajta

¹ A tanulmány során Garrick *Macbeth*-átiratát a következő kiadás alapján idézem: PEDICORD–BERGMANN (szerk. 1981): *Macbeth from The Plays of David Garrick. Volume 3. Garrick’s Adaptations of Shakespeare, 1744–1756.* (1–74), a magyar fordítás itt mindenhol Szigeti Balázsé. Shakespeare *Macbeth*jének esetében Szabó Lőrinc fordítását használom a következő kiadás szerint: SHAKESPEARE (1981). Az angol szöveget a Norton Shakespeare-kiadása szerint idézem (GREENBLATT et al. [szerk. 2008]: 2569–2632), s a sorszámkokat is a Norton alapján adom meg. A tanulmányban a Garrick *Macbeth*jéből vett idézeteket „GM”, míg a shakespeare-i eredetiből származó sorokat „SM” jelöléssel különítem el. Ahol nem jelölöm külön, ott az idézet Garrick adaptációjából származik, s a sorszámkok is ez alapján vannak megadva. Az idézet magyar fordítása: „Megvolt. Az élet színpada hamarosan lezárul. / Becsvágyam hiábavaló, csálóka álmaim elszálltak / És most sötétségre, bűnre és borzalomra ébredek” (GM V: 6; 73–75).

„javításokon”, melyek közül a legnépszerűbb Sir William Davenant 1664-es átdolgozása volt. Davenant gyakorlatilag újraírta a tragédia szövegét, hogy ezáltal világosabbá tegye Shakespeare nyelvezetét, valamint sorokat, jeleneteket illesztett a darabba: így például újabb szövegrészeket ajándékozott Lady Macduffnak, hogy ezáltal erősebb dramaturgiai ellenpontja lehessen Lady Macbethnek (STONE-KAHRL 1980: 249–250). Bizonyos szempontból Garrick 1744-es adaptációja kitűnően illeszkedik a kor újraírási tendenciáiba, ugyanakkor el is tér e hagyománytól, hiszen ő volt, aki majdnem teljes mértékben visszaállította az „eredeti” shakespeare-i szöveget, és Davenant már megszokott változata helyett színpadra tette. Garrick mellett, hogy író, színházi emberként is jelen van kora kulturális életben: nemcsak színész, hanem színházi vezető is, aki tisztában van az élő színház igényeivel, melyet minden bizonnyal szem előtt tartott, amikor a darabhoz nyúlt.

Mivel *Macbeth*-adaptációja viszonylag kevés helyen tér el Shakespeare darabjától, e változtatások annál nagyobb figyelmet érdemelnek. A színházi vezető deklarált célként vissza kívánta állítani az eredeti művet, bizonyos pontokon mégis szükségesnek látta eltérni a visszaállítás elvétől, és újraírt bizonyos részeket. A jelen dolgozat célja, hogy kiemeljen néhány hangsúlyos különbséget Shakespeare és Garrick *Macbeth*-je között, és kísérletet tegyen a Garrick döntései mögött húzódo lehetséges dramaturgiai indokok feltárására, miközben számot vet ezen változtatásoknak az egész darabra kiható szerkezeti-tartalmi, kompozíciós és koncepcionális következményeivel.

A shakespeare-i tragédiák jellemző vonása a főhős késleltetett színre léptetése és az, hogy ezáltal híre hamarabb jut el hozzánk, minthogy valójában látnánk a színpadon. Első megjelenését nagy várakozás készíti elő, és kezdő megszólalása kimagasló szerephez juthat. Ezért lesz Garrick változtatása nagy horderejű, hogy épp azt a sort változtatja meg, amellyel Macbeth először színpadra lép: tulajdonképpen megszólalásának legelejére szúr be egy sort. Shakespeare művében Macbeth első szavai: „Soha ilyen szép s ilyen rút napot!” (SM I: 3; 36), amelyek a metaforikus síkon visszautalnak a vészbanyák soraira a darab legelején: „Szép a rút és rút a szép” (SM I: 1; 10). E kapcsolódás többféle értelmezési lehetőséget kínál: a rendíthetetlen hős talán már rögtön első megjelenésekor a vészbanyák hatalma alá került, de úgy is olvasható e különös verbális összecsengés, hogy az a boszorkányok alakja és Macbeth belső vágyai közti szoros kapcsolatot hivatott jelképezni. Bár nincsen egyetlen, minden más lehetőséget kizáró interpretációs vonal, az jól látható, hogy az első sor egyfajta nem elhanyagolható dramatikus-poétikus jelentőséget képvisel. A sor fontosságával Garrick is tisztában volt, s meg is tartotta azt, ugyanakkor elmozdította a legelső sor privilegiált helyzetéből. Garrick *Macbeth*-je a szerzői utasítás szerint „katonákkal és kísérőkkel” lép be először, és így szól: „Szóljatok, várjanak a pusztaságon! [Command they make a halt upon the heath]” (I: 3; 38), amelyre a katona válasza: „Állj, állj, állj!

[Halt, halt, halt]”, majd a harcosok elhagyják a színt, egyedül hagyva Macbethet és Banquót. Ennek kontextusában hagyja el Macbeth száját a híres shakespeare-i kezdősor. Értelmezésemben Garrick ily módon lényegesen racionálisabb szintre emeli a darab horizontját, és sokkal pontosabb tájékoztatást nyújt a szereplők térbeli helyzetének kérdésében, hiszen betoldott sora logikusan következik a körülményekből. Közvetlenül Macbeth és Banquo megjelenése előtt a vérszbanyák dobszóra hivatkoztak („Dobszót hoz a szél! // Jön már a vezér!” [SM I: 3; 28–29]), amely azt sejteti, hogy a harcosok valóban egy hadsereg kíséretében érkeznek, akiknek azonban nyomuk sincsen Shakespeare-verziójában. Továbbá Garrick átdolgozása megadja Macbethnek azt a lehetőséget, hogy katonái társaságában lépjen először színre, és első megszólalása is katonai utasítás, amely nagyobb összhangban van azzal a képpel, amelyet a sebesült százados és Ross festettek róla az első felvonás második jelenetében (vö. „hős Macbeth – igazán hős! – / Kivont karddal, melyen véres halál / Füstölgött, a szerencsével dacolva / S mint a Diadal kiszemeltje, útát / Tört a bitangig” – Százados [SM I: 2; 16–20]; „Bellona vőlegénye [Macbeth] / Talpig vasban párbajra szállt vele” – Ross [SM I: 2; 54–55]). Macbeth parancsa tartalmazza a „pusztaság” [heath] szót is, amely így azonosítja a helyszínt, rímelve a vérszbanyák elhatározásával az első jelenetből, miszerint a pusztán gyűlnek össze ismét, hogy találkozzanak Macbethtel.

Láthatjuk, hogy Garrick megoldása racionális nézőpontból jól védhető, azonban egy ilyenfajta racionalitás szükségessége megkérdőjelezhető a *Macbeth* esetében. Miközben az átdolgozás egy sokkalta realisztikusabb irányban mozog, addig Shakespeare „eredetije” drámai erő tekintetében – költői-szimbolikus jellegénél fogva – jóval hatásosabb. A Bárd dramaturgiája nem tartja lényegesnek, hogy tisztázza közönségével a dobszó pontos forrását, és a pusztaság hangzás elég lesz ahhoz, hogy jelezze a hadsereg közelségét, arról nem is beszélve, hogy a hadsereg hiánya éppen a két harcos egyedüllétét és mintegy „metafizikai” magára hagyatottságát hangsúlyozhatja. Macbeth és Banquo letértek a hazafelé vezető útról, és a helyes irány keresése közben olyan ösvényre léptek, amely végezetül tragikus bukásukba torkollik. Ráadásul a banyáknak való kiszolgáltatottságot jelentősen gyengítené a hadsereg távolabbi jelenléte, képviselve a külső világ stabilitását egy olyan bizonytalanságokkal teli helyhez képest, ahol „[a] föld bugyborog néha, mint a víz” (Banquo; SM I: 3; 77).

A darab másik főszereplőjének, Lady Macbethnek szintén jelentőségteljes első színre lépése. A főhős felesége az első felvonás ötödik jelenetében jelenik meg először a színpadon, férje levelét olvassa. Ezáltal legelső színpadi szavai tulajdonképpen „Macbeth szájából” származnak, ami értelmezhető kettejük szoros kapcsolatának jeleként, s ez az egész darab folyamán központi motívum marad. Garrick nem változtatott az említett dramaturgiai megoldáson, és az ő Ladyje is a levéllel érkezik: a különbség mindössze annyi, hogy Garrick egyetlen szót illeszt a levél

elejére. Shakespeare darabjában a levél (s a teljes szín) a következő sorral indul: „A győzelem napján álltak utamba [a vészbanyak]” (SM I: 5; 1), míg Garrick levele így kezdődik: „*Lady*, a győzelem napján álltak utamba” (GM I: 5; 1 – kiemelés: Sz. B.). Az egyetlen eltérés tehát annyi, hogy Garrick beilleszti a *Lady* megszólítást, és ennél fogva tulajdonképpen „megfelelő kezdést” biztosít a levélnek. Ennél a változatnál azonban a közönségben az a benyomás ébredhet, hogy elejétől tanúja a levél felolvasásának, és így pontosan ugyanannyit tudnak Macbeth üzenetéről, mint maga a *Lady*. Ezzel szemben Shakespeare kétségek között hagyja saját közönségét: nem lehetünk biztosak abban, hogy elejétől hallottuk a levelet vagy (valószínűbb módon) csak egy részletéről értesülünk, amikor is a *Ladyt in medias res* „tetten érjük” tevékenységében. Macbeth levele hangsúlyosan hallgat Banquo jelenlétéről és a neki adott jóslatokról, és míg a shakespeare-i jelenet nem közli a levél teljes tartalmát (beleértve egy esetleges, Banquóra történő utalást is), addig a Garrick-féle változat leporolja ezt a bizonytalanságot a jelenetről, és biztosabb kapaszkodókat kínál saját közönségének.

Figyelemreméltó továbbá Garrick *Lady Macbeth*jével kapcsolatban, hogy a nő közvetlenül a gyilkosság után háttérbe húzódik, és egészen a harmadik felvonás harmadik jelenetéig eltűnik a színről, ami azt eredményezi, hogy egészen addig csupán Macbeth intézkedései lesznek középpontban. Mintha a *Lady* kimerítette volna elsődleges szerepét azzal, hogy a gyilkosság felé terelte férjét – ettől kezdve színpadi jelentősége komoly mértékben zuhanni kezd, s a darab fókusza elsősorban Macbethre, és nem férj és feleség közös elkarhozására összpontosul.

Miközben bizonyos részletek kihúzásával *Lady Macbeth* a háttérben marad Garrick átdolgozásában, addig a vészbanyak jelentősége megnő egy teljes új jelenet beillesztésével. Ez Garricknél a második felvonás második jelenete (Duncan halálának felfedezése, valamint Ross, az Öreg és Macduff beszélgetése [SM II: 4] közé ágyazva). Ez az egyetlen olyan jelenet, amely elejétől a végéig Garrick betoldása; szereplői kizárólag boszorkák: számuk itt már meghaladja a hármat, bár Hekaté nincsen még közöttük. Fontos azonban, hogy maga a szöveg nem Garrick leleménye, hanem egyenes átvétel Davenant adaptációjából, és az egyetlen különbség a szövegek elhangzásának kontextusában rejlik: Davenant boszorkáinak tanúja Macduff és felesége, míg Garrick egy önmagába zárt jelenetet hoz létre, amennyiben senki más nincsen jelen a vészbanyak szeánsza alatt. A két átdolgozó közül Garrick itt közelebb áll a shakespeare-i boszorkánydramaturgiához, hiszen Shakespeare vészbanyái Macbethen és Banquón kívül senki mással nem állnak kapcsolatban, senki sem látja őket (szemben Davenant Macduffjával, aki még beszélgetést is folytat velük).

Davenant szövegéből meghatározó dramaturgiai következmények gyűrűznek széjjel Garrick adaptációjában. A 18. század színpadának vészbanyái itt tánccal és énekkel ünneplik a gyilkosság bekövetkeztét, amely kétségkívül látványos volt

a színpadon – talán ezért is döntött Garrick a beillesztés mellett. Hogy a szöveg-rész teljesen a darabba integrálódhasson, a szerző már a jelenet legelejére kulcs-motívumot illeszt: „Mondd csak, húgom: elvégezték már a tettet? [Speak, sister – is the deed done?]” (II: 2; 1), amely visszautal Macbethnek a gyilkosság utáni első szavaira: „Elvégeztem” [I have done the deed]” (II: 1; 83). Jól jellemzi továbbá a jelenetet, hogy a vészbanyák nem csupán ünneplik a tettet, de jóslatokat fogalmaznak meg a jövőre nézve: „Számos halált kell még ennek okozni [Many more murders must this one cause]” (II: 2; 7), „Sok vért fog még ontani [He will spill much more blood]” (II: 2; 14). A fenti jóslatok nem Macbethnek, hanem a közönségnek szólnak: a vészbanyák itt sokkal közelebb állnak a görög kórushoz, mint Shakespeare boszorkáihoz, amint összekötik a jeleneteket, és hozzászólnak az eseményekhez. Figyelemreméltó a *kell* (*must*) szó használata a jövődölésekben, amely nagyobb determináltságot sugall, mint az angol *shall* szó többértelmű csalogatása, mely Macbeth és a vészbanyák első találkozásakor tölti meg a jóslatot: „Végül király leszel [that shall be king hereafter]” (I: 3; 53).

A vészbanyák a darab legkülönösebb és legködösebb szereplői, státuszukkal terjedelmes Shakespeare-szakirodalom foglalkozik (vö. WHATELY 1785: 70; SCHLEGEL 1809: 81; COLERIDGE 1818: 93–94; BRADLEY 1904: 179), és minél kevesebbet tűnnek fel a színen, annál erősebb többértelműség övezi alakjukat. Egy önálló jelenet beillesztése számukra, és éppen közvetlenül a gyilkosság után, könnyebben megragadhatóvá változtatja dramaturgiai ontológiájukat: vidám ünneplésük azt sugallja, érdekükben állt, hogy Macbeth úgy döntsön, személyes érdekét üldözve a gyilkosság ösvényére lép. Hasonló egyértelműsítő törekvés nyilvánul meg a boszorkák verbális ítéletében, amikor kijelentik: Macbeth „rosszabb lesz, hogy rangját jobbítsa [become worse to make his title good]” (II: 2; 15), továbbá kijelentik: „akkor örvendünk, mikor jó királyok véreznek [We should rejoice when good kings bleed]” (II: 2; 23). Szembetűnő a fenti két idézet olyan melléknévhasználata, mint *rosszabb* és *jó*, amely egy meglehetősen egyértelmű és ezáltal valamennyire leegyszerűsített szembeállítást vázol jó és rossz között; előbbi Duncannel, utóbbit Macbethtel azonosítva. Ez azonban Malcolm és hívei nézőpontjával vág egybe, míg Shakespeare vészbanyái (valamint még a darab elején Garrickéi) a darabnak azon kulcsmotívumát képviselik, amely szerint jó és rossz nem választható el természetes módon egymástól, azok egymásba fonódnak, ahogyan az tisztán megfogalmazódik a „Szép a rút és rút a szép” (SM I: 1; 10) sorában. Olybá tűnik tehát, hogy míg Shakespeare boszorkakezelése a „szép a rút” vagy a „szép rútként” dramaturgiáját követi, addig Garrick megoldása sokkal közelebb van a „szép kontra rút” dramaturgiájához.

A főhős még inkább előtérbe helyezésének korábban vázolt finom, mégis kézzelfogható megoldásai után kevésbé meglepő Garrick elégedetlensége azzal kapcsolatban, ahogyan Macbeth az eredeti tragédiában meghal, s így saját

betoldásként egy haldokló monológot ajándékozott a végzetes sérüléssel küzdő katonának. Shakespeare művében Macbeth utolsó szavait Macduffnak címzi, mielőtt harcolni kezdenének: „No, Macduff, gyere, // S aki »megállj!«-t kér, vesz-szen a feje!” (SM V: 10; 33–34), amelyet maga a küzdelem, valamint Macbeth néma halála követ. Garrick itt újból a Davenant-féle átirathoz fordult, hogy sorokat adjon Macduffnak. Macduff harc közben rendre Macbeth fejére olvassa azoknak a nevét, akik Macbeth áldozatai lettek, és akikhez Macduff különösen is kötődött:

This is for my royal master Duncan!
This is for my bosom friend, my wife! And this for
The pledges of her love and mine, my children! (V: 6; 67–69)²

Az „ezt az (én) ...-ért” [„this is for my]-formula anaforikus ismétlése itt azt a benyomást kelti, mintha minden egyes passzust Macduff egy-egy csapása kísérné. Amikor a színpadi utasítás szerint „Macbeth elesik”, Macduff elhagyja a színt, egyedül hagyván nézőivel a haldokló Macbethet. Ez pedig remek lehetőséget ad Garrick számára, hogy eltérjen Shakespeare-től éppúgy, mint Davenant-tól, és így írjon egy monológot egy nagyszerű tragikus hős számára, melyet az közvetlenül halála előtt mond el:

‘Tis done! The scene of life will quickly close.
Ambition’s vain, delusive dreams are fled,
And now I wake to darkness, guilt and horror.
I cannot bear it! Let me shake it off. –
‘Twa’ not be; my soul is clogged with blood.
I cannot rise! I dare not ask for mercy.
It is too late, hell drags me down. I sink,
I sink – Oh! – my soul is lost forever!
Oh! (*Dies.*)

(V: 6; 73–81)³

.....
² Ezt az én nemes Duncan uramért!

Ezt az én kebelbarátomért, feleségemért! És ezt a mi Szerelmünk zálogaiért, gyermekeinkért!

³ Megvolt. Az élet színpada hamarosan lezárul.
Becsvágyam hiábavaló, csalóka álmaim elszálltak
És most sötétségre, bűnre és borzalomra ébredék.
Nem bírom elviselni! Hadd rázzam le!
Nem ez volt a szándék. Lelkemet eltömiti a vér.
Nem bírok felkelni! Nem merek kegyelmet kérni.
Túl késő, a pokol lehúz. Süllyedek,
Süllyedek – Ó! – lelkem örökre elveszett.
Ó! (*meghal*)

Poétikai szempontból nem találjuk nyomát olyan erőteljes képalkotásnak, amely általában jellemzi Macbeth monológjait, kivéve talán a lélek képének szokatlan párosítását az *eltömít* (*clogged*) igével, hiszen mivel a lélekre általában mint testetlen létezőre gondolunk, különösnek tűnik annak vértől való eltömíttettsége. A többi kép nem kimagaslóan eredeti, azonban pontosan ezáltal lesz képes a szöveg arra, hogy integrálódjon a darab egészébe: Garrick újra használ olyan kifejezéseket, metaforákat, amelyek korábbi Macbeth-szövegekben már előfordultak. A kezdő kifejezés: „Megvolt” („’Tis done”) visszautal a „Volna csak meg” kezdetű monológ (SM I: 7; 1–28) első sorára, valamint a már idézett sorra, melyet Macbeth közvetlenül Duncan meggyilkolása után mond el: „I have done the deed” (itt a kapcsolódást az angol eredeti *done* szava hozza létre). Az „élet színpadá”-nak metaszínházi utalása rimel a *Holnap*-monológ (SM V: 5; 18–27) párhuzamára élet és színpadi előadás között. A „becsvágy” központi szerepe pedig előhívja a tervet „sarkantyúzó” becsvágyat („vaulting ambition”), amely szintén a gyilkosságot megelőző „Volna csak meg”-monológban hangzott el korábban. Figyelemreméltó, hogy a beszéd drámai tartalmát tekintve túlságosan egyértelmű és didaktikus, ami természetesnek tűnhet, hiszen Macbeth bukásának költői megfogalmazása már megtörtént a *Holnap*-monológban; ugyanakkor a hős illedelmes haldokló monológja, majd halála megfelel Garrick központi koncepciójának, amely az eseményeknek végig tiszta és egyértelmű ábrázolását kívánja nyújtani.

Shakespeare tragédiájában Macbeth fejét Macduff a kulisszák mögött vágja le, majd visszahozza a színpadra, mikor köszönti a győztes Malcolmot. Mivel Garrick verziója egyedül hagyja a haldokló Macbethet, hogy ezzel megteremtse számára a monológhoz szükséges dramaturgiai alibit, Macduff nem hurcolja magával a testet, és fejét sem vágja le. Azáltal pedig, hogy Macbeth halála után a jelenet megszakítás nélkül folytatódik tovább, a test színen van akkor is, amikor Malcolm megérkezik seregével, habár azok szöveg szerint egyszer sem reagálnak főellenségük földi maradványainak látványára. Garrick Macduff sorain is változtat, és átvesz öt sort Davenanttól, amelyben Macbeth legyőzője annak feje helyett kardját ajánlja fel a „zsarnok” bukásának jelképeként, ezáltal pedig Garrick elkerüli Macbeth emlékének megalázó kezelését, és egy lényegesen dicsőségesebb véget kínál neki. A főhős, akinek jelentősége még nagyobb hangsúlyt kapott a Garrick-átirat folyamán, végül megkapja az alkalmat, hogy közvetlenül halála előtt még egyszer szóljon a közönséghez, majd pedig lehetősége van arra is, hogy méltóságteljesebben halált haljon, melynek mementója immár nem egy levágott fej, hanem az a kard, amely sokkal inkább tűnik méltónak egy egyszerű tragikus hőshöz.

Ha végigkövetjük a főbb változtatásokat Garrick adaptációjában, két fő irányvonalat látunk kibontakozni. Ezek közül egyik a főhős kiemelése. Bár Garrick mindössze egyetlen alkalommal töltött be szöveget Macbeth számára, számos

helyen húzott a darabból, és ezek a rövidítések alig érintik a főhős színpadi jelenlétét. Ahogyan azt láthattuk, kevesebb hangsúly esik Macbeth és Lady Macbeth kapcsolatára is: a Lady alakja szinte teljesen a feledés homályába vész a gyilkosságot követően, egészen addig, amíg közvetlenül Banquo halála előtt újból meg nem jelenik (III: 3).

A másik, hangsúlyosabb dramaturgiai ösvény, amelyen Garrick halad, annak a kísérlete, hogy egyrészt minél tökéletesebben tisztázza a cselekményt és a viszonyrendszereket, másrészt pedig hogy megfeleltesse a darabot bizonyos formai és racionális szabályoknak. Garrick *Macbeth*jének világa olyannak tűnik, ahol az ember sokkal könnyedebben tájékozódhat. Ez az átirat formájában is lecsapódik: számos olyan példát találunk, amelyben Garrick javított a töredezett jambikus pentametereken (vö. például SM: “As thou didst leave it. // Doubtful it stood” (9 szótag), ezzel szemben GM: “As thou didst leave it. // Doubtful long it stood” (I: 2; 9) (10 szótag). Továbbá arra is látunk példát, hogy Garrick elkerüli a félsorok egy részét, amelyek többnyire a zaklatottság vagy akár a káosz (utóbbira példa Banquo meggyilkolásának jelene) kifejezésére hivatottak, s a színész-drámaíró teljes pentameterekké alakítja őket, vagy egyszerűen kihagyja a szövegből. A fenti példák azt sugallják, hogy Garrick szemében a formai tökéletesség egyben a darab jobbításához is hozzájárul.

Megfelelő pentameterek kontra töredékek; illő forma kontra a káosz felbukkanása; egyértelműség kontra többértelműség; ésszerűség kontra bizonytalanság: ezek azok a mérőkövek, amelyek mentén Macbeth tragédiájának két változata – az adaptáció és az eredeti – alapvető eltéréseket mutat. Garrick egy „felvilágosult kor” fiaként megfelelőnek tartotta, hogy bizonyos szabályokat és rendet feszítsen egy akkor majdnem százötven éves szövegre, és bár mindezt az eredeti szöveg iránti tagadhatatlan tisztelettel tette, mégis olyan drámai művön hajtotta végre ezeket a változtatásokat, amelynek tematikus alapjellegzetessége a zavarodottság, a rend hiánya, amely a formajegyeket sem hagyta érintetlenül. Ha Shakespeare *Macbeth*jét az elkárhozás drámai és költői megjelenítéseként olvassuk, akkor dramaturgiája lidércnyomásszerű jelenésnek tűnik, amelyből hiányoznak a megfelelő tájékozódási kapaszkodók mind a szereplők, mind a nézők számára. Azzal, hogy Garrick bizonyos korlátokat kényszerít erre a dramaturgiára, egy rémálomszerű ábrázolás helyett a kárhozatnak egy fokkal illendőbb útját kínálja tizennyolcadik századi közönsége számára.

HIVATKOZÁSOK

STONE, George Winchester Jr. – KAHRL, George M. (1980): *David Garrick. A Critical Biography*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

FORRÁSOK

BRADLEY, A. C. (1904/2008): Lecture IX: Macbeth. In: Harold BLOOM (szerk.): *Macbeth: Bloom's Shakespeare through the Ages*. New York: Bloom's Literary Criticism – Infobase Publishing. 172–195.

COLERIDGE, Samuel Taylor (1818/2008): Notes on Macbeth: Shakespeare, with Introductory Remarks on Poetry, the Drama, and the Stage. In: Harold BLOOM (szerk.): *Macbeth: Bloom's Shakespeare through the Ages*. New York: Bloom's Literary Criticism – Infobase Publishing. 91–94.

GREENBLATT, Stephen és mtsai (szerk. 2008): *The Norton Shakespeare*. 2. kiadás. New York – London: W. W. Norton Company.

PEDICORD, Harry William – BERGMANN, Frederick Louis (szerk. 1981): *The Plays of David Garrick. Volume 3. Garrick's Adaptations of Shakespeare, 1744–1756*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

SCHLEGEL, August Wilhelm (1809/2008): Lectures on Dramatic Art and Literature. In: Harold BLOOM (szerk.): *Macbeth: Bloom's Shakespeare through the Ages*. New York: Bloom's Literary Criticism – Infobase Publishing. 80–84.

SHAKESPEARE, William (1981): *Macbeth*. SZABÓ Lőrinc (ford.). Budapest: Európa Könyvkiadó.

WHATELY, Thomas (1785/2008): Remarks on some of the Characters of Shakespeare. In: Harold BLOOM (szerk.): *Macbeth: Bloom's Shakespeare through the Ages*. New York: Bloom's Literary Criticism – Infobase Publishing. 69–75.

„HA KÉSŐN, HA CSONKÁN, HA SENKINEK: ÍRJAD!”

BEVEZETÉS A ROMANTIKUS TÖREDÉKVERSRŐL VALÓ GONDOLKODÁSBA

45

A romantika fragmentumfelfogása abban hozott forradalmian újat, hogy teljes értékű műként vállalta a töredéket, olyannyira, hogy az elmúlt évtizedek szakirodalma már alapvető romantikus formaként (RAUBER 1969: 214–15) és *par excellence* romantikus műfajként hivatkozik rá (LACQUE-LABARTHE–NANCY 1978: 40). A romantikus töredék szándékosan, tudatos szerzői koncepció nyomán nem-egész. Legfontosabb üzenete az, hogy kétségbe vonja az egész kimondhatóságát, s azt, hogy a kifejezésnek lehet alkalmasabb eszköze, mint ön maga, a töredék. Az irodalmi fragmentumok történetének egyik sorsfordító állomása a romantika kora, ekkor ugyanis a töredék térhódítása – más-más intenzitással, recepcióval és elméleti háttérrel, de – az egész európai irodalmi és művészeti életben bekövetkezett, ez pedig különösen alkalmassá teszi az összehasonlító vizsgálatra. A jelenség egyik legérdekesebb és legjellemzőbb terméke a romantikus töredékvers.

A romantika tehát olyan korstílus, amely számára már nem kizárólagosan a teljesség és a zárt forma a csúcscsémény. A korszellem hatását jelezheti, hogy nem csupán irodalmi jelenségről van szó, a romantikus zeneszerzők, képzőművészek, festők és építészek ugyanúgy alkottak töredékeket, mint költő és író kortársaik. Érdekes kapcsolódási pont a romfestészet és a romköltészet: a hiányt és egy valaha volt egész leépülését állítják érdeklődésük középpontjába, s egy olyan teljességet, amelyet csak a képzelet tud újraalkotni, így illeszkednek a töredékkultusz legfontosabb problémáihoz.

Hogy a fragmentum romantikus esztétikába ágyazottságát jobban megértjük, tudnunk kell, hogy a töredék eltéphetetlen szálakkal kapcsolódik olyan, a romantika számára igen fontos fogalmakhoz, mint a *káosz*, az *íronia* (SEYHAN 1996) és legfőképpen a *fenséges*. A romantikusok számára a fenséges központi esztétikai minőség volt, amelynek forrása lehet „bármilyen, ami valamennyire képes a fájdalom és a veszély képzetét felkelteni” (BURKE 2004: 57; Péter Ágnes fordítása). Az egész és a totalitás hiánya pedig magában hordozza az ismeretlentől való félelmet, Szegedy-Maszák Mihály szerint a „folytonosságban hirtelen, váratlanul

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Általános 16. / 45–52.

bekövetkezett hiány a romantikában a fennkölt (magasztos) minőségével társítódott” (SZEGEDY-MASZÁK 2001). E logika szerint azt, aki a szakadék szélén állva a mélybe tekint, a rémület és a fenség egyszerre keríti hatalmába: „bármilyen, ami rémítő, látványa szempontjából, fenséges is egyben, akár a látvány dimenziójának nagysága okán éljük át a rémületet, akár nem” (BURKE 2004: 58). Hasonló folyamat játszódhat le akkor, ha töredéket olvasunk, hiszen a folytonosság hiánya a fragmentum alapvető, jelentésképző jellemzője, és a hiány, csakúgy, mint a szakadék, szédítő.

A romantikus fragmentum kortárs recepciója sokrétű és komplex. A kritika vagy az egekbe dicsérte, vagy elmarasztalta, de sosem volt közömbös iránta, az olvasóközönség pedig egyöntetű lelkesedéssel fogadta (THOMAS 2012: 438). A töredék népszerűsége és vonzereje titokzatosságában, többértelműségében és a befogadóval kezdett párbeszédében rejlik. A megszakításokkal, ellipsziszekkel, elhallgatásokkal építkező szövegekben a jelentés hangsúlyosan a szövegszint felett jön létre. Ezek a szövegek alkalmasak összetett pszichológiai és gondolkodásfolyamatok ábrázolására, leképezik az emlékezést, a memória működését, és képesek megbirkózni a személyes és a közösségi trauma, illetve a misztikum ábrázolásával is, pontosan a hiány és a kimondhatatlanság összefüggését kihasználva. A töredékek másik fontos jellemzője az, hogy tudatosan bevonják az olvasót a szöveg újraalkotásába. A hiány keltette feszültség alkotásra hív, de félelmet és bizonytalanságot is kelt (VÉGH 2011: 117).

A töredékvers definíciója – legalábbis kétséges. A romantika kora óta hat a gondolat, hogy megnyilatkozásaink és az irodalmi művek sajátja egyfajta töredékesség, hiszen nem tudunk „mindent” mondani, nem tudunk „egészet” mondani. Ezt a generikus, minden korszakra és műre (valamelyest) jellemző tulajdonságot nem szabad azonban összemosnunk a szándékolt töredékkel és különösen az új irányba haladó romantikus töredékverssel. Ha a definíció nem is kézenfekvő, van olyan kategorizációs bázis, amely mégis megkönnyíti a töredék „felismerését”. Ismerünk olyan romantikus töredékverseket, amelyek már a címükben hirdetik töredék voltukat: Byronnak például több *Fragment* című szövege van. Esetenként maga a szerző húzza alá a töredékjellegét, mint teszi azt Coleridge a *Kubla Khan* előszavával vagy Petőfi 1846-os kötete előszavában, ahol a tépázott századdal magyarázza szövegei szaggatottságát. Vannak művek, amelyek esetében a fragmentaritás kézzel fogható, mert metrikai, szintaktikai vagy műfajtörténeti elvárások megghiúsulása: például Wordsworth szövegei, a *The Boy of Winander* és a *Nutting*. Megint más művek esetében – gondolhatunk például Vörösmarty verseire, *A romra és a Fogytán van a napod...*-ra – a töredékesség nem ennyire látványos, nem a nyelvi megformáltság szintjén jelentkezik, hanem gondolati szinten: a fragmentaritás a szövegszint felett válik jelenvalóvá, például a fordulatok, a következtetések vagy az ok-okozati kapcsolódások hiányai révén (SZILÁGYI 2003).

Számos olyan romantikus mű van, melyet alkotója vagy elhagyott és nem fejezett be, vagy pedig meghalt, mielőtt befejezhette volna. Ezek nem szándékos töredékek, tehát e keretek között nem tarthatnak számot érdeklődésünkre. Shelley költeménye, a *The Triumph of Life* végére például a költő halála tette ki a három pontot, s ugyan elméletileg elképzelhető, hogy a szerző töredékesnek szánta a művet, mégsem igazán termékeny töredékszempontból vizsgálni, hiszen pontosan azokat a belső összefüggéseket (és azok hiányát) nem tudjuk benne feltárni, amelyekből többet megtudhatnánk a töredék működési elveiről.

Érdemes azonban figyelembe venni, hogy azok a szövegek, amelyeket – akár a szerzői szándék ellenére – végül is publikáltak, a mű-befogadó kapcsolatban tulajdonképpen ugyanúgy töredékként működhetnek, mint a szándékos töredékek, a befogadóban ugyanazokat a folyamatokat hozzák mozgásba. Keats ellene volt a *Hyperion* és a *The Fall of Hyperion* publikálásának, ezt az ellenkezést azonban kiadója nem vette figyelembe. Vörösmarty utolsó töredékét, az asztalfiókban talált *Fogytán van a napod...* kezdetű verset Gyulai Pál publikálta, Vörösmarty halála után. Coleridge-ot Byron biztatta a *Kubla Khan* kiadására, töredékes volta ellenére, és Coleridge végül vállalta a szöveget. Úgy is tekinthetünk ezekre a jól ismert példákra, mint a töredék pályafutásának lehetséges mérőföldköveire, amelyek mentén szerzői szempontból a teljes tudatosságtól a kétkedő bizonytalanságig fut a pálya egészen addig, hogy a szövegen és a szerzőn kívüli harmadik tényező (tulajdonképpen egy „olvasó”) teszi magáévá, ismeri el a publikáláshoz szükséges töredékkonceptiót. Ezek a példák abban különböznek a *The Triumph of Life*-től, hogy Keats és különösen Coleridge, ugyan külső hatásra, de nem határolták el magukat a szövegeiktől, Vörösmarty versénél pedig hatékonyan érvelhetünk a tudatosság szerkezeti jelei mellett.

A *töredék* szóban felfedezhetjük a *tör-* tövet. (A *fragmentum*ban pedig a hasonló jelentésű latin *frangerét*.) De lehet-e egyetlen darabra törni valamit? Természetesen nem. Az etimológiából eredeztethető töredék-konceptiók (ELIAS 2004: 1) óhatatlanul is feltételezik, legalábbis formailag, hogy a rész és az egész viszonya a legfontosabb kérdés a töredék vizsgálatakor. Ez azonban nem így van: kizárólag a totalitás és egység viszonylatában vizsgálni a töredéket nem termékeny, ugyanis a töredék nemhogy tagadja az egész reprodukálhatóságát, de Alexander Regier gondolatával élve (REGIER 2010) szinte lehetetlenné teszi a kutatást is, olyan erővel bontja le azt a formát, amellyel egyáltalán kérdéseket tehetnénk fel vele kapcsolatban. A helyzet azonban nem reménytelen. A romantikus töredékkal foglalkozó szakirodalom igen színes, a kutatók lelkesedése azt bizonyítja, hogy a töredék szuggesztív ereje alól igen nehéz kivonniuk magukat. Lássunk néhány fontosabb csomópontot, megoldást, kategorizációt, amelyek kísérletet tesznek a töredék megértésére, s amelyek elindíthatnak a töredékről való gondolkodás útján.

Először is fontos látnunk, hogy az elmúlt néhány évtizedben a töredékkutatásnak két nagy vonulata alakult ki. Az egyik csapást a historicista megközelítés hozta létre, amely a töredéket is, mint az irodalmat magát, külső tényezők – szociológiai, történelmi nézőpontok – érvényesítésével értelmezi. Ezt a nézőpontot használja például Marjorie Levinson és Anne Janowitz. A másik nagy vonulat egyfajta formalista kritikát követ: nem ért ugyan egyet az újkritika álláspontjával az irodalmi autonómiával, a koherenciával és egységgel kapcsolatban, de a *close reading* – a szövegközpontú elemzés – és a forma központi jelentőségük számára. A töredékről ebben a vonatkoztatási rendszerben például Balachandra Rajan, Alexander Regier és Christopher A. Strathman gondolkodik. Érdekes módon, egy két éve megjelent tanulmánykötet, az Alan Rawes szerkesztette *Romanticism and form* (2009) hangsúlyozza ugyan a formaközpontú kutatás előretörését, de gyakran és tudatosan historicista eszközöket is felmutat, így érzékelteti, hogyan élhet egymás mellett és egymást kiegészítve a két irányzat.

A historicista-formalista iránykövetés mellett a kategorizálás kihívására adott válasz szempontjából is kétféle törekvés figyelhető meg. A fragmentummal foglalkozó kutatók egyik csoportja egyfajta univerzális taxonómia kialakítására törekszik, amely segítségével a töredék(vers)irodalom egésze osztályozható, a másik inkább a jelenség filozófiai és esztétikai vonzatát kutatja. A két törekvés természetesen elválaszthatatlan, hangsúlybeli különbségek mégis megfigyelhetők.

A jelentős töredékkutató, Marjorie Levinson 1986-ban töredékvers-csoportokat állapított meg, ez volt az egyik első kísérlet a taxonómiára. Levinson szerkezeti kritériumokat és a szerzői szándékot is figyelembe vette a csoportok megállapításánál. Arra az eredményre jutott, hogy léteznek valódi töredékek (*true fragment*), amelyek azt sugallják, hogy van teljes előzményük; befejezett töredékek (*completed fragment*), amelyeket szerzőjük megkísérelt valamilyen zárlattal ellátni; szándékos töredékek (*deliberate fragment*), amelyek értéként tüntetik fel szükségszerű töredékességüket; utóvégre függő töredékek (*dependent fragment*), amelyek a költői fejlődés egy fordulópontját jelölik.

Camelia Elias (2004) funkciók mentén osztályozta a töredékeket. Az egyik nagy csoportba működésük (*coercive; consensual; redundant, repetitive, resolute*), a másikba ábrázoló funkciójuk (*ekphrastic; epigrammatic, epigraphic, emblematic; epitaphic*) alapján kerültek a szövegek. Ezeket a funkciókat úgy kell látnunk, mint a performativitás különböző típusait, az írás aktusában vagy a kritikai olvasásban. A töredék egyik legfontosabb tulajdonsága tehát, legalábbis Elias szerint, a *performativitás*. Elias a töredéket irodalomtörténeti kontextusban vizsgálja, s azt is megkísérli feltárni, hogyan változott a töredék funkciója Héraklitosztól a posztmodernig.

Thomas McFarland kifejezetten elméleti művet írt a töredékről: szerinte a töredék fenomenológiája az emberi percepció és tudatosság fenomenológiája,

paradoxona pedig abban rejlik, hogy egyfajta sikertelenség által ér el mégis jelentést (McFARLAND 1981: 3).

Mark Sandy tanulmányában (SANDY 2007) Balachandra Rajan tematikus reflexióit követi, aki a *The Form of the Unfinished* (RAJAN 1985) című műben a már nem élő szerző és jövőbeli olvasója közti anakronisztikus, posztumusz párbeszédet kutatja. A szerző-olvasó viszony, talán érdemes hangsúlyozni, sok kérdést vet fel a töredék esetében. Mark Sandy például Keatst Kirkegaard-ral, Shelley-t Nietzschevel állítja párba, miközben az írói és az olvasói attitűd elválaszthatatlanságáról beszél. Ugyanebben a kötetben jelent meg Paul M. Curtis *Romantic Indirection* című esszéje, amelyben arról ír, hogy a romantikus költészet olvasói számára a legnagyobb gyönyörűség forrása az lehet, hogy soha nincsenek tisztában azzal, valójában hol tartanak a versben. Ez Curtis szerint annak a következménye, hogy a romantikus költészet sajátja az *indirection*, vagyis a kerülőutak választása, a szándékos késleltetés (CURTIS 2007: 11).

Hasonló gondolattal foglalkozik David Duff könyve, a *Romanticism and the uses of genre*; Wordsworth művei, a *The Prelude* és a *The Recluse* kapcsán a következőt jelenti ki: „fontos művészi tény a romantikával kapcsolatban, hogy szakadék tátong sajátos ambíciói és azok megvalósításai között” (DUFF 2009: 153; Végh Veronika fordítása). A töredéket Duff Friedrich Schlegellel egyetértésben a műfajkeveredés eszközeként írja le, a schlegeli kombinatorikus elvet követve, amely szerint minél több töredék van, annál tágabb lehetőség nyílik az újraalkotásra és az újat alkotásra.

A fentiekhez kiegészítésképpen egy újabb szempontot javaslok. Megfigyelésem szerint a töredékkutatás talán a szerzői attitűdökre fordít a legkevesebb figyelmet, pontosabban arra, hogy a szerző milyen viszonyban van saját szövegével. Ez pedig azért fontos, mert ha képesek vagyunk kibontani a szerző és a fragmentum intim viszonyát, akkor mindennél hatásosabban egészíthetjük ki az akár már másuttételelesen megfogalmazott költői hitvallást, és pontosabb képet kaphatunk a töredék mögött létező jelentésalkotó erőről. A továbbiakban három csoportot ajánlok. Először is, vannak olyan költők, akik könnyedén bensővé teszi a töredékírást, olyannyira, hogy mintegy védjegyükké válik. Ezt az attitűdöt sem a vívódás, sem a (túl)teoretizálás nem jellemzi, éppen ellenkezőleg, a töredék számukra magától értetődő és izgalmas következménye a kornak, amelyben élnek: Byron jellemző példája ennek a költői fellépésnek. Másodszor, külön csoportot alkotnak a korai jénai romantika képviselői és követői, hiszen a fragmentummal kapcsolatos konkrét programjuk és annak esztétikai megalapozottsága egyedülálló az európai romantikában. A harmadik csoportba tartoznak azok a szerzők, akik számára viszont komoly kihívást jelent töredékben hagyni egy művet vagy eleve töredéket létrehozni, annyira ellene megy értékrendjüknek – mégis, valamilyen oknál fogva ez történik velük, illetve a szövegükkel, ide tartozik Vörösmarty, Coleridge és

Arany János is. Ezen ok vagy okok feltárása talán a leginkább lebilincselő kérdés, amivel a töredékkel foglalkozó gondolkodó szembesülhet. Esetükben ugyanis nincs szó sem tudatos hatáskeltésről, sem átgondolt esztétikai vállalás megvalósításáról, valami egészen más történik: a töredék mintegy magát valósítja meg, önmagát írja, az írói kétségeket és bizonytalanságokat maga mögött hagyva.

A töredékvers kapcsán leginkább a hiány jelentésképzésén és a mondhatatlanságon morfondírozhatunk. Ez pedig olyan téma, ami öröktől fogva az irodalmi és tágabban véve a művészi kifejezés alapproblémája. Epiktétosz és Pascal aforizmái, de Shelley *Ode to the West Wind* versének záró kérdőjele is e csomóponthoz irányítanak. Wittgenstein a *Tractatus*-ban így fogalmaz: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (WITTGENSTEIN 1989: 37). A hallgatás és a költői küldetéstudat, illetve kifejezésvágy azonban nem férnek mindig össze. Nemes Nagy Ágnes jól ismert sorai az *Elégia egy fogolyról* című versből a következő megoldást kínálják: „ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót”. Arany János pedig a töredékes *Csaba királyfi*-ban ide kapcsolódó, de más következtetésű tapasztalatáról ad számot a költői imperativus vonatkozásában:

Mi emel? mi tart fön? mi sugall? mi biztat? ...
Kebelem egy hangja. Követem is aztat.
Egy hang, mely csilingel az égi madárban,
Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban;
Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha füstbe százszor menjen áldozatja;
S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:
„Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!”

A csonka szöveg, vagyis a töredék tehát egy belső hang sürgetésére jön létre. Olyan készítés ez, amelyre sem nemet mondani nem lehet, sem befolyásolni azt, mert olyan elemi és mindent felülíró erő, mint a természet körforgása, mint a madár és a pók leküzdhetetlen és magától értetődő vágya az alkotásra. Arany tulajdonképpen igazolja a töredék legitimitását ezekkel a sorokkal, ugyanis azt a felismerését rögzíti, hogy a művész számára az élethez szükséges az alkotás, s az alkotás jellegénél fogva gyakran csonka, töredékes.

A töredékesség a romantikusok egzisztenciális és esztétikai alapélménye, a töredékvers pedig ennek az alapélménynek egyik leginkább kézzelfogható terméke. A töredék és a rom között a legnagyobb különbség az, hogy a rom „viszszatekintő” pozícióban van, létezésének van kezdete, hasznos kora és pusztulása: voltaképpen szakasszerű lét ez, tisztán kivehető kezdettel és véggel. A töredékről inkább egy kör juthat eszünkbe, amelynek nincsen kezdete és vége, mert sosem volt egész és sosem vált rommá. Kijelölhetjük a kezdő- és a végpontot magunk is, de tisztában kell lennünk azzal, hogy döntésünk önkényes. A töredék arra

a kérdésre keresi a választ, hogy hol van a helyünk a világban, a töredékről való gondolkodás első lépése pedig az, hogy felemeljük a tollat és leszűrjük – a kör bármely pontjára.

HIVATKOZÁSOK

- CURTIS, Paul M. (2007): *Romantic Indirection*. In: Alan RAWES (szerk.): *Romanticism and Form*. New York: Palgrave Macmillan. 1–22.
- DUFF, David (2009): *Romanticism and the Uses of Genre*. New York: Oxford University Press.
- ELIAS, Camelia (2004): *The Fragment: Towards a History and Poetics of a Performative Genre*. Bern: Peter Lang.
- LACQUE-LABARTHE, Philippe – NANCY, Jean-Luc (1978): *The Literary Absolute: The Theory of Literature in German Romanticism*. Albany: SUNY Press.
- LEVINSON, Marjorie (1986): *The Romantic Fragment Poem: A Critique of a Form*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- McFARLAND, Thomas (1981): *Romanticism and the Forms of Ruin: Wordsworth, Coleridge, and Modalities of Fragmentation*. Princeton: Princeton University Press.
- RAJAN, Balachandra (1985): *The Form of the Unfinished: English Poetics from Spenser to Pound*. Princeton: Princeton University Press.
- RAUBER, D. F. (1969): The Fragment as Romantic Form. *Modern Language Quarterly*, 30/2., 212–221.
- REGIER, Alexander (2010): *Fracture and Fragmentation in British Romanticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SANDY, Mark (2007): ‘Ruinous perfection’: Reading Authors and Writing Readers in Romantic Fragments. In: Alan RAWES (szerk.): *Romanticism and Form*. New York: Palgrave Macmillan. 60–77.
- SEYHAN, Azade (1996): Fractal Contours: Chaos and System in the Romantic Fragment. In: Richard ELDRIDGE (szerk.): *Beyond Representation: Philosophy and Poetic Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press. 133–150.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (2001): *Vörösmarty és a romantikus töredék*. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/vorosm.htm> [2011. 10. 10.]
- SZILÁGYI Márton (2003): „...Többé semmit azontúl”. In: FÜZI Izabella – ODORICS Ferenc (szerk.): *A Rom*. Budapest, Szeged: Gondolat Kiadói Kör. 147–155.
- THOMAS, Sophie (2012): Fragment. In: Frederick BURWICK – Nancy Moore GOSLEE – Diane Long HOEVELER (szerk.): *The Encyclopedia of Romantic Literature*. New York: Wiley-Blackwell. 461–466.
- VÉGH Veronika (2011): Tertium comparationis: A költészet, a fragmentum és a sündisznó. In: Bálint GÁRDOS – Veronika RUTTKAY – Andrea TIMÁR (szerk.): *Ritka művészet/ Rare Device. Írások Péter Ágnes tiszteletére/Writings in Honour of Ágnes Péter*. ELTE Papers in English Studies. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Angol-Amerikai Intézet. 116–123.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1989): *Logikai-filozófiai értekezés*. Márkus György (ford.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

FORRÁSOK

ARANY János (1982): *Költői művei III.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

BURKE, Edmund (2004): Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való fogalmunk eredetéről. Péter Ágnes (ford.). In: PÉTER Ágnes (szerk.): *Angol romantika. Esszék, naplók, levelek.* Budapest: Kijárat Kiadó. 57–64.

NEMES NAGY Ágnes (2003): *Összegyűjtött versei.* Budapest: Osiris Kiadó.

MÁSODIK FEJEZET

AMERIKAI IRODALOM
ÉS TÁRSADALOM

A NÉVADÁS RÍTUSAI

KINGSTON, LORDE ÉS ANGELOU
POSZTSTRUKTURALISTA MEGKÖZELÍTÉSE

55

Tanulmányom három nőíró regényén keresztül azt próbálja megmutatni, hogy a nyelv miként alkotja meg a biológiai nem kategóriáját, amely aztán a társadalmi nemet is megszilárdítja. Arra is választ keresek, hogy milyen korlátozó mechanizmusok működtetik és éltetik tovább a nyelvet, azt a hatalmi mechanizmust, melyben a szubjektumok működnek.

A névadást, illetve a nevek használatát azért teszem vizsgálódásom középpontjába, mert úgy vélem, hogy a névadás rítusain keresztül bemutathatom mind a logocentrikus diskurzus tárgyiasító mechanizmusait, mind pedig a női hagyományt, amelyben a névadás rítusa végrehajtó, azaz performatív aktusként működik. Ebben a közegben a névadás azonban nem tárgyiasít, hanem – mondjuk úgy – alanyosít, és megszabadítja a szubjektumot a tárgyiasított helyzetétől.

A névadás rítusa felszabadítja az egyént, és ágenciával látja el a *logos* eredeti jelentésénél fogva. Ebben a folyamatban az író, a szereplő és a narrátor már nem passzív résztvevő, hanem tudatos „teremtő”, aki a saját performatív megnyilatkozásai által azzá lesz, akivé válni szeretne.

Audre Lorde, Maxine Hong Kingston és Maya Angelou egy-egy regényének ismertetésével azt mutatom be, hogyan jön létre az önazonos és autonóm, alanyi ágenciára törekvő diskurzust formáló női szubjektum. Zsák Judit 2010-ben írt tanulmányában azt írja, hogy „fontos kérdés, hogy ez a női szubjektum milyennek látja, éli meg önmagát, hogyan érzékeli saját létét, testét és szexualitását, miként alkotja meg és fejezi ki önmagát” (ZSÁK 2010: 2). A fenti szerzők életrajzi regényeiben, több más írói technika mellett, a névadást használják arra, hogy bemutassák az egyén és társadalom közti küzdelmet. Együttal megmutatják, hogyan kérdőjelezi meg a társadalom azon gyakorlatát, mely a névadás által megtagadja az egyén azonosságát, olyan szűk keretek közé szorítva, mely nem hagy teret az alanyképésnek.

Születésünkör nevet kapunk, de nem mi választunk. A társadalom olvasatában a név határoz meg minket, amely szimbolikus kapcsolatot teremt az elnevezett és a név által társadalmilag meghatározott jellemzők között. Az egyén elfogadja ezt a folyamatot, a legtöbb esetben alá is rendeli magát neki, azonban nem

résztevője ennek a folyamatnak, hiszen nem ő választ. Az ideológia althusseri első megszólítása akkor éri a gyermeket, amikor megszületésének pillanatában elhangzik, hogy: „Fiú!” vagy „Lány!”. Ez a kijelentés a gyermeket azonnal belehelyezi a nagy bináris kategóriákba. A felkiáltás nem egyszerűen tudósít a születésről, tehát nem az austin értelemben vett konstatív beszédaktusról, hanem a performatívról van szó, amely a kimondás pillanatában biológiai és társadalmi nemet is rendel a testhez; ahhoz a testhez, amely ekképp – látszólag – nem létezhet a diskurzuson kívül. A testhez rendelt nem aztán újra meg újra hangsúlyt kap, hiszen az évek során számtalanszor kimondásra kerül.

A második lépcső a névadási rítus, mely *par excellence* performatív beszédaktusnak tekinthető. A gyermek nevet kap, és azt már J. L. Austin óta tudjuk, hogy e megnevezés egyben létre is hozza a név által lefedett, megképzett alanyt. A kijelentések kézzelfogható, fizikai tettekben nyilvánulnak meg. Ezekben az esetekben a megnyilvánulások a fizikai valóságban hoznak létre változásokat, nem pusztán csak leírják, jellemzik azt. Maya Angelou *Tudom, miért énekel a kalitkába zárt madár* (*I Know Why the Caged Bird Sings*) című regénye jó példa arra, hogy a névadás által hogyan jön létre a fent említett alanyi, beszélő, cselekvő szubjektum, mely ágenciával bír, és úgy tűnik, képes az uralkodó diskurzuson belül létezni. „A történet női fejlődésregénynek tekinthető” – írja Bollobás Enikő (2006: 701), azt mutatja be, hogy Maya nőként és afroamerikaiként hogyan éli túl megpróbáltatásait, végül hogyan éri el függetlenségét, és ébred öntudatára. Életét beárnyékolja anyja szeretője, Mr. Freeman, aki megerőszkolja, ezzel évekre szóló büntudatra és némaságra ítéli Mayát. Tárgyasított helyzetét jól példázza, hogy a regény 73. oldaláig egyszer sem kerül elő a neve. Maya mindenkiről részletes képet ad a családjából, de magát nem említi. Családtagjaitól kapja nevét, becenevét, melyek a különböző kapcsolatok fényében másként és másként hangzanak. Először Tommy nevű nagybátyja hívja viccesen Ritinek: „Riti, ne aggódj, hogy nem vagy csini!” (ANGELOU 1984: 17; Geiger Ildikó fordítása). Később aztán újra előkerül a „Riti” név, amely azonban Mr. Freeman használatában megint más jelentéssel bír. Itt Riti a kedveskedő, becéző szeretőként jelenik meg, aki egyben kislány és felnőtt is. Nem tudjuk eldönteni, hogy Riti a kislánynak szól, vagy a nőnek, aki prostitúcióra kényszerül. Mindenesetre a név kimondása tárgyasítja Mayát, a kicsi Ritit, aki évekre némaságba burkolózik. Életébe csak Mrs. Flowers, a közösség egy tiszteltbeli tagja hoz változást, akiről Maya így nyilatkozik: „Szertettek és ez micsoda változás volt. Nem Mrs. Henderson unokájaként vagy Bailey testvéreként, hanem Marguerite Johnson-ként tiszteltetk” (ANGELOU 1984: 109; Geiger Ildikó fordítása).

Egy másik meghatározó jelenet Mrs. Cullinan házában történik, ahová Maya cselédnek szerződik. Mrs. Cullinan barátnője megkérdezi Maya nevét, mire Mrs. Cullinan válaszol: a neve Marguerite. Erre barátnője ennyit mond: lehet, hogy

aranyos kis teremtés, de a neve túl hosszú. Én csak Marynek hívnám. Másnap Mrs. Cullinan Marynek szólítja Mayát, aki egy ideig tűri ezt, de végül otthagyja, és távozáskor csak ennyit mond: „A nevem nem Mary” (ANGELOU 1984: 117; Geiger Ildikó fordítása). Mayát mindvégig tárgyi pozícióban rögzítve látjuk, amelyből a Mrs. Cullinantól való elválás után kerül ki. Fontos neki, hogyan hívják, hiszen ez adja meg önazonosságát. Nem akar a *kicsi Riti* vagy pusztán *baby* lenni. Ő Marguerite Johnson. Ellenáll a tárgyiasításnak, és megalkotja saját szubjektumát.

Maxine Hong Kingston *A női harcos: emlékiratok egy szellemek közt leélt lánykorról* (*The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood Among Ghosts*) című regénye első fejezetének *A név nélküli nő* címet adta. Az első fejezet nagynénije nem is létezik, hiszen nincs neve. Férje távolléte alatt terhes lesz, és ezzel olyan szégyenbe hozza a családot, hogy még arra sem méltó, hogy nevén nevezzék.

Rubie S. Watson *A megnevezett és a név nélküli* című tanulmányában arról ír, hogy a kínai társadalomban a neveknek alakító erejük van, hiszen míg a kínai férfiak egyszerre több névvel is rendelkeznek, addig a nők gyakorlatilag névtelenek, hiszen őket csak a rokoni viszonyaik által ismerik. Egy felnőtt férfinak négy-öt neve is lehet, és nevet is adhat, a névadás által rögzítheti a nő pozícióját. A nőket nem illeti meg ez a privilégium. „A férfiak életére az új nevek, új szerepek és új felelőségek megszerzésének privilégiuma jellemző; míg a nőkére a homályosság és a határozatlanság” (WATSON 1986: 619; Geiger Ildikó fordítása). A névadási ceremóniára harminc nappal a születés után kerül sor, mely során a fiúgyermek születését megünneplik, míg a lánygyermekét nem, vagy ha igen, az csak egy a szokásostól eltérő vacsora a közvetlen családban. Házasságkötéskor a fiú új nevet választ magának, míg a lánynak fel kell vennie a nevet, amit kap. Halálakor sem a saját, hanem apjának neve szerepel a fejfáján. Míg a férfi élete során egyre több és több nevet szerez meg, addig a nő névtelenné válik. Míg a férfi a nevei által helyet követel magának a társadalomban, addig a nőre ez egyáltalán nem igaz. Mindig csak *no name woman*, azaz név nélküli nő marad.

Kingston regényében Fa Mu Lan, a mitikus harcos az, aki nevet szerez magának. Ő harcosként és anyaként is helytáll, képes egyszerre működtetni, dekonstruálni a látszólag ellentétes, egymást kizáró szerepeket. Az újonnan létrejövő női szubjektum ellenáll az őt létrehozó normáknak; teret engedve az új ágenciával rendelkező önazonos szubjektumnak.

Az alanyképzés egy másik példája Audre Lorde önéletrajzi regénye, a *Zami, másképp írom a nevem* (*Zami, a new spelling of my name*), mely egy afroamerikai nő meleg énjének létrejöttét mutatja be. A műről Urbányi Eszter azt írja: „bio-mithográfia, melyben az elbeszélő-szereplő saját szubjektumát egy mitikus karibi sziget nőalakjain keresztül, mintegy velük azonosulva alkotja meg. Az életrajzi események narratív jelzések nélkül vegyülnek a mitikus történet-szállal, azt sugallva, hogy Audre énné válása csak a karibi kulturális hagyomány

összefüggésében valósulhat meg” (URBÁNYI 2009). Élettörténetének kezdetén még hangsúlyozottan tárgyi pozícióban, a Másik szerepében látjuk. „Lorde márkánsan tárgyiasított helyzete attól kezdve változik meg, amikor elhagyja a szülői házat, és független, saját lábán megálló, dolgozó nőként jelenik meg, aki kemény harcot vív a társadalmi egyenlőtlenségek ellen” (URBÁNYI 2009). Élete folytonos keresésből áll, hol önmagát próbálja anyja története által megjelentetett karibi Carriacou szigetének mitikus világába helyezni, hol a Greenwich Village-i melegek között próbálja megtalálni önmagát, azonban minden próbálkozása kudarcot vall. Anyjáról elismerően beszél, aki elutasított minden neki adott nevet, és akiben egyszerre látja az erőt és a nőiességet, melyekről ő úgy tudja, hogy két egymást kizáró tulajdonság. Keresésének utolsó állomásaként az anyjától hallott karibi mítoszok világába menekül, ahol rátalál arra a nőkből álló közösségre, amellyel azonosulni tud.

Az alanyi pozíció elfoglalását névváltoztatásával érzékelteti, felvéve a *Zami* nevet, mely karibi nyelven *nőkkel azonosuló nőket (women-identified-women)* jelent. Lorde életének megélt élményeiből alkotja meg a tárgyiasított pozíciótól mentes, cselekvő alanyiasággal rendelkező szubjektumot, hiszen felismeri a névadásban rejlő erőt, melynek performatív aktusával *Zami* Egyikké válik szemben a Másikkal.

A névadás gyakorlata olyan aktusnak tekinthető, mely során az el/megnevezett visszafordíthatatlanul is a Másikként rögzül. Aki nevet adhat, hatalommal rendelkezik, hiszen a névadás által formálhatja, tetszőlegesen rögzítheti az elnevezettet; aki nevet kap, attól megtagadják a cselekvés, a független alanyi lét lehetőségét. Ezen tárgyiasító gyakorlattal szemben a fenti önéletrajzi ihletésű regények bemutatják, hogy a névadás performatív beszédaktusként működik, melyben az újonnan létrejövő/létrehozott szubjektum ellenáll a társadalom tárgyiasító mechanizmusainak. Ezen folyamatok során a szubjektum a társadalmi kettősségeket önmagába építve, azokat kiegyenlítve alkotja meg önmagát. Ahogy Urbányi Eszter mondja, „ezáltal mindhárom mű dekonstruálja az Egyik/Másik dichotómiájában leképeződő bináris kategóriák (fehér/nem fehér, férfi/nő, heteroszexuális/homoszexuális) hierarchiáját, miközben egyúttal meg is kérdőjelezi a hozzájuk kapcsolódó normalitás/másság fogalompárjának létjogosultságát” (URBÁNYI 2009). A nyelv és a nyelv mint hatalmi eszköz kérdése mindig is fontos szerepet játszott a nőírás hagyományán belül, hiszen ahogy Sandra Gilbert és Susan Gubar fogalmaznak, „a nyugati társadalomban egyszerre van jelen a nők nyelv feletti rendelkezésének joga szemben a nyelv nők feletti rendelkezésével” (GILBERT–GUBAR 1988: 237; Geiger Ildikó fordítása). A nőknek el kell érniük, hogy rendelkezzenek a nyelvvel, ne pedig a nyelv rendelkezzen velük. A névadást tekinthetjük egy olyan írói stratégiának, mely performatív beszédaktusként működve megadja a lehetőséget és a teret az új, alanyi pozíciójű, a nyelvet teljes

mértékben birtokló női szubjektumnak. Nem arról van szó, hogy ezen szubjektumok kívül állnának a patriarchális diszkurzuson, hanem arról, hogy egyszerre vannak belül is és kívül is. Ezen szövegek ellenállnak a patriarchális diszkurzusnak, ahogy Sidonie Smith és Julia Watson írják, képesek az „adott kultúra által felkínált forgatókönyvek »ellenében írni«” (SMITH–WATSON 2001: 176; Horváth Györgyi fordítása), azonban mindezt úgy teszik, hogy közben egyszerre vannak bent mindkét tradícióban. Minden esetben a cél az önmeghatározáshoz való jog megszerzése, melyet mindhárman a névadás rítusa által érnek el. Maya a regény végére felelős, önálló anyaként él, Kingston az írásban találja meg önmagát, Lorde pedig az új név felvételével szerzi meg az önmeghatározás jogát.

HIVATKOZÁSOK

- BOLLOBÁS Enikő (2006): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- GILBERT, Sandra – GUBAR, Susan (1988): *No Man's Land*, 1. New Haven: Yale University Press.
- KINGSTON, Maxine Hong (1981): *The Woman Warrior*. London: Picador.
- SMITH, Sidonie – WATSON, Julia (szerk. 2001): *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- URBÁNYI Eszter (2009): Szóra bírható alárendeltek – a társadalmi nemi, faji, etnikai és szexuális „mátság” új felfogásai a kortárs elméletek tükrében. http://elofolyoirat.blog.hu/2009/02/13/urbanyi_eszter_szora_birhato_alarendeltek_1_resz [2012. 01. 18.]
- WATSON, Rubie S. (1986): The Named and the Namesless: Gender and Person in Chinese Society. *American Ethnologist* 13/4., 619–631.
- ZSÁK Judit (2010): A pszichoanalitikus elméletek hatása a társadalmi nem és a női szubjektum felfogására – különös tekintettel Hélène Cixous munkásságára. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

FORRÁSOK

- ANGELOU, Maya (1984): *I Know Why the Caged Bird Sings*. London: Virago Press.
- LORDE, Audre (1982): *Zami: A New Spelling of My Name*. Berkeley: The Crossing Press.

DÉLI GÓTIKA ÉS TÁRSADALMI KORRAJZ

ANNE RICE *THE FEAST OF ALL SAINTS*
CÍMŰ REGÉNYÉBEN

1. GÓTIKUS HAGYOMÁNY ÉS A TÖRTÉNELMI REGÉNY

60

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /talentum 16./ 60–67.

A déli gótikus regény az egyik legsajátosabb amerikai irodalmi műfaj, amely amellet, hogy jelentős újító és megőrző szerepet tölt be az angol gótikus hagyomány terjeszkedésében és modern fejlődésében, egyben az Egyesült Államokat kulturálisan meghatározó történelmi események és társadalmi viszonyok fiktív, ám meglehetősen korhű tárháza is. Bár a műfaj bizonyos elemei brit gyökerekre vezethetők vissza, a helybéli folklórhoz való szoros kötődése miatt mégis egy roppant lokális, Amerikától el nem vonatkoztatható irodalmi jelenséggént jellemezhető, annyira, hogy megnevezéséhez legtöbbször hozzá sem szükséges tenni az évek során nyilvánvalóvá vált *amerikai* jelzőt. Tanulmányomban a déli gótikus regény korrajzi és társadalomkritikai lehetőségeit vizsgálom egy jellegzetes mű – Anne Rice *The Feast of All Saints* című regényének – bemutatásán keresztül.

Az irodalmi gótika kétséget kizáróan angol eredetre tekint vissza. A legelső gótikusnak nevezett regény, a Horace Walpole által írt *The Castle of Otranto* jelzi a hagyomány kialakulásának elismert időpontját. A *The Castle of Otranto* nemcsak azért jelentős mű, mert a regény alcímében Walpole első alkalommal használta a „gótikus” kifejezést irodalmi műfaj kapcsán, hanem azért is, mert szerkezetét tekintve a regény egy új, archetipikusnak mondható irodalmi vonulatot indított el, melynek főbb tulajdonságait Walpole össze is gyűjtötte a történethez írt előszavában (SMITH 2007).

Bár a gótikus regény műfajának felbukkanása és annak körülményei rendszerint nem képezik vita tárgyát, az irodalmi gótika pontos definíciójának meghatározása már annál nagyobb problémát jelent. Legelső nagy korszaka után ugyanis a gótika kiszakadt a kezdetben rá szabott műfaji és nemzeti keretből, és számos más műfajjal, illetve kulturális közeggel keveredett, aminek következtében rengeteg formája, korszakonként és kultúránként változó arculata lett. A jelen tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé az irodalmi gótika meghatározásával kapcsolatos vitás nézetek összegzését, azonban fontos megjegyezni, hogy a továbbiakban

gótika alatt egy esztétikai és irodalmi hagyomány, *déli gótikus regény* elnevezés alatt pedig egy önálló irodalmi műfaj értendő.

Az amerikai gótika egyik legszembevetőbb tulajdonsága a brit vagy bármely másik gótikus hagyománnyal szemben a rassz kérdésköreire helyezett nagy hangsúly, illetve az amerikai történelemre jellemző sajátos események, intézmények (például a rabszolgaság), valamint az amerikai társadalmi életet meghatározó egyedi problémák előtérbe helyezése. Hasonlóképpen határolja el tanulmányában az amerikai gótikát annak angol változatától Theresa Goddu, aki az amerikai gótika középpontjába a „kísértő történelmet” állítja, és a fenséges fantasztikum helyett a gazdasági bizonytalanságot, illetve a „társadalmi aggodalmak hétköznapi valóságát” tekinti az amerikai gótikus történetek legmeghatározóbb alapjának (GODDU 2007: 63; Juranovszky Andrea fordítása). A déli gótikus regény az amerikai gótikus hagyomány egy további változata, amely kimondottan az amerikai Dél helyi kultúrájához kötődik, és a hagyományos angol gótikus regény stíluselemeit vegyíti a déli rabszolgatartó államok jellegzetes történelmi mozzanataival (PUNTER–BYRON 2004).

A déli gótikus regény tehát kevert műfajként írható le, a történelmi, korrajzi regény és a gótikus románc kellékeinek találkozásából ered sajátos hangulata. A műfajt alkotó eme két elem, a korhű történelmi jelleg és az azt túldramatizáló gótika némileg ellentmondanak egymásnak, de éppen ez a szoros, egymásnak feszülő viszony és a két hagyomány közös múltra visszatekintő, párhuzamos fejlődése teszi a déli gótikus regény műfaját egyedülállóvá. A gótika hagyománya olyan tükröt tart az Egyesült Államok történelmének, amely a társadalmi múlt legrejtettebb, legszemélyesebb, máskor elhallgatott szegleteit is megmutatja, így a déli gótikus regény tartalma túlmegy a száraz történelmi tényeken, és fiktív, olykor fantasztikus jellege ellenére vagy éppen annak köszönhetően, életszerűbb és emberileg valóságosabb képet tud adni az amerikai társadalom múltbeli állapotáról, mint egy pusztán történelmi leírás.

Fontos egybeesés, hogy a gótikus és a történelmi regény megjelenése nagyjából ugyanarra az irodalomtörténeti időszakra tehető. A két műfaj legelsőnek vélt példáit, a *The Castle of Otranto* című gótikus regényt és Thomas Leland *Longsword: An Historical Romance* című történelmi művét mindössze csak két év választja el egymástól (DUFF 2009). David Duff a két regénytípus közötti alapvető különbséget úgy határozza meg, hogy míg a gótikus regényben egyfajta „sötét végzet” beteljesedése áll a történelmi események háttérében, és maga a történelmi közeg csak díszletként szolgál, addig a történelmi regényben az elbeszélés pontosságán és a történelmi személyek korhű bemutatásán van a hangsúly (DUFF 2009: 138).

A déli gótikus regény esetében ezek a műfaji eltérések összemosódnak: a regény rendszerint valós korrajzi eseményekre alapozza a cselekményt, amelyek így nem csak háttérrel adnak a történetnek, hanem éppen a bemutatásuk a cél, ugyanakkor

a történelmi események ábrázolása egy jellegzetesen gótikus szemléletmódon keresztül történik, amitől azok erős érzelmi töltetet kapnak, és szubjektíven, egy bizonyos nézőpontra keresztül jelenítik meg az amerikai múltat. Ez a nézőpont többnyire negatív, és rendszerint a korabeli társadalom jellemző problémáira, morális hanyatlására, valamint a társadalmi elnyomás jelenlétére hívja fel az olvasó figyelmét.

2. GÓTIKUS ÉS KORRAJZI ELEMEEK A *THE FEAST OF ALL SAINTS* CÍMŰ REGÉNYBEN

62

A fentiekhez hasonló kevert szerkezet jellemzi Anne Rice *The Feast of All Saints* című déli gótikus regényét is, amely az amerikai polgárháború előtti déli ültetvényes társadalmat mutatja be hétköznapi, mégis sok szempontból különös szereplőinek szemén keresztül. A regény az 1840-es évek tájékán játszódik, és bár cselekménye New Orleans helyi történelmére fekteti a legnagyobb hangsúlyt, a regényre jellemző széles látókör az egész amerikai Dél kultúráját megvilágítja. A regény középpontjában egy gyakran elhanyagoltnak vélt, társadalmi határon egyensúlyozó népcsoport áll, a *gens de couleur libres*, a szabad, színes bőrű társadalom.

A *gens de couleur* tagjai rendszerint kevert etnikai származással rendelkeztek, vagyis polgárok voltak, akik tekintélyes családi múltjuk és elismertségük ellenére sem tudtak a fehér társadalommal szemben érvényesülni, így kettős, se ide, se oda nem tartozó, szabad, mégis korlátokkal bíró szemszögből élték át az amerikai történelem polgárháború előtti időszakát (*The Creole Heritage Education and Research Society* 2011). Ezt a szokatlan szemszöveget használja fel Anne Rice a regényben az akkori társadalom rejtett vagy elhanyagolt szegmenseinek feltérképezéséhez.

A regény fő konfliktusának kiváltója a korra jellemző *plaçage*, azaz egy fehér férfi és egy szabad színes bőrű nő között létrejövő, törvényen kívüli, de társadalmilag tolerált házasság. Egy ilyen házasságból született testvérpár, Marie és Marcel életét követi nyomon a regény, különös hangsúlyt fektetve arra az időszakra, amikor a két fiatal a felnőtté válás folyamatában egyre többet tud meg a családot érintő terhes múltból, az apjuk fehér családjáról, a *gens de couleur*re vonatkozó szigorú társadalmi korlátokról és a faji elnyomásról. A regény szerkezeti jellegzetessége, hogy sok, egymásba összefonódó, szövevényes történetből áll össze annak fő cselekményszála, és a nézőpont is rendszeresen váltakozik, így előbb-utóbb a társadalom minden rétege megszólal, annak ellenére, hogy a történet mindig visszatér a központi és egyben legkidolgozottabb szereplő, Marcel gondolataihoz.

Jellemző a regényre továbbá a fikció és a történelmi valóság szétválaszthatatlan összefolyása: a fiktív szereplők fiktív múltjába valós események keverednek, a hétköznapjaik pedig telve vannak történelmileg korhű részletekkel. A bemutatott történelmi jelen így pontos és releváns képet ad a társadalom viszonyairól, és összeköti a szereplők mindennapjait a kiemelkedőbb történelmi eseményekkel is.

A gótikus oldal ezzel szemben inkább az ábrázolásmódban tűnik fel. A melodráma mint gótikus hangulati kellék végig befolyásolja a regény történelemszemléletét, és felnagyított, eltúlzott érzelmekkel ruházza fel a szereplőket. A történelmileg egyébként valós események is egy extrém helyzetekre kielezett szemszögből válnak láthatóvá. Gyors egymásutánban követik egymást a korra jellemző társadalmi problémák vagy családi tragédiák, és még a történelmileg sikeresnek ítélt eseményekben (győztes csatákban) is a hétköznapi ember által megélt horrort emeli ki a regény. A végeredmény egyfajta történelmi szatíra, amely egyszerre jellemzi és kritizálja a korabeli társadalmat.

A szereplők esetében is a korrajzi jelleg és a gótikus románc egyvelege figyelhető meg. A gótikus hagyományra általában jellemzőek a rendszeresen visszatérő, bábszerű karaktertípusok, mint például a *damsel in distress*, a byroni hős, a *femme fatale* vagy a kettős identitással rendelkező, gyakran szereplőpárrá alakuló *doppelgänger*. Az ilyen karaktertípusok a déli gótikus regény műfajában is fellelhetők, csak nemegyszer átalakulnak, hogy a történelmi valósághoz hűen jeleníthessék meg a szereplőket. A passzív *damsel in distress* helyét átveszi a *southern belle* figurája, a komor byroni hősből kegyetlen rabszolgatartó lesz, a *femme fatale* szerepét helyettesíti a csábító *quadroon* nő sztereotípiája, a többszörös identitás pedig elsősorban faji, társadalmi és kulturális keveredésből ered.

Anne Rice regényének szereplői hasonló történelmi átalakuláson mennek keresztül. Ugyan a gótikára jellemző bábszerű tulajdonságokkal rendelkeznek, de az őket alkotó elemek az adott korhoz lettek igazítva, így ezek önmagukban történelmileg lehetségesekké válnak. A hagyományos gótikus karaktertípusok közül több is megjelenik, de mind az amerikai Dél tükrében.

Marcel, a főszereplő, kevert faji és társadalmi identitása adja meg azt a szét szakadt személyiségű karaktert, ami gyakran szolgál a gótikus regények központi alakjaként. Marcel nem tartozik a fehér ültetvényes társadalomhoz, holott maga is rabszolgatartó, szabad és elismert polgár, ugyanakkor álmainak megvalósításában gátolja őt a *gens de couleur* nemzetségének kötött és elszigetelt társadalmi helyzete, és amerikai, de folyton kísérti őt francia és afrikai felmenőinek kultúrája. Ezt a belső meghasonlottságot és kulturális keveredést a karakter külső megjelenése is tükrözi. Marcel negyedvér szereplőként afrikai arcvonásokkal és sötét bőrszínnel rendelkezik, de szőke haja és kék szeme van.

Marcel testvére, Marie, a *southern belle* karaktertípus egyik példája, aki a történet szerint olyan világos bőrszínnel születik, hogy akár fehérnek is tettetethetné

magát. A történet byroni hőse Marcel és Marie apja, aki gazdag fehér ültetvényes létére nem találja helyét az ültetvényes társadalomban, és a saját élete elől menekülve alapít új családot a *plaçage* által. A gótikus *femme fatale* szerepkör egy Dolly Rose nevű mellékszereplőnek jut, aki az otthonából bordélyt alakítva *quadroon* bálakat rendez a környékbeli kreol nők és fehér férfiak részére, és a *gens de couleur* tagjai közül válogat magának szeretőket törvénytelen fehér férje távollétében.

A gótikus hagyomány megőrzése és átformálása mellett Rice regényének egyik legnagyobb törekvése a választott történelmi kor szatíra formájában történő, ám részleteit tekintve helytálló bemutatása. A *The Feast of All Saints* igyekszik felsorakoztatni az 1840-es évek New Orleans-i társadalmának jellemzőit, valamint a szereplők családi múltján keresztül az amerikai történelem nagyobb környékbeli eseményeit is. A regény múltjának központi momentum a 1800-as évek elején lezajlott Saint-Domingue-i rabszolgafelkelés, melynek során sok rabszolga nyerte el a szabadságát, és csatlakozott a *gens de couleur* társadalmához. Emellett azonban számos más, New Orleanshoz köthető történelmi esemény is említésre vagy elbeszélésre kerül. Ilyen például az 1768–69-es louisianai lázadás, az 1812-es háború és az 1814-es New Orleans-i csata. Gótikus jellemzője a regénynek, hogy a történelmi múlt nem dicső emlékként él a történet jelenében, hanem sokkal inkább terhes örökségként nehezedik a szereplők vállára.

Pontos dátumok és valós történelmi események mellett létező New Orleans-i helyszínek is bemutatásra kerülnek a regényben, többek között híresebb épületek, utcák, illetve maga a New Orleans-i francia negyed. A regény korhűségéhez tartozik, hogy a helyszínek elnevezése is megfelel az adott korszaknak, így például a mai St. Louis No. 3 temető (ahová korábban a leprában elhunyt betegeket temették) az 1840-es évek közepén játszódó regényben Bayou temető néven szerepel, ez volt ugyanis akkoriban a hivatalos neve (*Greater New Orleans Data Center Homepage* 2011).

A megjelenő helyszínek közül több is a korabeli társadalom morálisan romlott vagy gazdasági okok miatt hanyatló oldalára hívja fel a figyelmet, és a történelem sötétebb emlékeit örökíti meg. Utalás történik például a regény elején a New Orleans-i Charity Hospitalre, amely az Egyesült Államok egyik legrégebbi, ma is működő kórházaként roppant viharos múlttra tekint vissza. A szegényebb, fizetésektelen társadalmi rétegek ellátására alapított, jótékonysági pénzből üzemeltetett kórházat több alkalommal is katasztrófa sújtotta, és többször újjáépítésre, illetve bezárásra szorult. A kórház üzemeltetőinek állandó pénzhiánya miatt a Charity hírhedt volt arról, hogy ápolói nem tudták biztosítani a megfelelő higiéniai környezetet a betegek számára, és a kórház fennállásának első száz évét a rossz körülmények és a fennmaradásért folytatott állandó küzdelem jellemezték (LEIGHNINGER 2007: 138).

A regényben a korszak társadalmi szokásai is megjelennek, köztük a már említett *plaçage* és az ahhoz kapcsolódó *quadroon* bál fogalma. A történet elsősorban a bálakat érintő korabeli társadalmi szabályokat emeli ki, amelyek társadalmilag elfogadottá tették a bálokon részt vevő negyedvérű nők szexuális kihasználását, akik többnyire saját megélhetésük érdekében vállalkoztak a *plaçage*-ra, egyéb kereset hiányában. Megszólal a regényben egy korabeli kreol népdal is, ami szatirikus dalszövegével a társadalom rétegeinek kötött és egymástól elszigetelt helyzetét kritizálja a *quadroon* bál jellemzőin keresztül. A *Milatraisse Courri Dans Bal* című népdal története szerint a színes bőrű asszony bálba megy, és eközben fekete férfi világítja neki az utat, a hegedüsembernek azonban mindehhez semmi köze (Juranovszky Andrea fordítása; az eredeti dalszöveg: SCARBOROUGH–GULLEDGE 1925-nél). Scarborough és Gullede értelmezése szerint a dalban szereplő asszony *quadroon* bálba tart, a fekete férfi az asszony rabszolgája, a hegedüsember pedig az a szabad, negyedvér férfi, aki legfeljebb csak zenészként vehetett részt a *plaçage* bálokon, így semmi köze sem volt a bálban kötött házassági egyezségekhöz (SCARBOROUGH–GULLEDGE 1925: 122).

A regény egyéb közéleti eseményei szintén a korabeli társadalom főbb problémaköreivel foglalkoznak. Ezek között találjuk a rabszolgaság intézményéhez kötődő kegyetlenségek elbeszéléseit, az ír éhínség következtében érkező bevándorlók történetét, illetve a déli államokra jellemző trópusi betegségek, elsősorban a sárgaláz problémáját is. A sárgaláznak a 19. században volt New Orleans környékén egy nagyobb hulláma, így mindennapos veszélyt jelentett, különösen az Amerikába utazó külföldiek számára (*Louisiana Division New Orleans Public Library* 2011). Rice regényében az egyik, Európából érkező mellékszereplő veszti életét a betegség miatt. A történet személyes tragédiaként, családi szemszögből mutatja be a betegség fenyegető jelenlétét, így jól szemlélteti annak korabeli megítélését.

Végül a regény egyik legkiemelkedőbb közéleti eseménye a dagerrotípiás feltalálása, ami 1827-re tehető, így az 1840-es években játszódó történetben már jól ismert fényképészeti eljárásként jelenik meg. A dagerrotípiás feltalálása az egyetlen igazán pozitívnak mondható történelmi utalás a regényben, ami a sok negatívum mellett egyfajta korabeli csodaként hat, és olyannyira magával ragadja a főszereplő képzeletét, hogy a regény végén maga is a fényképész foglalkozást választja. A fénykép mint múltbeli emlék ismétlődő motívumként is jelentőséggel bír: a regény anekdotaszerű történetei szerkezetileg olyaná teszik a cselekményt, mintha az egy hatalmas családi fényképalbum lenne, amiben azonban a legtöbb kép társadalmi vagy személyes tragédiáról mesél.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

A déli gótikus regény műfajánál egyenlő arányban keveredik a korrajz, a társadalmi szatíra és az amerikai gótika hagyománya. Történelmileg korhű részletekkel rendelkező lokális műfajról van szó, amelynek történelmi realizmusán azonban némileg torzítanak a jellegzetesen gótikus elemek, mint például a melodráma vagy az archetipikus karakterek. A fiktív, olykor túldramatizáló jelleg ellenére a gótikus hagyomány legkiemelkedőbb tulajdonsága a korábrázolás terén, hogy marginalizált rétegek, határra szorult szereplők szemszögéből mutatja be a történelmet, annak társadalmi tabukat is magában foglaló oldalával együtt.

Hasonló tendenciát mutat Anne Rice regényének szerkezete, valamint címe is. A *The Feast of All Saints* az amerikai múlt olyan szereplőiről, eseményeiről és aspektusairól emlékezik meg, amelyek határhelyzetük, tabu jellegük vagy kisebbnek ítélt jelentőségük miatt kiszorultak a hivatalos történelmi visszaemlékezésekből. A regény hétköznapi családok mindennapjait igyekszik visszaadni, és úgy mutatja be az 1840-es évek Amerikáját, ahogyan azt egy, a *gens de couleur* társadalmába tartozó átlagember megélhette, bemutatva a korszak árnyoldalait és csodának számító vívmányait is.

Akárcsak az igazi mindenszentek ünnepe, a regény emléket állít a múlt minden mártírjának, beleértve azokat is, akikről máskor és máshol nincs lehetőség megemlékezni. A *gens de couleur* New Orleans és környéke számára egy kulturálisan meghatározó csoport volt, melynek tagjai kevert kultúrájuknak és hovatarozásuknak köszönhetően a korszak talán legrepresentatívabb szereplőivé váltak, ennek ellenére a történelmi leírásokban ritkán találkozhatunk velük. Rice regényformában emeli ki a csoport történelmi jelentőségét, és a korszak meghatározó jelképévé választja a *gens de couleur* nemzetségét.

HIVATKOZÁSOK

- DUFF, David (2009): *Romanticism and the Uses of Genre*. Oxford: Oxford University Press.
- GODDU, Teresa A. (2007): American Gothic. In: Catherine SPOONER – Emma McEVOY (szerk.): *Routledge Companion to Gothic*. London: Routledge.
- Greater New Orleans Data Center Homepage (2011): Fairgrounds Neighborhood Snapshot <http://www.gnocdc.org/orleans/4/25/snapshot.html> [2012. 01. 27.]
- The Creole Heritage Education and Research Society (2011): History of Les Gens de Couleur Libres... The Free People of Color In New Orleans... <http://www.creolehistory.com> [2012. 01. 27.]
- LEIGHNINGER, Robert D. (2007): *Building Louisiana*. Jackson: University Press of Mississippi.

- PUNTER, David – BYRON, Glennis (2004): *The Gothic*. Oxford: Blackwell Publishing.
- SCARBOROUGH, Dorothy – GULLEDGE, Ola Lee (1925): *On the Trail of Negro Folk Songs*.
Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SMITH, Andrew (2007): *Gothic Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Louisiana Division New Orleans Public Library (2011): Yellow Fever Deaths in New Orleans.
<http://nutrias.org/facts/feverdeaths.htm> [2012. 01. 21.]

AMERIKAI OLASZOK NEW YORKBAN: KÉP ÉS ÖNKÉP AZ UTOLSÓ 150 ÉVBEN

1. BEVEZETŐ

68

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /talentum 16./ 68–80.

Az olasz bevándorlók első nagy hulláma a 19. és a 20. század fordulóján érkezett Amerikába. Részben szegénységükből és tanulatlanságukból fakadóan, részben megjelenésük, katolikus vallásuk, valamint a Dél-Olaszországból magukkal hozott bűnszervezetek elterjedése miatt a diszkrimináció áldozataivá lettek egy olyan időszakban, amikor Amerika társadalmát elsősorban a protestantizmus és az idegenellenesség jellemezte. Mindez negatív hatást gyakorolt a korabeli amerikai társadalom által róluk alkotott képre. Már a 19. és a 20. század fordulóján ugyanakkor egyes riporterek és fényképészek kiemelték az olaszok színes és művészi jellemét, amely a visszafogott amerikaiakat és az északi származású bevándorlókat érdeklődéssel tölthette el.

Bár a róluk kialakított negatív kép még hosszú évtizedekig előtérben volt, az 1960-as években jelentős változások történtek, melyek napjainkig is kihatnak. A 20. és a 21. század fordulójára az amerikai olaszokról ismét kedvezőbb kép kezdett kialakulni. Sok amerikai olasz büszkén tekint óhazájára, mint a művészetek bölcsőjére, a finom ételek és a divatmárkák országára. Sajnos ugyanakkor a média hatására, amely gyakran a több mint száz éve kialakult negatív képet emeli ki, a mai napig problematikusnak tekinthető az amerikai olaszok megítélése.

2. AZ OLASZ BEVÁNDORLÓKRÓL ALKOTOTT KÉP SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT

A századfordulón, a nagy bevándorlási hullám idején (1880–1920) érkezett olaszok többsége Olaszország kevésbé fejlett déli régióiból, Calabriából, Campaniából, Pugliából, Basilicatából és Szicíliából származott. 1876 és 1924 között több mint 4,5 millió olasz érkezett az Egyesült Államokba (POZZETTA 2000). Alacsony iskolázottság jellemezte őket: nagyrészt olyan paraszti származású emberek

voltak, akik kevés szakmai tudással rendelkeztek. Mivel az Egyesült Államok iparosodott gazdasága ebben az időben szakképzett munkásokat igényelt, a legtöbb olasz bevándorlót csak az amerikai munkaerőpiac legalacsonyabb lépcsőfokán foglalkoztatták. Sokan közülük hajlandóak voltak a legnehezebb munkákat is elvállalni, például rongyszedőként vagy csatornaásóként, azért, hogy olaszországi rokonaikat támogatni tudják. Természetesen ez a tösgyökeres fehér amerikaiak körében erős ellenérzést és lenézést váltott ki az olasz bevándorlókkal kapcsolatban (ALBA–ABDEL-HADY 2005).

Lenézettségük ellenére a többségükben fiatal (16 és 45 év közötti) férfiakból álló vendégmunkások rosszul fizető és kínkeserves munkájukkal jelentős pénzösszegeket spóroltak meg, és tudtak magukkal vinni vagy hazautalni Dél-Olaszországba (NELLI 1980). Egyes becslések szerint az első világháborúig az olaszok 750 millió dollárt utaltak haza rokonaiknak, ami figyelembe véve, hogy 1910-ig, 21 év alatt 1,9 millió olasz vándorolt ki az Egyesült Államokba, nem is tűnik irreálisnak (TRICARIO 1995).

Olaszország késői egyesítése miatt (1861–1871) az olaszok nyelvi és kulturális helyzetére jellemző volt a szülőföld és a dialektusok szerinti tagoltság. A szülővároshoz vagy szülőfaluhoz való rendkívül erős ragaszkodás (olaszul *campanilismo*), mely a középkorban egymással vetekedő városállamok és régiók történelmére vezethető vissza, a mai olasz társadalomra is jellemző.¹ Ez a jelenség a huszadik század elején még erőteljesebb volt az Amerikába érkező olaszok körében: többségük inkább egy adott faluhoz, városhoz vagy régióhoz kötődőnek tartotta magát, mintsem olasznak (POZZETTA 2000). Az Újvilágba érkező olaszok új otthonukban is az anyaországból magukkal hozott társadalmi formák szerint telepedtek le. Gyakran az egy városból vagy faluból érkezők egy háztömbbe vagy utcába költöztek az Egyesült Államokban is. Például a New York-i Olasz Harlemben Manhattan keleti oldalán a Bariból származók a 112. utcában telepedtek le, a Santiagóból jövő szicíliaiak a 100. utcában, míg a calabriaiak a 109. utcában (MEYER é. n.).

A kulturális és nyelvi tagoltságukból eredően a más-más helységekből vagy régiókból érkező olaszok gyakran lenézéssel tekintettek a máshonnan érkező itáliaiakra. Ennek hatására számtalan amerikai olasz segélyegylet jött létre, amely egy-egy városka lakóit tömörítette magába. Bár ezek a segélyegyletek hasznos tevékenységeket is elláttak, mint például a városuk vagy falujuk (*paese*) védőszentje ünnepének (*festájának*) megszervezését, mégis a széthúzást erősítették egy olyan időszakban, amikor az amerikai olaszoknak politikai egységre lett volna szükségük jogaik érvényesítéséhez (VECOLI 1977).

¹ A *campanilismo* szó az olasz *campanile* 'harangtorony' szóból ered, mely a középkorban egy-egy város gazdagságának és erejének jelképe volt.

Az olasz emigránsok a dél-olaszországi bűnszervezetek struktúráját is magukkal hozták az Újvilágba. Az olasz maffia mintájára alakult ki Amerikában is a Cosa Nostra nevű bűnszövetkezet (eredeti jelentése szerint 'a mi ügyünk'), amelyet Giuseppe Esposito és hat másik szicíliai ültetett át Amerikába, amikor egy szicíliai provincia kancellárjának, alkancellárjának, valamint 11 gazdag földtulajdonos meggyilkolása után New Yorkba kényszerültek emigrálni. A maffiafőnököket 1881-ben New Orleansban letartóztatták, majd ezután kiadták Olaszországnak (FBI é. n.).

Az Amerikában élő olaszok vallásuk miatt is háttérbe voltak szorítva, nemcsak a protestánsok körében, hanem a szintén katolikus írek által is. Mivel az amerikai katolikusok számára az olasz vallásosság túl sok, pogány hagyományra épülő népi elemet tartalmazott, a plébániák ritkán támogatták az olasz vallási ünnepek megtartását, amelyeket így az olasz szervezetek voltak kénytelenek szponzorálni. Sőt, az etnikailag vegyes háttérű templomokban az írek gyakran arra kényszerítették az olaszokat, hogy a pincehelyiségekben misézzenek (TRICARIO 1995). A többségében írekből álló plébániákon olykor az is előfordult, hogy az olaszokat inzultálták vagy megverték. Az East Harlemben található dél-olasz hívek spórolt pénzéből saját kezűleg felépített Our Lady of Mount Carmel templomot az építési munkálatok befejeztével, 1884 után, az ír katolikusok több évre kisajátították maguknak, a 90 százalékos többséggel rendelkező olaszokat itt is az alsó templomba, vagyis a pincébe kényszerítve le. A helyzet egészen addig maradt változatlan, amíg 1919-ben a templom új plébánosává az olasz származású Gaspare Daliát nem választották meg. A templomot, amely fontos búcsújáróhelylyé vált az Egyesült Államokon belül, XIII. Leó pápa 1903-ban bazilika rangúvá emelte (MEYER é. n.).

A 19. és a 20. század fordulóján a bevándorlás elleni mozgalmak hatására is negatív kép élt az olaszokról a többségi amerikai társadalom szemében. A korabeli európai származású őslakosok nem kívánt bevándorlókként tartották számon mind a kelet-európaiakat, mind a dél-európaiakat, akik közül az amerikai olaszokat különösen is alsóbb rendűeknek tartották. Ebben az időszakban hangsúlyosan negatív kép kezdett róluk kialakulni szegénységükkel, klánokba tömörülésükkel, analfabetizmusukkal, magas megbetegedési arányukkal és az állítólagos bűnözési hajlamukkal kapcsolatban, amelyek miatt az amerikai olaszokat egy elkorcsosult fajhoz tartozónak titulálták. Az olaszokat érő kritikák erőteljesen hatottak az 1917-es olvasási teszt és az 1921-es, valamint az 1924-es bevándorlási törvények elfogadásához, amelyek kvóták felállításával erősen korlátozták a Dél- és Kelet-Európából való bevándorlást (POZZETTA 2000).

Az előbb leírtak tükrében érdekes rávilágítani arra, hogyan látták a korabeli művészek, írók és riporterek az amerikai olaszokat. A művész szemében kétségtelenül izgalmas jelenségnek számíthattak az olaszok, amint azt a Detroit

Photographic Company fényképészének fotóján is láthatjuk (l. az I. függelék). Egy fotokróm eljárással készült színes képről van szó, amely a New York Little Italy negyedében található Mulberry Streetet ábrázolja. Ez a fénykép egyike a századfordulón készült néhány képnek, amely ennek az akkoriban ritkaságnak számító eljárásnak a segítségével készült. A képet kinagyítva érdekes jeleneteknek lehetünk szemtanúi: az előtérben napbarnított arcú, csípőre tett kezű büszke kalapos olasz férfiakat láthatunk; színes, sárga, kék, piros és zöld ruhába öltözött asszonyokkal hasonlóan színes zöldség- és gyümölcsstandok mellett állva. A kép jobb felső sarkában egy férfi alakját pillanthatjuk meg, akinek sárga ingje kontrasztot képez a háttérben levő ház vörös falával. Tipikus olasz jelenetbe illik a balkon alatt lógó ruhák kavalkádja is. A fénykép nézőjében felmerül a kérdés: a fotóművész vajon miért választott színes fotózási technikát?

A fénykép készítésével szinte egy időben, 1899 augusztusában jelent meg Jacob A. Riis dán származású fotóriporter *Feast-days in Little Italy* című cikke a *The Century Magazine* folyóiratban. Riis cikkében egy hasonlóan színes jelenetről számol be, egy körmenetről, amelyen a szerző az előbb említett Mulberry Streeten vett részt Theodore Roosevelttel, a New York-i rendőrfelügyelő bizottság elnökével, aki később az USA 26. elnökeként vált híressé. A cikkben, amelyben a protestáns vallású Riis a helyi amerikai olaszok más jelentős vallási ünnepeiről is ír, a szerző büszke, vidám és elkötelezett vallásos emberekként mutatja be az olasz bevándorlókat, akik az Újvilágban is hűségesek maradtak szülőfalujuk vagy szülővárosuk védőszentjéhez. Riis ezt vallja az olaszok vallásosságáról: „The religious fervor of our Italians is not to be pent up within brick walls, and sunshine and flowers belong naturally to it” (Riis 1899: 494). A cikk írója az olaszok különös művészi tehetségére is felhívja olvasói figyelmét:

The fire escapes of the tenement had, with the aid of some cheap muslin draperies, a little tinsel, and the strange artistic genius of this people, been transformed into beautiful balconies, upon which the tenants of the front house reserved seats (Riis 1899: 491).

Jacob A. Riis ugyanakkor egy másik írásában a korabeli New York-i lakosságról kialakult negatív képet is bemutatja a *How the Other Half Lives* (1890) című könyvében, melyben a New Yorkban élő lakosság másik feléről, a nyomorban élő bevándorlókról tudósít. Művében egy egész fejezetet szentel az amerikai olaszoknak, amelyben olyan tanulatlan, szegény emberekként mutatja be őket, akiknek a következő generációja is képtelen az amerikai társadalmi ranglétrán feljebb emelkedni, akik csak lassan vagy egyáltalán nem tanulnak meg angolul, és a legriasztóbb bérházi szállásokért is magas árat fizetnek. Az előbb leírtak mellett Riis beszámol még a rongyszedés szokásáról, amely csontok, rongyok, konzervek

és más hulladékok gyűjtéséből állt, és amellyel kizárólag az olasz bevándorlók foglalkoztak (I. a II. függelék) egy-egy úgynevezett *padrone*² vezetése alatt. A már szinte Nápoly külvárosának számító Mulberry Bendről beszámolva pedig azt írja Riis, hogy nem telik el az utcában vasárnap gyilkosság nélkül, mivel a helyi olaszok ezen a napon eresztették szabadjára a kártyázási szenvedélyüket, és a kártya mellett a késük is gyakran az asztalukra került. A nagy szegénységben a környék lakói kénytelenek romlott sört fogyasztani a kocsmákban, amelyekből az olasz negyedek lakói ezen helyek tulajdonosaiként szintén profitot termeltek (RIIS 1890).

Az amerikai olaszok identitásának és a róluk alkotott kép megismeréséhez nélkülözhetetlen az étkezési kultúrájukról is számot adni. Bár a 19. és a 20. század fordulóján a többségi amerikai társadalom még lenézéssel tekintett rájuk, mivel makarónit és vörösbort fogyasztottak, az olaszok fontosnak tartották, hogy megőrizték nemzeti konyhájuk tradícióit. Ezek a szegény bevándorlók, akik óhazájukban csak ritkán engedhették meg maguknak, hogy húst és egyéb jó minőségű ételeket fogyasszanak, az import segítségével először az Egyesült Államokban élvezhették rendszeresen az olyan ételeket, mint az olívaolaj, a spagetti, az articsóka és a szalámi (NELLI 1980).

Leonard Covello, aki dél-olasz bevándorlók gyermekeiként érkezett Amerikába, és később a kelet-harlemi olasz gimnázium alapítója lett, a Columbia Egyetemen szerzett disszertációjához felmérést végzett diákjai, valamint a kelet-harlemi olasz bevándorlók és gyermekeik körében azok kulturális háttéréről. Vizsgálatai alapján kiderült, hogy az olasz bevándorlók identitása milyen fontos mértékben kötődött étkezési szokásaik megtartásához. Ezt saját egyetemista korából való visszaemlékezései is megerősítették, melyek így szólnak:

There was a change in our feeling towards things which were Italian—our attitude in connection with food, for instance. In the early years we were always ashamed of the bulky sandwiches of crusty Italian bread heaped with salami, cheese or Italian sausage. [...] Now we began to delve back into our heritage. When we did not bring lunch from home, we sought out the Italian restaurants, where the bread was honest flour and the meat spicy (CINOTTO 2004: 504).

² *Padrone*: olyan felügyelő, aki másokat kihasználva foglalkoztat olasz bevándorlókat vagy talál számukra munkát Amerikában.

3. AZ 1960-AS ÉS 1970-ES ÉVEK VÁLTOZÁSAI ÉS EZEK KIHATÁSAI A JELENRE

Az 1960-as és 1970-es években komoly változásokon ment keresztül az amerikai társadalom, melyek napjainkra is hatással vannak. Ezekben az évtizedekben, melyeket az 1968-as diáklázadásokon kívül a Kennedy-gyilkosságok és Martin Luther King megölése is fémjelzett, az Amerikában élő feketék és ezzel egy időben a fehér etnikumokhoz tartozó kisebbségek is kezdtek öntudatra ébredni. Mivel a vietnami háború, a Watergate-botrány, az egyre terjedő ellenkultúra és a fekete negyedekben kitört verekedések hatására az amerikai alapértékek meg-inogni látszottak, az olasz származásúak kezdtek veszélyben érezni a tradicionális értékekre épülő kultúrájukat. Ezt súlyosbította az a tény is, hogy az amerikai városokban az olasz bevándorlók és leszármazottaik gyakran a feketékhez közel vagy velük egy negyedben éltek. Mindez konfrontációhoz és konfliktusokhoz is vezetett a két csoport tagjai között. Az előbb leírtakból adódóan az olaszok az amerikai társadalom új, fogyasztói mentalitásával ellentétben a hagyományos olasz értékeket próbálták hangsúlyozni, mint például a család és az otthon fontosságát. Ezzel egy időben régi szokásaikat, elsősorban a *festék* megünneplését is felelevenítették (POZZETTA 2000).

Míg a feketék polgárjogi mozgalmukkal nagyobb sikereket tudtak aratni, és elérték, hogy törvényileg büntessék a nyílt szidalmazásukat, a fehér etnikumokhoz tartozók (például az írek, olaszok, lengyelek és magyarok) továbbra is bántónak érezték az őket illető negatív sztereotípiákat, amelyek erősen jellemezték az amerikai közvéleményt (FARBER 1994). Ezzel egy időben sok, fehér etnikumhoz tartozó amerikai érezte igazságtalannak az 1960-as években elindított pozitív diszkrimináció (*affirmative action*) elvének gyakorlását, arra hivatkozva, hogy ők önerejükől kapaszkodtak fel a szegénységből egy olyan időszakban, amikor alig kaptak kormányzati segítséget, a közoktatás rendkívül alacsony szintű volt, és munkaerő-fejlesztési tervek sem léteztek (FARBER 1994).³

A fent említett negatív karikatúrák elterjedése elsősorban az amerikai olaszokra volt igaz, akiket a 19. század vége óta a maffia és a Cosa Nostra tagjaiként azonosítottak, és akik a reklámokban műveletlen és nevetséges parasztfigurákként szerepeltek. Bár az amerikai olaszok már régóta elégedetlenségüket fejezték ki ezekkel kapcsolatban, az 1960-as években más módszerekhez fordultak, hogy

³ Ami azonban a deszegregációt illette, fontos megemlíteni, hogy azt kevesebb fehér kisebbséghez tartozó amerikai ellenezte, mint a tősgyökeres amerikaiak. Steven N. Adubato, a Center for Urban Ethnic Affairs vezetője így fejezte ki véleményét: „We want no slowdown in the advancement of blacks or brown, but we don't want their advancement at the expense of white ethnics” (FARBER 1994: 101).

érdekeiket érvényesítsék: több amerikai olasz szervezet közvetlen nyomást gyakorolt az FBI-ra és a médiára, hogy hagyják abba a bűnszervezetekkel való azonosításukat. A médiát az olaszokkal szembeni sértő viccek, reklámok és más negatív megjelenítésük miatt is támadták (FARBER 1994).

A tehetősebb és műveltebb rétegekhez tartozó amerikai olaszok kezdték megelégedni az előbb említett beskatulyázást, és tudatosan jobb képet próbáltak kialakítani az amerikai olaszokról. A negatív klisék helyett az olasz elit kultúra büszkeségeit próbálták közvetíteni az amerikai társadalom felé: Dante és a reneszánsz művészek, mint például Leonardo da Vinci jelentőségét, valamint a korabeli olasz márkaszimbólumokat, többek között Gucci, Pucci és Ferrari neveit. Nem csak az olasz kultúra fontos szereplőit emelték ki, de azokra a személyekre is rávilágítottak, akik jelentős módon járultak hozzá Amerika fejlődéséhez. Közöttük volt Constantine Brumidi (Costantino Brumidi), aki az Egyesült Államok Kapitóliumának freskóit festette, John Cabot (Giovanni Caboto) felfedező és Kolumbusz Kristóf is (FARBER 1994).

A hetvenes évek a maffiáról szóló filmek szempontjából is változást hoztak Amerikában. Bár egyes amerikai filmek már a hetvenes évek előtt is foglalkoztak az olasz bűnözés kérdésével, mint például a *Kis Cézár* (*Little Caesar*, 1930) és *A sebhelyes arcú* (*Scarface*, 1932), az olasz maffiafilmek robbanásszerű elterjedése erre az évtizedre tehető. Ez Carlos E. Cortés szerint két fő okra vezethető vissza: részben az amerikai nemzetiségek fent említett öntudatra ébredésére (*ethnic revival*), valamint a korabeli hollywoodi önkorlátozó filmcenzúra, az úgynevezett *Hays Code* eltörlésére. A fehér kisebbségek mozgalmi az amerikai olaszokra is hatással voltak, és segítettek abban, hogy nemcsak a hétköznapi amerikai olasz polgárok, hanem az olasz származású filmrendezők is kifejezzék büszkeségüket, etnikai eredetüket illetően. A *Hays Code* előírásait pedig, amely az 1930-as évek óta a „jó ízlés” elve alapján korlátozta a filmekben a rossz cselekedetek, az erőszak, az illegális drogkereskedelem és a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok bemutatását, a filmrendezők kezdték figyelmen kívül hagyni. Az 1960-as évek végétől tehát a filmkészítők egyre inkább versengtek egymással a szexualitás és az erőszak bemutatásában, és filmjeikben a bűnözők gyakran büntetlenül úszták meg tetteiket, vagy boldogan éltek tovább, anélkül, hogy megbűnhődtek volna ezekért (CORTÉS 1987).

Az előbb említett új típusú filmek prototípusa az amerikai olaszokról szóló témakörben Francis Ford Coppola rendezésében *A Keresztapa* (1972) lett, Mario Puzo olasz származású író regénye alapján. Ezt követte 1974-ben *A Keresztapa II*. Mivel az amerikai olaszokról szóló maffiafilmek pénzügyi sikereket is arattak, egyre több hasonló témájú film készült: az Italic Institute of America adatai szerint *A Keresztapa* megjelenését követően 2002-ig közel 300, azaz évente mintegy kilenc gengszterfilm jelent meg (*Italic Institute of America* 2002). A legismertebb ilyen témájú filmek között szerepel például Martin Scorsese rendezésében

a *Nagymenők* (*Goodfellas*, 1990), illetve a mások által rendezett komikusabb témájú *Csak egy kis pánik* (*Analyze This*, 1999), valamint a *Maffiózók* (*The Sopranos*, 1999–2007) című sorozat.

4. AZ AMERIKAI OLASZOK ERŐFESZÍTÉSEI ÉS MEGÍTÉLÉSÜK NAPJAINKBAN

Napjainkban az amerikai olaszok sokkal nagyobb népszerűségnek örvendnek, mint korábban. Ez részben az olasz divat elterjedésének, részben az olasz ételek szélesebb körű elfogadásának volt köszönhető. Az olasz divat első nagy térnyerését az 1980-as években érte el, amikor a lezser öltözködési stílus betörésével a divatvilág fő színtere Párizsból Milánóba tevődött át. Ekkortájt váltak híressé a mára szimbólumokká vált divatmárkák tulajdonosai, mint Giorgio Armani, Domenico Dolce és Stefano Gabbana, valamint Ottavio Missoni. Giorgio Armani divatházának hatását mutatta például Richard Gere öltözeke is az *Amerikai dzsigoló* (*American Gigolo*) című filmben, már 1980-ban. Ami az olasz ételeket illeti, az 1990-es években kezdett elterjedni a mediterrán étrend Amerikában is, mely a régi amerikai étkezési piramishoz képest a korábban a szegények ételeinek tartott olívaolaj és a Magyarországon puliszkaként ismert polenta fogyasztását helyezi előtérbe. Ezek a termékek annak köszönhetően váltak közkedvelté, hogy az olaszok ritkán túlsúlyosak, átlagosan tovább élnek, és sokkal kisebb arányban fordulnak elő köztük szívbetegség, mint az amerikaiak körében (MARIANI 2011).

Bár az amerikai olasz szervezetek jelentős sikereket értek el pozitív képük megerősítésében, a 2000-es évek végén a média hatására az amerikai olaszokról alkotott kép ismét negatív irányba kezdett alakulni. Ennek egyik fő oka a közismert *Maffiózók* (*The Sopranos*, 1999–2007) sorozat vetítése volt, amely a Fairleigh Dickinson egyetem közvélemény-kutatása szerint a New Jersey-beli bűnözésről kialakult véleményeket, ezen belül az olaszok szerepét is negatívan befolyásolta (Fairleigh Dickinson University Public Mind Poll 2011). A másik fő ok a *Jersey Shore* című valóságshow elindítása volt. Ez a sorozat, melyet az MTV indított el, faragatlan és műveletlen emberekként mutatja be azokat a szereplőket, akik bár nem is mind olaszok, az olasz kultúrához kötődőknek vallják magukat. Több amerikai olasz szervezet, köztük az NIAF is felháborodását fejezte ki a sorozat elindításával kapcsolatban. Hatásukra az MTV betiltotta a *guido* és a *guidette* szavak használatát, amelyek a köztudat szerint elsősorban amerikai olaszokra vonatkoznak, ám a valóságban egy olyan életformára utalnak, amelyet New Jersey északi részén, az Atlanti-óceán partján a tinédzser és a húszas éveikben járó fiatalok etnikai eredettől függetlenül élnek (DALE ROSA 2010).

5. ÖSSZEGRÉZÉS

Mivel a modern gondolkodás szerint ami gazdag és szép, az jó is, és ami szegény és régi, annak nincs értéke, a többségükben szegény környezetből származó amerikai olaszok először leginkább negatív minősítést kaptak. Mindennek ellenére fontosnak tartották, hogy megőrizték saját értékeiket a családi és származási összetartás terén, ami vallásosságukban és az olasz ételek fogyasztásában is megnyilvánult. Az amerikai olaszoknak sikerült megváltoztatniuk azokat a szokásaikat, amelyek korábbi szegénységükből fakadtak, és egyre büszkébbek arra a kultúrára, amely nem csak Európára, de a többi kontinensre is hatást gyakorolt. Bár a történelem eseményei gyorsabban változnak, mint ahogyan az emberi tudat változik, az olasz származású amerikaiak mégis bizakodóak, hogy a jövőben a többségi társadalomban is méltó elismerést fognak szerezni.

HIVATKOZÁSOK

- ALBA, Richard – ABDEL-HADY, Dalia (2005): Galileo's Children: Italian Americans' Difficult Entry into the Intellectual Elite. *The Sociological Quarterly* 46/1., 3–18.
- CINOTTO, Simone (2004): Leonard Covello, the Covello Papers, and the History of Eating Habits among Italian Immigrants in New York. *The Journal of American History* 91/2., 497–521.
- CORTÉS, Carlos E. (1987): Italian-Americans in Film: From Immigrants to Icons. *MELUS* 14/3–4., 107–126.
- Fairleigh Dickinson University Public Mind Poll (2011): New Jersey and Nation in Tune with *The Sopranos*. <http://publicmind.fdu.edu/intune/> [2012. 01. 20.]
- FARBER, David (1994): *The Sixties: From Memory to History*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- FBI = Italian Organized Crime. FBI. http://www.fbi.gov/about-us/investigate/organizedcrime/italian_mafia [2012. 01. 20.]
- Italic Institute of America (2011): *Image Research Project: Italian Culture on Film (1928–2002)*. <http://www.italic.org/mediaWatch/filmStudy.php> [2012. 01. 20.]
- MEYER, Gerald (é. n.): *Italian Harlem: America's Largest and Most Italian Little Italy*. <http://atjg64.tripod.com/italianharlem.html> [2012. 01. 20.]
- NELLI, Humbert S. (1980): Italians. In: Stephan THERNSTROM (eds): *The Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- POZZETTA, George (2000): Italian Americans. In: Judy GLENS – Anna SHEETS – Robyn YOUNG (szerk.): *Gale Encyclopedia of Multicultural America*. http://www.encyclopedia.com/topic/Italian_Americans.aspx#1 [2012. 01. 20.]

- TRICARIO, Donald (1995): Italians. In: Kenneth T. JACKSON (szerk.): *The Encyclopedia of New York City*. New York, NY: Yale University Press.
- VECOLI, Rudolph J (1977): The Italian People of New Jersey. In: Barbara CUNNINGHAM (szerk.): *The New Jersey Ethnic Experience*. Union City, NJ: Wm. H. Wise & Co. 281–282.

FORRÁSOK

- Detroit Photographic Company (1900 körül): *Mulberry Street*. Fénykép. http://en.wikipedia.org/wiki/File:NYC_Mulberry_Street_3804637u.jpg [2012. 01. 20.]
- RIIS, Jacob A. (1899): Feast-Days in Little Italy. *The Century Magazine* LVIII/4, 491–500.
- RIIS, Jacob A. (1888): *Home of an Italian Ragpicker*. Fénykép. http://masters-of-photography.com/R/riis/riis_italian_ragpicker_full.html [2012. 01. 20.]
- RIIS, Jacob A. (1890): The Italian in New York. *How the Other Half Lives*. <http://www.bartleby.com/208/6.html> [2012. 01. 20.]
- DALE ROSA, Joe (2010): Rick Amato Show, NIAF. Rádiós interjú. 2010. február 10. http://www.niaf.org/public_policy/AMATO-02-10-10-HR1.mp3 [2012. 01. 20.]
- MARIANI, John (2011): *How Italian Food Conquered the World. The Three F's in Italian Culture: Critical Approaches to Food, Fashion, and Film*. Calandra Italian American Institute. Konferencia-előadás. 2011. április 28. <http://calandra.i-italy.org/may-25-2011-calandras-annual-international-conference-iavanet-exhibition> [2012. 01. 20.]

I. FÜGGELÉK

78

*Mulberry Street (New York) az olasz negyedben (1900 körül)
A Detroit Photographic Company archívumából*

Mulberry Street (részlet)

Mulberry Street (részlet)

II. FÜGGELÉK

80

*Olasz rongyszedő asszony a gyermekével (Home of an Italian ragpicker)
Jacob A. Riis fényképe (1888)*

MRS. JARENA LEE ÖNÉLETRAJZA

81

Jarena Lee 1793-ban született New Jersey államban, és úgy vonult be az amerikai vallástörténelembe, mint a máig legjelentősebb fekete amerikai egyház, az African Methodist Episcopal Church (AME) első női prédikátora. Életéről és munkásságáról mindösszesen egyetlen kortárs mű tanúskodik, az 1836-ben megjelent önéletrajzi könyve, a *Religious Experience and Journal of Mrs. Jarena Lee, Giving An Account of Her Call to Preach the Gospel*.

Már maga a cím is sok mindent elárul a könyv különlegességéről. A mű műfaja *journal*, tehát napló, azaz egy potenciálisan személyes hangvételő, önéletrajzi beszámoló arról, hogyan tért meg a szerző, illetve hogyan érett meg benne az elhatározás, hogy hallgatnia kell a hívó szóra, és terjesztenie kell Isten igéjét. A cím első fele – *Religious Experience*, azaz vallásos tapasztalat/élmény – pedig elsősorban akkor érdekes, ha ismerjük az amerikai irodalomtörténet számos, a későbbi évtizedekben keletkezett, hasonló témájú, fekete szerző által írt műveit. Az írásbeli fekete amerikai irodalom ugyanis pontosan az ehhez hasonló témájú, azaz a vallásos tapasztalatot előtérbe helyező művekkel indult el útjára.

Mindezekből kitűnik, hogy Jarena Lee könyve irodalomtörténeti szempontból jelentős helyet foglal el: mintegy előzménye az amerikai irodalmi kánonból sokáig kimaradt, illetve kihagyott csoport – a fekete rabszolgák, illetve a már felszabadított vagy szabadnak született feketék – alkotásainak. Ezen felül azonban nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy női író műveként kétszeresen marginális helyzetből kellett a könyvnek felvennie a versenyt a kánonba való bekerüléshez, mivel – a fehér amerikai írókéhoz hasonlóan – a feketék kánonjából is sok esetben mellőzték a női írók műveit.

A könyv megjelenésének időpontjában, a 19. század első felében három nagy társadalmi-politikai kérdés foglalkoztatta az akkor még az ország intellektuális központjának számító északkeleti államok lakóit. Az első természetesen a rabszolgák helyzete, illetve az abolíció volt. A másik a női egyenjogúság kérdése. A harmadik nagy közéleti témát pedig az ún. *Second Great Awakening*, azaz az evangéliumi protestáns hit, illetve az ehhez kapcsolódó felekezetek rohamos terjedése szolgáltatta. Ahhoz, hogy Jarena Lee könyvét méltóképpen el tudjuk

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 81–88.

helyezni a felülvizsgált amerikai irodalomtörténeti kánonba, mindhárom témát alaposan körbe kell járnunk. A napló sajátosságaiból adódóan ugyanis személyes beszámolót kapunk egy olyan szerzőtől, aki saját bőrén tapasztalta a kor mindhárom, a társadalmat megosztó irányzatát. Fekete nőként meg kellett küzdenie azért, hogy fehér férfi társaihoz hasonlóan beállhasson a szabadon Isten igéjét hirdetőkre egyre növekvő táborába.

IRODALOMTÖRTÉNETI JELENTŐSÉG

82

Több mint száz évvel a könyv megjelenése után, az 1960-as évekre érte el a feminista mozgalom második hulláma a tetőfokát. A mozgalom harcolt a nők jogi és társadalmi egyenlőségéért, mindezt a *the personal is political* köré csoportosítva. Maga a szlogen többértelmű: egyrészt utal a mozgalom résztvevőinek azon meggyőződésére, hogy az egyenjogúságért való küzdelem a személyes szférában kezdődik. A mozgalom hangsúlyozta, hogy a nők privát életében bekövetkező eseményeket (kezdve a továbbtanulástól, a családtervezésen át a munka világába való belépésig) mind-mind a társadalom diktálja. Ha elfogadjuk ezt a teóriát, akkor felismerjük, hogy maguk a problémák is a társadalom egészének a felépítéséből fakadnak. A jelmondat másodlagos jelentése pedig éppen erre az elméletre épül: ahhoz, hogy a magánéletben jelenlévő diszkriminatív normák eltűnjenek, a nőknek ki kell állniuk a politikai platformra és kimondani, hogy a magánéletüket érintő akadályokat társadalmi/politikai szinten kell megoldani. Ahhoz viszont, hogy ezt az óriásnak tűnő lépést megtehessek – tehát hogy meglegyen a lehetőségük arra, hogy a privát szférájukban keletkező problémákról a nyilvánosság előtt nyilatkozzanak; illetve személyes meggyőződésüket mások előtt is hivatalosan hirdethessék –, el kellett nyerniük a jogot ahhoz, hogy nyilvánosan beszéljenek, azaz hallassák a hangjukat. Jarena Lee e mérföldkő egyik megteremtője, és mindezen törekvéseinek beszámolóját olvashatjuk önéletrajzában.

A könyv az ótestamentumi Jóel próféta könyvéből származó idézettel kezdődik: „[é]s leszen azután, hogy kiöntöm lelkemet minden testre, és prófétálnak a ti fiaitok és leányaitok; véneitek álmokat álmodnak; ifjaitok pedig látomásokat látnak” (LEE 1988: 3; JÓEL 2:28 KAR). Ez egyben rögtön fel is fedi az olvasó előtt a mű központi témáját, ami nem más, mint az a bibliai kinyilatkoztatás, amely szerint nők is prédikálhatnak. Ezen passzus köré épül a könyv központi argumentációja, és ezzel a bibliai idézettel lesz szembeállítva az AME egyház előjáróitól, köztük Richard Allen püspöktől kapott hivatalos válasz, amely szerint a metodista felekezet nem tud női lelkészekről, illetve nem tart igényt a munkásságukra. Lee könyvében így idézi fel az Allen püspöktől kapott választ: „[b]ut as to women

preaching – he said that our Discipline knew nothing at all about it – that it did not call for women preachers” (LEE 1988: 11).

A könyv a rabszolga-narratívák hagyományait tiszteletben tartva a szerző addigi életrajzának rövid leírásával kezdődik – ez nem több, mint egy egyoldalas leírás Jarena Lee gyermekkoráról –, majd a puritán és kvéker szerzők spirituális beszámolóinak hagyományához hasonlóan, három főbb részre oszlik. Az első annak a beismerése, hogy a szerző bűnt követett el: Jarena Lee esetében ez az öngyilkossági kísérletének a leírása. A másik fő elem a narratívában a megtérés, amely az evangéliumi protestáns egyházak hitvilágában központi szerepet játszott, illetve játszik még ma is. Lee önéletrajzi írásában ez összefonódik azzal a délutánnal, amikor először hallgatta Richard Allen püspök istentiszteletét (LEE 1988: 4–7). A harmadik fő motívum pedig annak a demonstrálása, hogy a szerző elkötelezett Isten munkája mellett: azaz annak a ténynek a kijelentése, hogy a prédikálás, amellet, hogy közösségépítő munka, elsősorban Isten szolgálata (SMITH FOSTER 1985). Jarena Lee esetében tehát nemcsak arról volt szó, hogy azért, hogy az AME egyház nem engedte hivatalos keretek között prédikálni, kétségbe vonta elkötelezettségét a saját közössége iránt, hanem arról is, hogy személyes hitét és annak az evangéliumi keresztények, azon belül pedig a metodisták által is legfontosabbnak tartott megnyilvánulását kérdőjelezték meg (MATHEWS 1988: 71). Ezáltal kapcsolódott össze Jarena Lee számára is a személyes a nyilvánossal.

Mindezek mellett érdemes megvizsgálni a napló szerkezetét is, illetve keletkezésének körülményeit. Mind az 1836-os első, valamint az 1839-es második kiadás alkalmával a művet az AME egyház gyűlésein, utcasarkokon, illetve nem hivatalos metodista találkozókra terjesztették (HUBERT 1998: 45). Nemcsak a könyv címe, hanem az egyes szám első személyű narráció is arra enged következtetni, hogy a mű bensőséges, személyes beszámoló Lee addigi életéről. Mindezen feltételezések azonban hamar hamisnak bizonyulnak. A napló ugyanis érdekes egyvelege a személytelen úti beszámolónak és a személyes hangvételű politikai röpiratnak. Lee nagyon precízen írja le, hogy melyik nap, melyik állam melyik városában, milyen gyülekezet előtt prédikált, de sohasem tér ki a prédikáció szövegére, sem arra, hogy miért éppen azt a bibliai verset választotta a prédikáció tárgyának, amit. Lee járt az északkeleti államok nagy részében (a legtöbbet New York és Pennsylvania államokban utazott), eljutott Kanadába, és prédikált a bennszülött indiánoknak. Sőt tartott beszédeket Marylandben is, amely akkoriban még egyike volt a déli rabszolgatartó államoknak. Saját bevallása szerint az 1835-ös évben például 721 mérföldet tett meg és 692 prédikációt tartott (LEE 1988: 77). Továbbá egy-egy néven és köszönetnyilvánításon túl nem kapunk teljes képet sem a támogatókról, barátokról, akik segítettek, sem pedig azokról, akik akadályozták a munkáját. Bár tudjuk, hogy nagyban függött mind pénzügyileg, mind a lakhatás tekintetében jóakaróitól, nevükön túl róluk többet nem tudunk.

Hasonló a helyzet Lee közvetlen családjával kapcsolatban. Tudjuk, hogy a férje korán meghalt. Hat gyerekük született, de csak kettő élte túl a gyermekkort, majd hirtelen férje is meghalt. Édesanyjáról, aki távollétében nevelte a fiait, szintén szűkszavúan nyilatkozik. Hasonló a helyzet gyermekei tekintetében is (LEE 1988).

Kétségtől a személyes részletek háttérbe szorítása, majdhogynem teljes elhallgatása csakúgy Lee tudatos szerzői döntése volt, mint egyes aspektusok előtérbe helyezése. A cél bizonyosan az olvasóközönség figyelmének szándékos – ha nem is manipulálása, de mindenféleképpen – befolyásolása volt. Bár a naplóban nincsen sem nyílt rabszolgaellenes, sem pedig korai feminista ideológia, mégis találhatók benne passzusok, történetek, amelyek egyértelműen tudatosan hangsúlyosak a majdhogynem monoton útleírások közül. Az egyik ilyen tudatos kiemelés Lee ismétlődő mentegetőzése amiatt, hogy mivel nem rendelkezik semmiféle tradicionális iskolázottsággal, az olvasó elnézését kéri az esetleges hibákért (LEE 1988: 97). Ezzel egyidejűleg azonban ugyancsak tanulatlanságára vezeti vissza, hogy ő, az AME egyház férfi előjáróival szemben – akik bizonyára Isten írott szavára fektették a hangsúlyt –, ha meg akarta ismerni Isten törvényeit, illetve a Lélek működését, jobban kellett figyelnie ezek mindennapi megnyilvánulásaira, és engedte, hogy ezek vezessék prédikációit (LEE 1988: 97).

Mindemellett érdemes megemlíteni, hogy Lee harca azért, hogy hivatalos keretek között, az AME egyház jóváhagyásával prédikálhasson, nem valami absztrakt politikai harc volt a nők egyenjogúságáért, hanem elsősorban személyes küzdelem a spirituális kiteljesedésért. Bár jó néhány helyen a Bibliából vett passzusokat a női prédikátorok létjogosultságának elismerése miatt idézi (köztük rögtön a könyv elején Mária Magdolnát¹ emeli ki), a könyv központi hangvétele végig megmarad személyesnek. Az, hogy Lee a személyest publikussá kívánta tenni, azaz a saját életét érintő akadályokra a nyilvánosság segítségével próbálta felhívni a figyelmet, illetve az a tény, hogy naplóját tudatosan, az olvasóközönség befolyásolására használta, mind-mind előzményei a már említett, az 1960-as években nagy nyilvánosságot kapott feminista mozgalomnak, amely a személyest politikai kérdéssé alakította. Lee esetében a politikai fennhang még nem jelenik meg egyértelműen; de ahhoz, hogy ezt a nők a történelem folyamán elérjék, kellett az, akik megtették az első lépést, és kiharcolták a nyilvános szereplés, illetve szónoklás jogát.

¹ "Did not Mary first preach the risen Saviour, and is not the doctrine of the resurrection the very climax of Christianity [...]? Then did not Mary, a woman, preach the gospel? For she preached the resurrection of the crucified Son of God?" (LEE 1988: 11).

EGYHÁZTÖRTÉNETI JELENTŐSÉG

Amerikában a 19. század elején indult útjára a *Second Great Awakening* mozgalom. Ez tulajdonképpen az evangéliumi egyházak és különböző protestáns gyülekezetek elterjedését jelentette. A mozgalom elsődleges jelentőségét az adta, hogy tanításait nem csak az újonnan alakult közösségek vették át, hanem az egész amerikai társadalom (HALL 2002). Ilyen értékrend volt például a nők helyének kijelölése a privát és a publikus szférában. Míg a 18. század végén Mary Wollstonecraft a nők teljes társadalmi egyenjogúságáról, valamint egyenlő jogaikról beszélt fő művében, és az egalitáriánus feminizmus volt a nyugati országokban a társadalmi-politikai vitatéma, addig néhány évtized múlva az evangéliumi mozgalmak visszaterelték a nőket a privát szférába (COTT 1977).

Mindez amiatt történhetett meg, hogy az Egyesült Államokban a 19. század első felében a politika és az egyházak teljes mértékben összefonódtak. A protestáns pásztorok voltak a közösségek vezető tagjai, ők döntöttek a közösség életét közvetlenül érintő kérdésekben, ezáltal természetesen nekik volt a legnagyobb befolyásuk is az emberekre (ZINK-SAWYER 2000: 194). Éppen ezért talán nem meglepő, hogy az első, a nők jogait megvitatni kívánó konferencia 1848-ban Seneca Fallsban, egy metodista templomban történt (ZINK-SAWYER 2000: 194). És ha azt is tudjuk, hogy magának a konferenciának az ötlete onnan fakadt, hogy a szervezők közül jó néhányat nem engedtek felszólalni és szavazni az öt évvel korábban, Londonban tartott, első rabszolgaság-ellenes konferencián, akkor máris visszatértünk a korszak korábban már említett, harmadik nagy megosztó kérdéséhez, az abolícióhoz. A női egyenjogúságért és a rabszolgaság eltörléséért folytatott küzdelem összefonódását az evangéliumi mozgalmakkal felismerték a Seneca Falls-i konferencia résztvevői is, ezért kiáltványukban szorgalmazták nemcsak a sajtó, hanem a szószék bevonását is az egyenjogúságért folytatott harcba (ZINK-SAWYER 2000: 194), valamint a kialakult egyenlőtlenségekért is első helyen az egyházakat és azok férfi elöljáróit tették felelőssé.²

Mindezen események alatt azonban az új egyházak eltérő szerepet játszottak a fekete és a fehér közösségek életében: maga a rabszolgaság megléte jelentette a két evangéliumi közösség teljes elszigetelődését egymástól (RABOTEAU 1997: 91). A feketék által alapított egyházak, illetve azok, ahova a fekete hívők legszívesebben

² Részlet Abby Kelly Foster felszólalásából: "Having the public ear one-seventh part of the time, if the men of the pulpit do not educate the public mind, who does educate it? Duty is the professed object of the pulpit, and if it does not teach that, what in Heaven's name does it teach? This anointed man of God speaks of moral duty to God and man" (ZINK-SAWYER 2000: 193).

csatlakoztak, három fő jellemzővel rendelkeztek: fontos volt a Biblia szó szerinti értelmezése, nagy hangsúlyt fektettek a személyesen megélt megtérésre, illetve az elkövetett bűnökre és azok megvallására (RABOTEAU 1997: 91). Az 1830-as évekre a legtöbb ilyen közösségnek volt saját fekete pásztora, így az evangéliumi egyházak elterjedése többé nem csak a fehér közösségekre volt jellemző (RABOTEAU 1997: 91). A rabszolgaság, illetve annak eltörlése a 19. század közepére nem csupán politikai, hanem vallási kérdéssé fejlődött, mind a fekete, mind pedig a fehér egyházak berkein belül. Az északi egyházak szerint a rabszolgaság nem csak az Írásnak teljesen ellentmondó intézmény, hanem fenntartása egyenesen a Biblia autoritásának a kétségbevonása. A déli (fehér) egyházak pedig a Bibliát használták fel a rabszolgaság legitimitásának megerősítéséhez, és az abolíciós törekvéseket egyenesen eretnekségnek kiáltották ki (KID 2006). A rabszolgaság kérdéséhez hasonlóan a női prédikátorok létjogosultságát is egyrészt bibliai passzusokkal támasztották alá, másrészt az Írás segítségével próbálták meg aláásni.

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy azok a nők – feketék és fehérek egyaránt –, akik vagy a női egyenjogúságért, vagy pedig, mint Jarena Lee, saját jogaik elismerésért harcoltak, mind rengeteg erőt nyertek hitükből. Hiba lenne az evangéliumi mozgalmat mint kizárólagos hátráltató erőt jellemezni. Nők tették ki ugyanis az újonnan alakult egyházak tagjainak kétharmadát, és 1870-re 165 női lelkészt szenteltek fel a különböző evangéliumi közösségeken belül (HAYNES 1999). Bár a mozgalom szorgalmazta azt a felfogást, miszerint a nők helye a magánszférában van, de mivel az egész mozgalom társadalmilag és politikailag rendkívül aktív volt – elég csak visszagondolni a rabszolgatartás eltörléséért folytatott harcban való szerepükre, az oktatási és egészségügyi szerepvállalásukra, valamint a missziós tevékenységükre –, így egyben bátorította is a női tagokat a különböző mozgalmakban való aktív részvételre. Fontos megemlíteni azonban, hogy az evangéliumi protestáns mozgalmak akadémiái megítélése máig mutat némi ellentmondást: egyes vélemények szerint a nők nagyarányú részvétele az új spirituális mozgalmakban annak a jele, hogy a saját erő hiányában nem volt más választásuk, mint támaszra lelni hitükben; más megközelítés szerint viszont éppen az új evangéliumi hitvilág teremtette meg a lehetőséget arra, hogy a nők saját magukat helyezték előtérbe (HAYNES 1999: 301).

Jarena Lee felekezete, az AME egyház 1816-ban vált ki a fehérek által irányított metodista egyházból, mivel bár az északi gyülekezetek többségéhez hasonlóan engedélyezték a fekete prédikátorok munkásságát, kizárólag saját közösségük körében téríthettek (BRYANT 1999: 243). Még ugyanebben az évben püspökké

választották Richard Allent. Ha ismerjük az egyház keletkezésének diszkriminációval tarkított előzményeit, mai szemmel még inkább furcsának tűnik, hogy néhány évvel azután, hogy a fekete férfítagek kiharcolták saját jogait, ugyanolyan diszkriminatív módon próbálták megakadályozni Lee munkásságát. Bár később Allen engedélyezte neki a vallásos gyűlések tartását és a prédikálást,³ Lee sohasem lett hivatalosan, az AME egyház előírásai szerint felszentelve (HUBERT 1998: 49). Nem kapott férfi prédikátortársaival egyenlő jogokat, meg kellett elégednie a hasonló, de kisebbségi jogi státusszal. Miután kiléptek a metodista egyházból, a fekete férfiak, mint AME-tagok, egyenlő jogokkal rendelkeztek az egyházon belül, de ezt a kiváltságot nem terjesztették ki a nőkre. Bár Lee többször megemlíti a női prédikátorok létjogosultságát könyvében, e meggyőződése sohasem politikai kérdésként nyilvánul meg, hanem mindig személyes hitéből fakad; meggyőződését sohasem vetíti rá a társadalom egészére. Megmarad saját személyes ügyénél, és csupán azt a jogot szeretné kiharcolni, hogy nagy nyilvánosság előtt vallhasson hitet közössége előtt.

Összességében elmondható, hogy Jarena Lee művét több szempontból is méltánytalanul hagyták ki az amerikai irodalmi kánonból. Egyes szám első személyű, fekete nő által írt naplóleírásként nagyon értékes korrajz. Mindemellett Lee mint a legelső hivatásos női prédikátorok egyike is megérdemli helyét az amerikai irodalomtörténetben, leginkább azért, mert e korszak irodalma rengeteg szállal kötődik a vallásos témájú, spirituális irodalomhoz. Végül pedig méltánytalanul lett elfelejtve a naplója abból a szempontból is, hogy ő volt az elsők között, aki felismerte, hogy a személyes szférából való kilépés és a nyilvános véleménynyilvánítás jogának elnyerése nemcsak egyik legfontosabb mérföldköve a spirituális kiteljesedésnek, hanem a társadalmi egyenlőség megteremtésének is egyik legfontosabb előfeltétele.

HIVATKOZÁSOK

- BRYANT, Joan L. (1999): Race and Religion in Nineteenth-Century America. In: Peter W. WILLIAMS (szerk.): *Perspectives on American Religion and Culture*. Malden: Blackwell.
- COTT, Nancy F. (1977): *The Boundaries of Womanhood: "Woman's Sphere" in New England, 1780–1835*. New Haven: Yale University Press.
- HALL, Mark David (2002): Beyond Self-Interest: The Political Theory and Practice of Evangelical Women in Antebellum America. *Journal of Church and State* 44/3., 477–499.

³ "I had solicited of the Rev. Bishop, Richard Allen, to be permitted the liberty of holding prayer meetings in my own hired house, and of exhorting as I found liberty, which was granted me" (LEE 1988: 15).

- HAYNES, Carolyn (1999): Women and Protestantism in Nineteenth-Century America. In: Peter W. WILLIAMS (szerk.): *Perspectives on American Religion and Culture*. Malden, MA: Blackwell. 300–318.
- HUBERT, Susan J. (1998): Testimony and Prophecy in The Life and Religious Experience of Jarena Lee. *Journal of Religious Thought* 54–55/1–2., 45–52.
- KIDD, Colin (2006): *The Forging of Races: Race and Scripture in the Protestant Atlantic World, 1600–2000*. New York: Cambridge University Press.
- MATHEWS, Donald G. (1988): Women and Evangelicalism in the Early 19th Century United States. *Quaderno – The Languages of Revolution* 2., 65–80.
- RABOTEAU, Albert J. (1997): The Black Experience in American Evangelicalism – The Meaning of Slavery. In: Timothy E. FULOP – Albert J. RABOTEAU (szerk.): *African-American Religion: Interpretive Essays in History and Culture*. New York: Routledge.
- SMITH FOSTER, Frances (1985): Adding Color and Contour to Early American Self-Portraits: Autobiographic Writing of African-American Women. In: Marjorie PRYRE – Hortense J. SPILLERS (szerk.): *Conjuring: Black Women, Fiction, and Literary Tradition*. Bloomington: Indiana University Press.
- ZINK-SAWYER, Beverly A. (2000): From Preachers to Suffragists: Enlisting the Pulpit in the Early Movement for Woman's Rights. *The American Transcendental Quarterly* 14/3., 193–209.

FORRÁS

- LEE, Jarena (1988): Religious Experience and Journal of Mrs. Jarena Lee, Giving An Account of Her Call to Preach the Gospel. In: Sue E. HOCHINS (szerk.): *Spiritual Narratives*. Oxford: Oxford University Press. 1–98.

KULTURÁLIS HIBRIDITÁS A HUSZADIK SZÁZADI MESZTIC ÖNÉLETRAJZOKBAN

BEATRICE CULLETON MOSIONIER:
IN SEARCH OF APRIL RAIN TREE (1983)

89

Kanada mai területén évezredekig őslakosok csoportjai éltek. Az európai gyarmatosítóknak a 15. századtól meginduló erőszakos hódításai azonban véglegesen megváltoztatták Észak-Amerika arculatát. A felfedezők kettéosztották az Újvilágot, maguk és az őslakók között éles határt húzva. De az ismeretlen és gyakran ellenséges környezet együttműködésre kényszerítette őket. A gyarmatosítók és az őslakók között fokozatosan létrejövő sokrétű kapcsolatból egy új népcsoport, a *mesztic* született meg.

A hagyományosan Kanada őslakos társadalmi részéhez sorolt meszticnek különleges helyzetűek, mivel a két világot elválasztó határra szorultak a gyarmatosítás során. Ez a kulturális kettősség gyakran párosul önértékelési problémákkal, mivel nem képesek azonosulni sem az őslakókat leigázó fehérekkel, sem pedig indián felülkel, mert nem akarnak egy kirekesztett rasszhoz tartozni (GROENING 2005).

A címben szereplő *hibriditás* szót eredetileg biológiai terminusként használták különböző fajok keveredésének leírására. Mára azonban ennél sokkal szélesebb körben elterjedt az alkalmazása, többek között a gyarmatosítás utáni irodalom társadalmi és kulturális átalakulásainak kifejezésére. A kulturális hibriditást olyan társadalmak leírására használjuk, amelyek két nép találkozásával és egymás mellett élésével alakultak ki, a vizsgált esetben az európai fehérek és az indiánok keveredésével. Homi Bhabha értelmezése szerint a kulturális hibriditás olyan aktív ellenállás az uralkodó kultúra ellen, amely a találkozó kultúrák konfliktust kiváltó tulajdonságát alakítja át új alkotások forrásává, és amellyel új dimenziót nyit meg egy *harmadik tér* számára (SIMON 2000):

A hibridnek nemcsak két hangja és két kiejtése van, hanem kétnyelvű is; mert nem csupán (és nem is egészen) két egyéni tudat, két hang és két kiejtés rejlik benne, hanem

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /talentum 16./ 89–95.

megkettőződött szociolingvisztika, tudat, két korszak találkozik benne, és a megnyilatkozások terepén tudatos harcot folytatnak egymással (BHABHA 2008: 261).

A kulturális hibriditásból eredő feszültséget a meszticek különböző stratégiákkal próbálják enyhíteni. Az őslakók által az egyik leghatékonyabbnak tartott módszer az írás. A gyarmatosításból és a rasszizmusból származó rossz élmények papírra vetése lehetőséget ad a sebek gyógyítására és a múlt újraértelmezésére. Nem meglepő tehát, hogy számos őslakos irodalmi alkotás témája az az identitászavar, amely felelős a „bennszülöttek” nagyszámú öngyilkosságáért, alkohol- és drogfüggőségéért. Ezért az őslakos irodalom sokszor olyan szövegek megalkotására törekszik, amelyek újraértelmezik az igazságot, nem pedig adottnak veszik, ahogy azt a nyugati hagyományok oly gyakran teszik (THOMPSON 2000).

Maria Campbell *Halfbreed* (1973) című önéletrajza az őt ért rasszizmust és diszkriminációt meséli el. Lee Maracle a Kanadában élő mesztic nők sorsára és küzdelmeire hívja fel a figyelmet *Bobbi Lee, Struggles of a Native Woman* (1975) című művében; Yvonne Johnson pedig a bebörtönzéséhez vezető hányatott életét mutatja be Rudy Wiebe-bel közösen írt életrajzában, a *Stolen Life*-ban (1998).

Beatrice Culleton Mosionier (1949–) is a mesztic női írók azon generációjához tartozik, amely úgy döntött, hogy papírra veti fiatal kora megaláztatásait. Tanulmányom témájaként Culleton első művét, az *In Search of April Raintree* (1983) című fiktív önéletrajzát választottam, amely azonnal nemzeti sikert és elismerést hozott írója számára. A könyvben Culleton saját példáján keresztül próbál vigaszt nyújtani mesztic sorstársainak és egyben saját magának is. A mű egyfajta katarzis az írónő számára, amelynek segítségével meg tudott békélni saját múltjával (NEW 1991). Culleton azt vallja, hogy a kínok és veszélyes gondolatok megszüntetésének egyik leghatékonyabb módja a fájdalom tudatos elhessegetése. Műve lehetővé tette, hogy az újkori bevándorlók is átérezzék, milyen is meszticként létezni Kanadában a 20. században (CULLETON 1999b).

Maria Campbell Culletonnak írt levelében azzal biztatja az írónőt, hogy műve lehet az első olyan alkotás, amely jelentősen hozzájárul a meszticek sebeinek begyógyulásához, és felnyitja az uralkodó társadalom szemét az őslakók gyarmatosításból eredő és azóta is tartó hányatott sorsára. Campbell elismeri az irodalom gyógyító erejét, és hangsúlyozza az irodalom közös múltalkotó szerepét is (EPISKENEW 2009). Az őslakosok által írt művek olvasása felismerést és megerősítést jelenthet más őslakosoknak abban, hogy nincsenek egyedül problémáikkal.

Az *In Search of April Raintree* egy fiktív önéletrajz, amely bemutatja két fiatal mesztic lány identitáskeresését. De vajon Culleton miért alkalmazta írásában a fiktív önéletrajz formáját? Episkenev szerint az őslakos önéletrajzok gyakran jelentenek támadási felületet más őslakosok kritikájának, akik hasonló eseményeken mentek keresztül, de máshogy éltek át azokat. Igazi önéletrajz megírása

helyett tehát sokkal kevésbé támadható egy fiktív verzió megalkotása (EPISKENEW 2009). Más kritikusok véleménye szerint egy fiktív önéletrajz lehetővé teszi, hogy az író ne csak a saját történetét mutassa be, hanem megannyi más hangot is megszólaltasson. Sőt, a képzelet közbeiktatása tovább fokozhatja az írás jótékony hatását. A mű alapjául szolgáló történetet Culleton saját élete ihlette, amelyet a gyermek író nevelőotthonokban élő sorstársainak elbeszéléseivel fűszerezett (EPISKENEW 2009).

A könyvet autentikusnak tűnő stílusa miatt sokan valós életrajzi regénynek hitték, pedig Culleton élete attól több ponton is eltér: Culleton jól érezte magát nevelőotthonában, az ő erőszaktevőjét sosem sikerült kézre keríteni, és két nővére is öngyilkosságba menekült. Hogy a félreértéseket tisztázza, 2009-ben megjelent *Come Walk With Me, A Memoir* című könyve, amelyben már valóban saját életét mutatja be.

Az *In Search of April Raintree* narrátora, April betekintést enged az olvasónak énképe kialakulásának folyamatába, azaz hogyan távolodik el mesztic önmagától, hogy fehérként éljen, majd hogyan közelít újból mesztic valójáig a mű végére. A keresés útján megtagadja szüleit és testvérét, hogy fehérként teljes életet élhessen. Margery Fee szerint ugyanis az őslakosoknak a faji tisztaság ugyanannyira fontos, mint az európai betelepülteknek (1999). April szerint "It would be better to be a full-blooded Indian or full-blooded Caucasian. But being a halfbreed, well, there's just nothing there" (CULLETON 1999a: 142). A meszticek önazonosságának megtalálásában óriási akadályt jelent a saját kulturális háttér hiánya. Így a megkérdőjelezhetetlen és elfogadott identitás utáni vágy áll ennek a regénynek is a középpontjában.

A mű narratívája két hangból áll, April, a narrátor és testvére, Cheryl közbeékelte hangjából. Cheryl hangja többféle diskurzusban kerül az olvasó elé, levelek, meszticekről szóló esszék, dialógusok és naplóbejegyzések formájában. A két gyermek számára először a szülők jelentik a kultúra forrását. Mesztic apjuk, miután elkapta a tuberkulózist, kénytelen visszavonulni a Norway House-i közösségből Winnipegbe. Ettől kezdve már nem családfenntartó, egyre jobban rászorul az állami segélyre, és hamarosan az alkohol rabjává válik (ACOOSE 1999). Mesztic édesanyjuk szintén alkoholproblémákkal küszködik, mivel nem tud gyermekei számára megfelelő életminőséget biztosítani. A szülők alkoholizmusa gyorsan feltűnik a gyámhivatal számára, ezért a két Raintree gyermek nevelőotthonba kerül. April a Dion családnál helyezik el St. Albertben, míg Cheryl MacAdamék-nél lel otthonra.

April számára a kulturális átalakulás folyamata és az asszimiláció már a Dion családnál megkezdődik. April elsajátítja a francia katolikus gyerekek viselkedését. Katolikus misékre jár, franciául imádkozik, és megtanulja a fehér lányokhoz méltó viselkedési normákat. Új családja nagy hatással van Aprilre, valójában

azonban anyagi javaik csábítják, ami a rezsim asszimilációs politikájának burkolt eszköze az őslakosok beolvasztására (EPISKENEW 2009).

Ámde az öröm és boldogság évei nem tartanak örökké. Amikor Mrs. Dion megbetegszik, Aprilt áthelyezik a rasszista DeRosier családhoz. April úgy mutatja be új otthonát, mint amelyet sok hozzá hasonló őslakos gyermek ismerhet fel. Rasszizmus, visszaélések és rabszolgasors jellemezte sokszor ezeket az otthonokat. April megpróbál vigaszt találni a vallásban, de új otthona igencsak próbára teszi a hitét. Tovább gyengül mesztic származása iránti köteléke:

Being a half-breed meant being poor and dirty. It meant being weak and having to drink. It meant being ugly and stupid. It meant living off white people. And giving your children to white people to look after. It meant having to take all the crap white people gave (CULLETON 1999a: 47).

92

Néhány év után Cheryl is átkerül a DeRosier családhoz, ami átmeneti vigaszt nyújt a két gyermek számára. A testvérek olyan túlélési technikákat alkalmaztak, mint a csendes megfigyelés és a feltétel nélküli engedelmeskedés. Amikor már ez is kevésnek bizonyul, a két lány elszökik nevelőotthonukból, de nem jutnak messzire, és miután megtalálják őket, életre szóló leckét kapnak az egyik szociális munkástól az *őslakosleány-szindrómáról*:

It starts out with the fighting, the running away, the lies. Next come the accusations that everyone in the world is against you. There are the sullen, uncooperative silences, the feeling sorry for yourselves. And when you go on your own, you get pregnant right away, or you can't find or keep jobs. So you will start with alcohol and drugs. From there, you get into shoplifting and prostitution, and in and out of jails. You'll live with men who abuse you. And on it goes. You'll end up like your parents, living off society (CULLETON 1999a: 62).

A DeRosier családnál elszenvedett atrocitások következtében April a meszticeket a Dion család ellenpólusaként aposztrofálja. Mivel bőrszíne elég világos, úgy határoz, fehérként fogja leélni az életét. A hamis faji identitás színlelése az amerikai irodalomnak is az egyik vissza-visszatérő motívuma. A 18–19. század Amerikájában ugyanis a külső megjelenés volt a meghatározó. Elég világos bőrszínnel a vegyes amerikai és afrikai származásúak beolvadhattak a fehér társadalomba, és élvezhették annak kiváltságait (BOLLOBÁS 2006: 462).

April is megtagadja szüleit és testvérét, nehogy kiderüljön mesztic származása. Magára marad, ezért munkába állás után tárt karokkal várja a fehér lovon érkező fehér herceget, aki meg is jelenik Bob Radcliff személyében. Összeházasodnak, de April mesztic származása keltette ellenségesség miatt a házasság kudarcra van

ítélve, és hamar válással végződik. April azonban nem omlik össze, megkezdí önálló életét, most már jóval óvatosabban.

Míg az idősebbik Raintree lány folyamatosan a jövő felé fordul, Cheryl a múltban él. Ambíciókkal telten belefog az egyetemi tanulmányokba, hogy megvalósítsa gyermekkori álmát, melyben szociális munkásként dolgozik a meszticek helyzetének javításán. Az iskolát azonban rövidesen abbahagyja, miután felveszi az apjával a kapcsolatot. Addigi idealizált képe a saját hős népéről végérvényesen darabokra török. A meszticekről alkotott fantáziavilágát már nem tudja összeegyeztetni a valósággal. Elkezd inni az apjával, majd hogy előteremtse az alkoholra szükséges pénzt, prostituáltként dolgozik, míg végül depresszióba süllyed.

April húga életének rosszra fordulásáról tragikus módon értesül. Elmegy Cheryl házához, hogy összeszedje húga néhány holmiját, amikor három fehér férfi a sötétben Aprilt Cheryllel összetévesztve kegyetlenül megerőszakolja őt. Az erőszak hatoldalas leírásában Culleton minden apró részletre kitér. Agnes Grant szerint ez a hat oldal az angol irodalomban a nőket ért erőszak legszemléletesebb bemutatása, amely nem hagy semmit a képzelet számára (GRANT 1999). Azzal, hogy April úgy dönt, hogy feljelentést tesz a rendőrségen, megteszi az első lépést énjének visszaszerzésében, ugyanis nem hajlandó tovább magára vállalni a tehetetlen áldozat szerepét. Grant szerint ez egy óriási előrelépés, mivel a legtöbb belső konfliktussal küszködő őslakos abban a hitben él, hogy ezekkel a belső aggályokkal együtt születtek, és ezek létük természetes velejárói. Culleton akkor írta meg regényét, amikor a fehér, középosztálybéli feminista mozgalmak elindultak, és a nők először kezdték el hasonló történeteiket megosztani a nyilvánossággal (GRANT 1999).

A bűntett elkövetőit felelősségre vonják, elítélik, és ezzel April lelke is megnyugodhat. Ám az eset nem hozza közelebb a testvéreket egymáshoz. Sőt. Cheryl úgy érzi, testvére magára hagyta, és hogy nem maradt semmi öröm már számára az életben. Énképe romokban hever, úrrá lesz rajta az őslakosleány-szindróma, és végül édesanyjához hasonlóan ő is véget vet életének.

A kezdetben ambiciózus Cheryl életének ily hirtelen átalakulása csalódást okozott sok őslakos olvasó számára, akik nagyobb reményt fűztek Cheryl életének alakulásához (HOY 1999). Cheryl halála arra készíti Aprilt, hogy újragondolja életét, és újból a jövő felé forduljon. Húga naplóbejegyzéseiből megtudja, hogy testvérének született egy fia, Henry Liberty Raintree, aki most Cheryl helyett fogja őt mesztic énjére emlékeztetni. April tudja, hogy részben indián, és hogy ez elől sehogy sem tud menekülni. Magához veszi testvére gyermekét, és megpróbálja a jobb élet utáni reményét neki is átadni. Culleton regényének azonban nincs deklarált megoldása April problémájára.

Nancy Fraser kritikus két gyógymódot kínál a rasszizmus orvoslására. A *megerősítés* a lenézett csoportidentitások felértékelését tűzi ki célul úgy, hogy

a csoport kultúráját és kollektív alkotásait próbálja meg újraértékelni, míg az *átalakítás* célja a háttérben meghúzódó kulturális-értékrendbeli struktúra átalakítása az igazságtalanságok forrásának feltérképezésével. A megerősítő megközelítés továbbra is fenntartja a csoportdifferenciációt, az átalakító megközelítés azonban destabilizálja a fennálló különbségeket, és összemosza a csoportokat (FRASER 2008). „Ám ahhoz, hogy ez pszichológiailag és politikailag is működjön, elengedhetetlen, hogy az emberek elszabaduljanak attól a ragaszkodástól, amely érdekeiknek és identitásuknak a jelenlegi kultúra által megkonstruált formáihoz kötök” (FRASER 2008: 373).

April és Cheryl élete hűen tükrözi a társadalom személyiségformáló hatását. Mindketten már korán átéltek a kirekesztettség érzését, amely máshogyan hat rájuk. April már gyermekként úgy dönt, hogy fehérként fogja élni az életét, Cheryl, a lázadó pedig küzdeni akar az őket ért igazságtalanságok ellen. Családi háttérük is hozzájárul identitásavaraik kialakulásához. Korai éveikben szüleik züllött élete, később a DeRosier családnál eltöltött keserű évek meghatározzák későbbi egyéniségüket. A kezdeti boldog évek a fehér Dion családnál felerősítik Aprilben a fehérekhez való tartozás vágyát; Cheryl könyvekből nyert idealizált képe a meszticekről élesen összeütközik a valósággal. Míg a fiatalabbik Raintree leány anyját követve öngyilkosságba menekül, April számára felcsillan a remény unokaöccse képében.

Az *In Search of April Raintree* igazi értéke abban áll, ahogy bemutatja, hogyan vezet a rasszizmus identitászavarokhoz és önpusztító viselkedésformákhoz (FEE 1999). Az őslakos valóság dokumentálásával Észak-Amerika fehér társadalma ráébredhet arra, hogy a gyarmatosítás hogyan idegenítette el az őslakókat földjüktől és saját népüktől. Az őslakos irodalom olvasásával az uralkodó osztály is megtanulhatja egyenrangú félként kezelni az őslakókat. Nem véletlen, hogy Louis Riel, az észak-amerikai meszticek 19. századi szellemi vezetője azt mondta: “My people will sleep for one hundred years, but when they awake, it will be the artists who give them their spirit back” (EPISKENEW 2009: 191).

HIVATKOZÁSOK

- ACOOSE, Janice (1999): The Problem of ‘Searching’ for April Raintree. In: Cheryl SUZACK (szerk.): *In Search of April Raintree*. Winnipeg: Portage & Main. 227–236
- BHABHA, K. Homi (2008): A kultúrák átmenetei. In: KENDE Anna – VAJDA Róza (szerk.): *Rasszizmus a tudományban*. Budapest: Napvilág. 254–265
- BOLLOBÁS Enikő (2006): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- EPISKENEW, Jo-Ann (2009): *Taking Back Our Spirits: Indigenous Literature, Public Policy, and Healing*. Winnipeg: University of Manitoba.

- FEE, Margery (1999): Deploying Identity in the Face of Racism. In: Cheryl SUZACK (szerk.): *In Search of April Raintree*. Winnipeg: Portage & Main. 211–226.
- FRASER, Nancy (2008): Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt-szocializmus korában. In: KENDE Anna – VAJDA Róza (szerk.): *Rasszizmus a tudományban*. Budapest: Napvilág. 337–265.
- GRANT, Agnes (1999): Abuse and Violence: April Raintree's Human Rights (if she had any). In: Cheryl SUZACK (szerk.): *In Search of April Raintree*. Winnipeg: Portage & Main. 237–246.
- GROENING, Laura Smyth (2005): *Listening to Old Woman Speak: Natives and Alternatives in Canadian Literature*. Montréal: McGill-Queen's University.
- HOY, Helen (1999): Nothing but the Truth: Discursive Transparency in Beatrice Culleton. In: Cheryl SUZACK (szerk.): *In Search of April Raintree*. Winnipeg: Portage & Main. 273–293.
- NEW, William. H. (1991): *Native Writers and Canadian Writing*. Vancouver: VBC.
- SIMON, Sherry – PIERRE, Paul H. (2000): *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era*. Ottawa: University of Ottawa.
- THOMPSON, Dawn (2000): *Writing a Politics of Perception: Memory, Holography, and Women Writers in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.

FORRÁSOK

- CULLETON MOSIONIER, Beatrice (1999a): In Search of April Raintree. In: Cheryl SUZACK (szerk.): *In Search of April Raintree*. Winnipeg: Portage & Main. 1–207.
- CULLETON MOSIONIER, Beatrice (1999b): The Special Time. In: Cheryl SUZACK (szerk.): *In Search of April Raintree*. Winnipeg: Portage & Main. 247–250.

KORTÁRS KELET-EURÓPA A KORTÁRS AMERIKAI PRÓZA TÜKRÉBEN

A POSZTSZOVJET TÉRSÉG JONATHAN S. FOER,
ARTHUR PHILLIPS ÉS GARY SHTEYNGART
REGÉNYEIBEN

96

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 96–102.

2002-ben három fiatal amerikai író is a posztszovjet Kelet-Európában játszódó regénnyel debütált. Mindhárman a keleti parton diplomáztak, húszas éveikben térségünkben is megfordultak, majd részben az itt szerzett élmények alapján írták meg önéletrajzi indíttatású első könyvüket. Nemcsak a szerzők, hanem a művek közt is sok a hasonlóság: mindegyik történet *Bildungsroman*, fejlődésregény, főhőse pedig huszonéves, amerikai zsidó fiatalember, aki a kilencvenes években hosszabb-rövidebb időt tölt a rendszerváltás utáni Kelet-, illetve Közép-Európában, ahol a különféle, ellentmondásos kultúrák együttélésével és konfliktusai-val szembesülve válik képessé saját, problematikus identitásának meg-, illetve átformálására, majd e tapasztalatok birtokában, felnőttként tér vissza az Egyesült Államokba. A hasonló alaphelyzetből azonban a három író nagyon különböző regényeket bont ki.

Jonathan Safran Foer *Minden világgal* (*Everything Is Illuminated*, 2002; Dezsényi Katalin fordítása) című könyve a holokauszt-irodalom hagyományába illeszkedik, és a realista történelmi elbeszélést a nyelvi kísérletezéssel vegyíti. Arthur Phillips *Prágája* (*Prague*, 2002; M. Nagy Miklós fordítása) érzékeny, lírai tablóját adja a vasfüggöny lebontását követő évek sokszínű közép-európai kavalkádjának. Gary Shteyngart viszont ugyanerről a világról groteszk karikatúrát rajzol az *Orosz rulett kezdőknek* (*The Russian Debutante's Handbook*, 2002; Varró Zsuzsa fordítása), illetve hasonló hangvételű második könyve, az *Abszurdisztán* (*Absurdistan*, 2006; Varró Zsuzsa fordítása) lapjain. Az eltérő megközelítések egyaránt sikeresnek bizonyultak: hazájukban mindegyik regényt számos díjjal ismerték el, és magyar fordításaik is népszerűek lettek. Ez utóbbi nem túl meglepő: természetes, hogy mi, magyar vagy közép-európai olvasók kíváncsiak vagyunk rá, milyennek látnak minket, mit tartanak bennünk érdekesnek mások, például fiatal amerikai szerzők – azaz, mit árulnak el ezek a szövegek *rólunk*, Közép-Kelet-Európában élőkéről. De a hangsúlyt kissé eltolva éppúgy joggal tehető fel a kérdés, vajon mit

tartanak bennünk érdekesnek *ők* – azaz mit árulnak el ezek a szövegek a kortárs amerikai irodalomról.

Bényei Tamás nemrég megjelent könyve, a *Traumatikus találkozások* bevezetője azzal a fejezetcíme szerint „szónoki” kérdéssel indít, hogy nekünk, az angolszász irodalomban járatos magyar olvasóknak „mi közünk lehet a posztkoloniális kritikához” (BÉNYEI 2011: 9). Válaszában rámutat, hogy a gyarmati helyzet olyan jelenségeket tesz jól láthatóvá, amelyek európai kontextusban is léteznek, de kevésbé nyilvánvalóak vagy éppenséggel eltagadottak. Ezek körébe tartozik például az a megfigyelés, hogy „a *kultúra* minden ízében át van itatva politikummal” (BÉNYEI 2011: 11); az identitás – Bényeinél a brit identitás – homogenitásának és stabilitásának bizonytalansága (BÉNYEI 2011: 10); avagy a könyvének címét adó interszjektív találkozások eredendően traumatikus természete. Bényei az indiai tárgyú Kipling- és Forster-szövegek elemzése közben rendre a gyarmati szituáción messze túlmutató, általános érvényű vagy kifejezetten az európai modernitás nézőpontjából jelentős megállapításokra jut. Úgy gondolom, a vasfüggöny leomlása utáni Kelet-Európa a kortárs amerikai fikció számára a problémák artikulálhatóságának szempontjából hasonló toposzként működhet, mint egykor India a brit irodalomban. E részben ismerős, részben egzotikus és eleven történelmi-politikai konfliktusokban igen gazdag terepen élesebben vetődnek fel és fogalmazhatók meg azok az identításra, közösségre és kultúrára vonatkozó – és a Bényeitől vett fenti példákkal szembetűnő rokonságot mutató – kérdések, amelyek az Egyesült Államokban is felmerülő, általános emberi problémák, az itteni rendszerváltást követő helyzetben azonban különösen pregnánsan érzékelhetők és érzékeltethetők. A fent felsorolt négy regény tehát kitűnő alkalmat ad annak vizsgálatára, hogy miért válhatott ilyen fontossá a posztszovjet Közép-, illetve Kelet-Európa a kortárs amerikai regény számára; milyen jelenségeket fedeznek fel a térségben, milyen jelentéseket bíznak a térségre az amerikai szerzők; illetve szövegeik mire hívhatják fel az itt élők figyelmét.

A felmerülő kérdések több csoportba rendezhetők; jelentős részük például az identitás történelmi gyökereire vonatkozik. E kérdések egyik legkézenfekvőbb, sokszor és sokféleképpen tematizált centruma a holokauszt, valamint a túlélők és utódaik viszonya a második világháború során történt eseményekhez. A fasizmus elől Amerikába emigrált emberek leszármazottai számára az Európába tett térbeli utazás így egyben időutazásként is működhet: ez az alapképlete Foer regényének, amelynek két idősíkon játszódó cselekményét két igencsak más háttérrel és stílussal rendelkező narrátor beszéli el.

Egyikük, a szerzővel azonos nevű amerikai fiatalember, Jonathan Safran Foer azért utazik Ukrajnába, hogy egy fotó alapján megtalálja a nőt, aki nagyapjának annak idején segített emigrálni az üldöztetés elől. Részben háláját akarja kifejezni, részben azt a vidéket megismerni, ahonnan családja származik, a családtörténet

közvetlen megértésén keresztül tisztázva saját identitását. A könyv szövegének fele az ő készülő regénye, amelyben a Trachimbrod nevű *shtetl*, azaz zsidó falucska történetét igyekszik rekonstruálni a 18. század végétől a település elpusztításáig a rendelkezésére álló, töredékes információk alapján. A regény másik felének elbeszélője Alex, egy Jonathannal nagyjából egyidős, ukrán fiú, akit Foer idegenvezetőként bérel fel, így a keresés során végigkíséri őt, és közös élményeikről kissé tört angolsággal írt naplószerű feljegyzéseiben, valamint Jonathannak szóló leveleiben számol be. Ez a cselekményszál elsősorban azt a folyamatot követi, ahogy a két narrátor a kezdeti kölcsönös értetlenségen, idegenkedésen, sőt ellenségeségen fokozatosan felülkerekedik, és a holokauszt személyes vonatkozásainak megértésén keresztül végül eljutnak a megbékélésig saját családtörténetükkel, illetve egymással – azaz elérik a pontot, ahol a címben szereplő *illuminated* egyik jelentése szerint minden megvilágosodik. A cím azonban elbizonytalanítóan kétértelmű, a kifejezés ugyanis egyszerre utal a megvilágosodás pozitív tartalmú mentális folyamatára, de a Jonathan által írt történet tragikus zárójelenetére is, amikor a nácik által felgyújtott zsinagóga, az oda bezárt zsidó áldozatokkal együtt az egész környéket mintegy megvilágította.

Ráadásul az Alex által elbeszélte jelenkori történetben a feldolgozásra váró trauma kettős. Neki nemcsak azzal kell szembesülnie, hogy saját nagyapjáról – aki idegenvezetőként szintén velük tart a keresés során – kiderül: Trachimbrod lakosainak egykori lemészárlásához áldozatként és bűnrészesként is köze volt. Az ő narratívájában hasonlóképp problematikus a kortárs posztsovjet valóság, amelyben az egykor kétpólusú világ ellentétes feléből érkező amerikai és az őt kalauzoló ukránok vagy az odesszai, nagyvárosi fiatal és a vidéki munkások közti kommunikáció szintén kimondatlan és kimondhatatlan, történelmi feszültségektől terhes, és emiatt akadozik, vagy épp váratlanul heves összetűzésekhez vezet.

Foer könyvének angol címe szó szerint egyezik egy közismert Kundera-idézet angol fordításának részletével, mely szerint „Az elmúlás pírja a nosztalgia varázsával ragyog be mindent: a guillotine-t is”¹ (KUNDERA 1984: 10; Körtvélyessy Klára fordítása). Az utalás Kundera kultuszkönyvének megidézésével a közép-európai irodalom kontextusát, illetve a nosztalgia fogalmát is bevonja a múlthoz való bonyolult viszony értelmezésébe.

A nosztalgia Arthur Phillips regényében szintén előkerül, sőt, ezúttal kulcsfontosságú, több szinten, több nézőpontból körüljárt probléma. Bár a regény Budapesten játszódik, címe mégis *Prága*, mert a regény főszereplői mind oda vágyanak. Ahogy egyikük fogalmaz: „Tizenöt év múlva az emberek arról a sok csodálatos amerikai festőről és gondolkodóról fognak beszélni, akik Prágában

¹ “In the sunset of dissolution, everything is illuminated by the aura of nostalgia, even the guillotine” (KUNDERA 1984: 4; Michael Henry Heym fordítása).

éltek az 1990-es években. Ott zajlik most igazi élet, nem itt”² (PHILLIPS 2003: 30; M. Nagy Miklós fordítása). Ez a térbeli elvagyódás egyben a múlt iránti nosztalgia is: „az elveszett nemzedéketek [...] ebben a Duna-parti Párizsban [...] a húszas évek Párizsát élheted újjá benne”³ (PHILLIPS 2003: 70; M. Nagy Miklós fordítása). Ugyanígy az *elveszett nemzedék* címkéjével és a hozzájuk kapcsolódó attribútumokkal jelölik Közép-Európa fővárosait, elsősorban Prágát Shteyngart regényében: „A 90-es évek Párizsa? Amerika művész elitjének kedvenc helye?”⁴ (SHTEYNGART 2007: 30; Varró Zsuzsa fordítása).

A nosztalgia Phillips művében kerül leginkább középpontba. Az Észak-Amerikából érkezett fiatalokból álló, ötfős társaság, akiket a könyv nyitójelenetében megismerünk, mintegy tablóját adják azoknak a jellegzetes figuráknak, akik a kilencvenes évek elején más-más személyes indokból és céllal hosszabb-rövidebb időre megtelepültek Budapesten. Egyikük a nosztalgia történetéről írja doktori disszertációját; ennek ürügyén a regény gyakorta esszéisztikus fejtegetésekbe bocsátkozhat a témáról. De a többi szereplő motivációi között is fontos szerepet kap a múltba vágyódás. Charles Gábor, a szerencsevadász üzletember azért tér vissza Magyarországra, mert szülei egykor innen emigráltak. Imre Horváth, az 1956-os forradalom idején Bécsbe menekült könyvkiadó egykori vállalatának fel-támasztásán munkálkodik. A főszereplőnek tekinthető Johnt pedig egyszerűen lenyűgözi Budapest, ahol egy egyszerű városi séta is olyan élmény, mintha szabadtéri történeti múzeumban járna.⁵

Miközben Phillips leírásain végig átsugárzik az érzékeny megfigyelő őszinte csodálata, a saját ámulatát illető gyanakvását is jelzi finom, de egyértelmű narratív eszközökkel. A legelbűvölőbb történetek forrása például Nádja, az idős dizőz. Az azonban, hogy az ő neve árulkodóan nem magyar, anekdotáit pedig Johnon kívül minden más szereplő hitetlenkedve hallgatja, arra utal, hogy elbeszélései inkább a mese, mintsem a hiteles történelmi igazság birodalmába tartoznak – más szóval, hogy a narrátor minél csodálatosabb és személyesebb, annál megbízhatatlanabb. Hasonlóképp távolságtartásra int, hogy Mark, a kanadai nosztalgiakutató a regény vége felé megőrül, és családja hazaviteti egy elmegyógyintézetbe. Ezzel szemben John, akárcsak Foer vagy Shteyngart első regényének főszereplői, a történet végén nagyon is prózai hétköznapijaihoz tér vissza Amerikába. E történetekben tehát a fiatal, identitását kereső ember kalandozása az urbánus egzotikumma szelídített

² “Fifteen years from now people will talk about all the amazing American artists and thinkers who lived in Prague in the 1990s. That’s where real life is going on right now, not here” (PHILLIPS 2002: 26).

³ “the rest of your lost generation here in Paris on the Danube ... Reliving Paris in the twenties” (PHILLIPS 2002: 64–65).

⁴ “The Paris of the 90’s? The stomping ground of America’s artistic elite?” (SHTEYNGART 2002: 20).

⁵ “A walk along any one of the city’s dark, narrow side streets [...] provided a natural history museum” (PHILLIPS 2002: 120).

történelemben mintha a felnőtté váláshoz szükséges tanulmányút volna, amelyet azonban le kell zárni ahhoz, hogy a tényleges élet megkezdődhessen. Ebből a szempontból érdekes, hogy Shteyngart második regényének főhőse a többiekkel ellentétben az egyetlen, aki végleg az ábrázolt kelet-európai világ fogságába esik – és ezzel összhangban szintén ő az egyetlen, akit a történet az Egyesült Államokba visszatéréshez szükséges vízzummal együtt gyakorlatilag és szimbolikusan egyaránt teljesen megfoszt az egzisztenciális happy endtől.

Shteyngart két könyve sok tekintetben ellenpontja Foer és Phillips műveinek. Míg az utóbbiak egy konkrét kelet-európai helyszínen játszódó cselekmény többé-kevésbé realista leírását a szükségszerűen és vállaltan fiktív történelmi rekonstrukció irányába nyitják (Foer Trachimbrod falucska, Phillips pedig a Horváth Kiadó képzelt, de az adott hely, illetve közösség közelmúltjának lényeges elemeit mégis hitelesen ábrázoló-sűrítő történetének elmesélésével), addig Shteyngart regényeiben a stilizált paródia dominál. Ebben a szerzői háttérnek is szerepe lehet, ami önéletrajzi indíttatású művekről lévén szó, nem elhanyagolandó tényező. Két, már Amerikában született kollégájával ellentétben Shteyngart első generációs bevándorló, és hozzá hasonlóan hősei is a rendszerváltás körüli években, gyerek-, illetve diákkorukban kerültek Leningrádból, illetve Szentpétervárról az Egyesült Államokba. Shteyngart talán e közvetlen érintettség okán is ír a posztszovjet térségről élesebben kritikus hangon.

Mindkét regény helyszíne pontosan azonosítható, azonban az eredetitől kissé elmozdított. Ezek az elrajzolások figyelmeztetik az olvasót, hogy miközben a szerző egy konkrét történelmi helyzetre reflektál, az általa mondottak semmiképp sem szó szerint, inkább metaforikusan, sőt karikatúraszerűen értelmezendők. Az *Orosz rulett kezdőknek* (2002) főhőse Vlagyimir Girskin, az *Abszurdisztáné* (2006) Misha Vainberg. Mindketten az USA-ban folytatott tanulmányok után, fiatal felnőttként térnek vissza Kelet-Európa egy-egy fiktív helyszínére: Vlagyimir a Prágát idéző Právába, Misha pedig az Azerbajdzsán mintájára elképzelt Abszurdisztánba. Nemcsak a helynevek hasonlítanak, hanem számos jellegzetes részlet is könnyen megfeleltethető a ténylegesnek: az első könyvben például Csehszlovákiából Sztolovác Köztársaság, a Vltavából Tavlat, a bársonyos forradalomból selymes forradalom és az 1968-as megszállásból 1969-es orosz beavatkozás lesz; míg a másodikban a Kaszpi-tenger és a hegyi zsidók népcsoportja megmarad tájékoztatási pontként, a fiktív Sevo és Svani népcsoport polgárháborújának számos részlete pedig az Azerbajdzsán és Örményország közt Hegyi-Karabachért kirobbant fegyveres konfliktusra emlékeztet. A fiktív posztszovjet utódállam neve, a címbe emelt Abszurdisztán – amellyel többen is a rendszerváltás előtt Csehszlovákiát jelölték, például Václav Hável későbbi cseh köztársasági elnök vagy az esszéit *Hazám*, *Abszurdisztán* címmel kiadó Grendel

Lajos – viszont hangsúlyozza, hogy ezúttal sem szűken helyi érdekű, hanem az egész posztszovjet térségre vonatkozó könyvről van szó.

Mindhárom szerző esetében a történet elsődleges tétje a főszereplő számára saját identitásának tisztázása egy különféle kultúrák együttélése miatt ellentmondásos terepen. Ezt a feladatot a globalizáció gyakorlatilag a világon mindenhol előhívta. Úgy tűnik azonban, hogy a probléma különösen jól artikulálható a fiatal amerikai szerzők számára kelet-európai környezetben. Ennek okai közé tartozhatnak az amerikai fehér kultúra európai gyökerei; a hidegháború vége után is fennmaradt politikai feszültségeknek a nyugatinál talán látványosabb jelenléte ezen a tájon; valamint az a felszabadultság, amit a szerző idegen terepen érezhet, mivel a politikailag korrekt beszéd módjainak szabályai itt kevésbé vagy másképp érvényesek. Ez utóbira példa, ahogy az *Abszurdisztánban* a főszereplő afroamerikai szerelme és a szovjet társadalom perifériára szorult csoportjai közt vont párhuzamokban fogalmaz. A problémák lényege természetesen mindenütt ugyanaz. Az egykori elképzelések a kisebbségeket teljesen asszimiláló, monokulturális nemzetállamról sehol sem bizonyultak tökéletes megoldásnak. Az Amerikában hosszú időn át uralkodó olvasztótégely (*melting pot*) koncepciója mellett – amelynek értelmében a különböző kultúrákból idővel homogén társadalom jön majd létre – az utóbbi évtizedekben felmerült az igény a multikulturalizmusra, vagyis a kulturális diverzitást nem egyenmősíteni, hanem épp ellenkezőleg, sokszínűségében megőrizni kívánó közösségre, amit a salátástál (*salad bowl*) metaforájával vizualizáltak. Mindhárom megközelítésnek voltak sikerei és kudarcai egyaránt. Egyelőre csak az nyilvánvaló, hogy a sokféle kultúra együttélésének, viaskodásának, párbeszédük lehetőségeinek vagy lehetetlenségének problémája megkerülhetetlen. A posztszovjet Kelet-Közép-Európa történetei pedig kiváló alkalmat kínálnak e bonyolult és nehéz folyamatok megtapasztalására és megjelenítésére.

E folyamat fontos elemei közé tartozik a múlt, a személyes és családi történelem, az egyéni és kollektív traumák feldolgozása, ahogy azt Foer hangsúlyozza. Phillips a hagyományok feltérképezésének és a nosztalgikus vágyakkal, illúziókkal való számvetésnek a szükségességére hívja fel a figyelmet. Shteyngart pedig politikai és társadalmi mechanizmusaink eredetét és működését feltárva úgy mutat görbe tükröt, hogy abban a jelen torzulásai a komikumig felnagyítva látszanak. Miközben tehát a hazai olvasó bizonyára jól szórakozik Foer, Shteyngart és Phillips regényeiben a könnyedén beazonosítható körüli villamoson, az unikum és a rizling ízének említésén vagy a panellakások ismerős miliójén, a meghitt mozzanatok okozta örömnél lényegesebb és revelatívabb mindaz, amit ezek a könyvek a távolság révén talán élesebben látnak meg és mondanak el a párbeszédbe kényszerült különféle kultúrák együttéléséről – amerikai szerző és magyar olvasó számára egyaránt.

HARMADIK FEJEZET

NYELVÉSZET

A LELKIISMERET
METAFORÁI

1. BEVEZETÉS

A lelkiismeret az emberiség történetének egyik kulcsfogalma. A világ különböző kultúráiban, más-más módon jelenik meg a lelkiismeret fogalma. Mióta létezik a Biblia, a kereszténység (és a világ különféle vallásai), ismeretes a szív átvitt értelme is, amely a jó és rossz tudója, a szeretet őrzője, vagyis a lelkiismeret helye az emberi testben. A lelkiismeret fogalma nélkül elképzelhetetlen lenne az emberi társadalmak működésének egy nagyon meghatározó része. De mint ahogy eleinte a szív jelölte metaforikusan a lelkiismeretet, ugyanúgy később más fogalmi metaforák is jellemezték és jellemzik ezt a fogalmat a különböző nyelvekben. Ezeknek egy része több nyelvben azonos, míg más részük nyelvspecifikus eltéréseket mutat.

A lelkiismeret fogalmának kutatása minél több nyelvben és kultúrában, jövőbeli célként fogalmazódik meg. Ebben a tanulmányban az angol, magyar és orosz nyelv és kultúra nyelvi adatai tükrében vizsgáltuk a fogalmat. Szólások és frazeologizmusok, valamint szépirodalomból vett és mai nyelvhasználatot tükröző kifejezések (az egyes nyelvek nemzeti nyelvi korpuszainak példái) voltak a kognitív nyelvészeti elemzés tárgyai. Ugyancsak jövőbeli cél lehet még több nyelvi példa vizsgálata, a nyelvi világgép (BAŃCZEROWSKI 2008) minél pontosabb jellemzése érdekében.

A fogalom kognitív nyelvészeti vizsgálata során, elsősorban az angol, magyar és orosz nyelvben megfigyelhető fogalmi metaforák (KÖVECSES 2002) leírása volt a cél. Az elemzés során gyakran több nyelvre is jellemző azonosságokat, ugyanakkor kultúraspecifikus sajátosságokat is meg lehetett figyelni. A tanulmány egyik kérdése, a felmerülő azonosságok és kulturális sajátosságok oka. Emellett kérdésként merül fel a lelkiismeret fogalmának összefüggése más, összetett fogalmakkal, mint: vallás, társadalmi rendszer és egyén, vagyis individuum.

2. AZ „ELSŐ” ADATOK

A kutatás az orosz és magyar nemzeti szövegtárak és frazeológiai szótárak adatainak feldolgozásával indult. Később a magyar nyelvű példákat a Nyelvtudományi Intézet Történeti nagyszótárának és CD-anyagainak gyűjteménye egészítette ki.

A magyar és orosz nyelvű korpuszon végzett kutatások azt a hipotézist erősítették meg, hogy mindkét nyelvben több fogalmi metafora írja le a lelkiismeret fogalmát. Ugyanakkor e két nyelv esetében a legjellemzőbb (leggyakoribb a korpusz adatai alapján), a lelkiismeret mint antropomorf tulajdonságokkal rendelkező lény fogalmi metafora.

Az orosz nyelvben olyan példákkal találkozhatunk, melyek alapján a lelkiismeret: *позволяет* {megenged}, *мучает* {kínoz}, *молчит* {hallgat}, *говорит* {beszél}, *чистая* {tisztá}, *подсказывает* {súg}, ...

A magyar nyelvben a lelkiismeret: *jó, rossz, hallgat, beszél, ébred, elcsendesedik, kínoz, ítél, bírál, tiszta, rajta szárad valami...*. A magyar szólások alapján megfigyelhető még egy fontos fogalmi metafora: a lelkiismeret mint tükör (*Oly tiszta tükör, hogy a lehelet is árt neki*: A tiszta lelkiismeretet a kis bűn is beszennyezi).

A lelkiismeret antropomorf lényként való konceptualizálása erősen köthető a keresztény vallás fogalmához. Az orosz korpuszban a lelkiismeret mint őrző-angyal is megjelenik (*совесть это ангел-хранитель*) {a lelkiismeret őrangyal}, vagyis mint Istentől származó, embert védő lény. Innen is eredhet a számtalan emberi tulajdonsággal való felruházása, melyek mind védő funkcióját hivatottak képviselni (*ítél, kínoz, bírál* stb.).

Ugyanakkor, ha a lelkiismeret etimológiáját nézzük, az orosz és az angol tő egészen a görög ‘ismeret, tudás’ tőhöz vezethető vissza (DÉSI 2003). Érdekes tény, hogy a magyar töben jelenik meg a lélek fogalma, mely az eredeti töben a *lelke ismerete* jelentésben volt megfigyelhető. Mindez ugyancsak a kereszténység fogalmához való erős viszonyát erősíti meg. Különösen, ha számba vesszük azt a tényt, hogy az Ószövetségben a lelkiismeret fogalmát a *szív (leb)* szóval jelölték, míg az Újszövetségben már használják a lelkiismeretet leíró görög kifejezést (*szüneidészisz*) (KRÁNITZ 2003).

Tehát a lelkiismeret lényként való ábrázolása egyrészt erősen kötődik a vallás fogalmához, másrészt a tudathoz, az ismeret fogalma által (РУКАВИШНИКОВА 2009). Az ismeret fogalmának jelentősége még inkább érthetővé válik, ha megfigyeljük, hogyan definiálják a lelkiismeret fogalmát az értelmező szótárak.

„Az az erkölcsi érzék, tudat, amellyel valaki saját tetteit és gondolatait megítéli” (Larousse 1992).

понятие морального сознания, внутренняя убежденность в том, что является добром и злом, сознание нравственной ответственности за свое поведение. Совесть - выражение способности личности осуществлять нравственный самоконтроль, самостоятельно формулировать для себя нравственные обязанности, требовать от себя их выполнения и производить самооценку совершаемых поступков (Большой Энциклопедический словарь [БЭС]).

*Lelkiismeret: erkölcsi tudat, belső bizonyosság abban, hogy mi a jó és mi a rossz, az erkölcsi felelősség tudata saját viselkedésünkért. Lelkiismeret – az egyén képessége arra, hogy erkölcsi kontrollt gyakorolhassunk önmagunk felett, önállóan támaszthassunk önmagunkkal szemben erkölcs által diktált kötelességeket, elvárjuk azok teljesítését önmagunktól, és megítélhessük általa végrehajtott cselekedeteinket.*¹

A definícióból jól látszik a fogalom azzal az emberi tulajdonsággal való felruházása, hogy ítélni képes, ezáltal még inkább megerősítve az antropomorf tulajdonságokkal rendelkező lény fogalmi metaforát.

Az orosz nyelvű példákat vizsgálva, fontos még megemlíteni két jelenséget. Egyrészt a szólások, frazeologizmusok adatai negatív tulajdonsággal is felruházzák a lelkiismeretet, illetve a lelkiismeret túlzott jelenlétét. A szólások azt a nézetet tükrözik, hogy az ember földi előrejutásában a túlzott lelkiismeretesség hátrány lehet (*Богатый совести не купит, а свою погубит* {Gazdag ember nem vesz lelkiismeretet, sajátját meg pusztítja}). Ugyanakkor az ember legnagyobb kincseként is a lelkiismeretet írják le egyes szólások (*Без совести и при большом уме не проживешь* {Lelkiismert nélkül sok ésszel sem élsz meg}; *Без рук, без ног – калека, без совести – полчеловека* {Kéz nélkül, láb nélkül sérült vagy, lelkiismeret nélkül, félemler}; *Говори по делу, живи по совести* {Beszélj dolgod szerint, élj lelkiismereted szerint}). Mindezzel ugyancsak a keresztény világképet tükrözi.

A magyar frazeologizmusokban úgy is szerepel a fogalom, mint párna, hóhér, tükör, tanú és kisbíró. *Legjobb párna a tiszta lelkiismeret; Nagy hóhér a rossz lelkiismeret; Oly tiszta tükör, hogy a lehelet is árt neki; Fényes, mint a tükör, Ezer tanú a jó lelkiismeret; Lator a kisbíró.*

A magyar és orosz adatok alapján a lelkiismeret mint antropomorf tulajdonságokkal rendelkező lény fogalmi metafora bizonyult a leggyakoribbnak és a legmeghatározóbbnak. A kutatás e pontján az a hipotézis fogalmazódott meg, hogy az angol nyelvben is szerepelni fog, és valószínűleg gyakori is lesz ez a fogalmi metafora. Ezért a vizsgálatok további része amerikai angol nyelvű korpuszokon folyt.

¹ Fábián Krisztina fordítása.

3. LELKIISMERET FOGALMA AZ AMERIKAI ANGOL NYELVBEN

Az amerikai angol nyelvű kutatások kiinduló korpusza a COCA nyelvi adatbázis volt. Egyrészt óriási mennyiségű szöveganyaga miatt, másrészt a példák mai amerikai angol nyelvhasználatot tükröző volta miatt. Emellett a vizsgálat részét képezték az adott nyelvváltozat szólásai és frazeologizmusai.

Vizsgálatokat végezve mindhárom nyelv nyelvi korpuszaiban, az adatok lekérdezésének többféle módja is lehetséges és szükséges volt. A keresett szó mindhárom nyelv esetében a *lelkiismeret* volt. Ugyanakkor érdekes és fontos eredményeket mutatott a szó igék (V) mellett való előfordulásának vizsgálata is. A COCA korpuszában oly elemzést is lehet végezni, mely csökkenő, illetve növekvő sorrendben mutatja a szó mellett előforduló igéket, gyakoriságuk alapján. Ez a vizsgálat nagyon hasznosnak bizonyult. Egyrészt, mert a lelkiismeret mint antropomorf tulajdonságokkal rendelkező lény fogalmi metafora esetében könnyen belátható, hogy egyes igék nagyon is erőteljesen alátámasztják e metafora meglétét. Másrészt az egyes igék gyakoriságának vizsgálata az adott nyelvre leginkább jellemző kifejezések és ezeken keresztül fogalmi metaforák megfigyelését teszi lehetővé. Legjobban ábrázolják ezt maguk a példák a korpuszból, a gyakoriság szerint csökkenő sorrendben: (*is {van}, was {volt}, has {van}, could {tudhat} should {kellene}...*, *tells {mond}, allow {enged}, bother {háborgat}, leads {vezet}, says {mond}, support {támogat}, dictated {diktál}, prick {szúr}, ease {megnyugszik}, demands {követel}, kicks {rúg}, develops {fejlődik}, decide {dönt}, dare {dacol}...*)

Az angol frazeologizmusok közé olyan kifejezések tartoznak, mint: *A guilty conscience needs no accuser {Bűnös lelkiismeretnek nincs szüksége vádlóra}, Conscience does make cowards of us all {A lelkiismeret mindannyiunkat gyávává tesz}, Have a clear conscience {Tiszta a lelkiismerete}, in (all) good conscience {lelkiismerete szerint}, prick somebody's conscience {bántja a lelkiismeretét}...*

4. AZ EREDMÉNYEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSOK

Mind a három nyelvben végzett kutatási eredmények egyöntetűen megerősítik azt a tényt, hogy az angol, a magyar és az orosz nyelvben a lelkiismeret fogalmát leíró legmeghatározóbb fogalmi metafora: a lelkiismeret antropomorf tulajdonságokkal rendelkező lény. Ezt a tényt támasztják alá a három nyelv nyelvi korpuszaiban és különböző szótári anyagában végzett kutatások. A kutatás bázisa mindhárom nyelv esetében még bővíthető, ugyanakkor a magyar nyelv esetében

6. ÖSSZEGLÉZÉS

A tanulmány bemutatta az angol, magyar és orosz nyelvben végzett kutatás eredményeit a lelkiismeret fogalmáról. Az eredmények azt a hipotézist támasztják alá, hogy egy fő fogalmi metafora (a lelkiismeret mint antropomorf tulajdonságokkal rendelkező lény) jellemző mindhárom nyelvre. Ugyanakkor nyelvspecifikusként írható le a magyar párna és tükör. A bevezetőben kiemelt nyelvspecifikus különbségek jelentősége és mennyisége a lelkiismeret fogalmával kapcsolatban kevesebb és kisebb mértékűnek bizonyult, mint ahogy hipotetikusan feltételezve volt.

A tanulmány első része a magyar és orosz nyelvű kutatás eredményeit sorolta fel, külön foglalkozva a szólások, értelmező szótárak és nyelvi korpuszok példáival. Majd külön fejezetben tért ki az amerikai angolban végzett vizsgálatokra. Ezután összefoglalóan tárgyalta az eredményeket és a további kutatási irányokat mindhárom nyelv esetében. Fontos kérdések kerültek megválaszolásra a lelkiismeret és egyéb fogalmak viszonyát taglaló fejezetben, ahol többek között a kognitív nyelvészet testesültség fogalmáról is szó esett. Ebben a fejezetben került nagy hangsúly a nyugati társadalmak és a vallás, szabadság és individuum és mindezeket összekötő lelkiismeret fogalmának kapcsolatára.

HIVATKOZÁSOK

- BAŃCZEROWSKI, Janusz (2008): *A világ nyelvi képe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- DÉSI Edit (2003): A lelkiismeret mint naiv etika fogalma. *Világosság* 2003/5–6., 175–183.
- KRÁNITZ Mihály (2003): A lelkiismeret és az őrangyal szerepe a keresztség szentségében Órigenész írásaiban. *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Theologia Catholica Latina* 48/1., 23–31.
- KÖVECSES Zoltán (2002): *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- РУКАВИШНИКОВА, М. В. (2009): Совесть как многогранный феноменон. Этимологический и лексический анализ. *Философия. Культурология, Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Социальные науки*, 121–126.

FORRÁSOK

- BENKŐ Loránd (szerk. 1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ФАСМЕР, М. (1987): *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс.

A „DUPLA GENITÍVUSZ”
KONSTRUKCIÓ

1. BEVEZETÉS

112

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 112–123.

Jelen tanulmány célja az angol nyelvben a birtoklásviszony egy kifejezésmódjára használatos, hagyományosan „dupla genitívusz” konstrukciónak nevezett DP vizsgálata. A legelején fontos tisztázni, hogy a cikk „birtoklás DP”-nek azt a DP-t nevezi, amely tartalmazza a birtokot és a birtokost, lásd (1). „Birtokos DP” alatt pedig egy olyan frázis értendő, amely csak a birtokost tartalmazza. Vagyis az (1a) alatti birtoklás DP-ben a *Peter* összetevő, (1b)-ben pedig a *the mountain* elemzendők birtokos DP-knek.

- (1) a. $[_{DP} [_{DP} \textit{Peter}]'s \textit{house}]$
 Péter ház
 'Péter háza'
- b. $[_{DP} \textit{the foot} [_{PP} \textit{of} [_{DP} \textit{the mountain}]]]$
 a láb prep a hegy
 'a hegy lába'

A fenti példákból kitűnik, hogy az angolban a birtokos realizálódhat prenominálisan (mint (1a)-ban) és posztnominálisan (mint (1b)-ben). A hagyományos elemzések szerint az előbbi esetben az úgynevezett „Saxon Genitive” morféma (’s), az utóbbiban az *of* prepozíció a birtoklási viszony kifejezéséhez szükséges genitívusz manifestációja. Ugyanezen megközelítések szerint viszont ebben a nyelvben más birtoklási szerkezeteket is találhatunk, például a „dupla genitívusz” konstrukciót, amelyet a (2)-es adat illusztrál. Ebben az esetben tehát, mint ahogy azt a szerkezet elnevezése is sugallja, a birtokos látszólag kétszer viseli magán a genitívuszt. Tehát (2) elvileg agrammatikus, mert sérti az esetszűrőt, hiszen egyazon birtokos DP kétszer viseli magán ugyanazt az esetet, de mégsem tartozik két argumentumszerkezethez. Szabolcsi (1994) és Horváth (2010) szerint ugyanis a birtokos csakis kizárólag a birtokból és a birtoklás morfémából álló egység argumentuma, amelytől az interpretációjához szükséges théta szerepét

kapja. Így felvetődik az a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy a (2) alatti példa mégis egy létező grammatikus angol kifejezés.

- (2) *some books of Peter's*
 néhány könyvek prep Péter
 'Péter néhány könyve'

Jelen tanulmány erre a kérdésre kísérel meg egy lehetséges választ adni egy olyan elemzési javaslattal, ami a „dupla genitívusz” konstrukciót a partitív birtoklási szerkezettel (egy másik DP-vel, lásd (3)) állítja párhuzamba, valamint rámutat a „dupla genitívusz” elemzés és az ebből fakadó elnevezés történeti, szemantikai és szintaktikai aspektusból gyenge pontjaira.

- (3) *some of Peter's books*
 néhány prep Péter könyvek
 'néhány Péter könyvei közül'

A cikk a „dupla genitívusz konstrukció” elemzési mód ellen a második részben nyelvtörténeti, a harmadikban szintaktikai, majd a negyedikben szemantikai érveket sorakoztat fel, végül az ötödik szakasz konklúziót von le.

2. A „SAXON GENITIVE” TÖRTÉNETE

Az elemzés első lépéseként ez az alfejezet a „dupla genitívusz” elemzés mód és elnevezés nyelvtörténeti adatokkal való összeférhetetlenségével foglalkozik. A következő bekezdések a „Saxon Genitive” kialakulását veszik górcső alá, rámutatva, hogy az 's kötött morféma valójában nem a genitívusznak egy manifestációja, hanem egy nominális inflexiós morféma.

Az angol inflexiós és esetrendszer hanyatlásával a teljes-DP birtokosokról fokozatosan eltűnt a (4) alatti példában dokumentált prenominalis genitívusz, amelyet Huddleston és Pullum (2002) szerint viszont a pronominalis birtokosok (például *my 'en-GEN'*) megőriztek.

- (4) *butan ðæs cýninges leafe*
 nélkül a-MASZK-SG-GEN király-MASZK-SG-GEN engedély
 'a király engedélye nélkül'

(ALLEN 2009: 2)

(5) a. *the Erle ys son*
'a gróf fia'
b. *... to your hurt and othtyr men ys grete avaylle*
'a te károdra és más emberek hasznára'
c. *Margere ys dowghter ys past to Godd*
'Margery lánya meghalt'

(6) *Not borrowed of other men his lippes*
'nem más emberek ajkáról kölcsönözve'

Aztán ahogy azt a (7) alatti példák is mutatják, a 16. századtól megszűnt ennek a szabad birtoklási morfémanak az invariabilitása, mert mint más germán nyelvekben is (8), egyezést kezdett mutatni a birtokossal. Kialakultak tehát a possessive linker DP-k (STRUNK 2005), amelyek tartalmazznak egy birtokot, egy teljes-DP-birtokost és egy szabad nominális inflexió morfémat, azaz egy possessive linkert, amelyek véletlenül azonos alakúak a harmadik személyű birtokos névmásokkal. A possessive linkerek a nominális inflexió fejét foglalják el szerkezetileg, és az ő feladatuk, hogy magukon viseljék a birtok, illetve a birtokos nominális jegyeit. Az előbbiét szelekció, az utóbbiét specifikáló-fej egyezés folyamányaképpen. (Arra, hogy a possessive linker DP-k miért nem elemzendők birtokos kettőzésnek, és hogy miért tekintendők egy összetevőnek, nem tér ki ez a tanulmány.) Bernstein és Tortora (2005) szerint hasonló jelenségek még most is megfigyelhetők az angol nyelvben, a west-somerseti dialektus beszélőinek nyelvhasználatában (9).

A fenti történeti fázist követően eddig tisztázatlan okokból Pyles és Algeo (1993) szerint túláltalánosodott a possessive linkerek *his*-variánsa, teljesen átvéve ezzel a *her* és a *their* funkcióit is. Aztán a *his* possessive linker fonológiailag redukálódott, és *'s* formában enklitikummá vált. Így alakult ki a (10)-ben látható „Saxon Genitive” morféma.

- (7) a. *in King George the First his time*
'első György király idejében'
b. *Pallas her Glasse*
'Pallas tükre'

- c. *Beauty & agilitie their fame*
'a szépség és a fürgeség jó híre'

(ALLEN 2002: 1 és 6)

- (8) *dem Vater sein-e Katze*
az-MASZK-SG-DAT apa-MASZK-SG-DAT [MASZK-SG]-FEM-SG-NOM
macska-FEM-SG-NOM

- (9) *Mary Jones her-Ø book*
Mary Jones [FEM-SG]-SG-NOM könyv
'Mary Jones könyve'

(BERNSTEIN–TORTORA 2005: 1233)

- (10) *the girl's dress*
a lány-AGR ruha
'a lány ruhája'

A fenti történeti adatok és tendenciák azt igazolják, hogy a hagyományosan „Saxon Genitive”-nek nevezett 's valójában nem egy esetmanifesztáció, hanem egy redukálódott possessive linker, ami Weiß (2006) és Lühr (2002) szerint egy nominális inflexió's fej. A következő fejezet szintaktikai bizonyítékok segítségével érvel az 's inflexió's morféma státusza mellett.

115

3. AZ 'S MORFÉMA SZINTAXISA

A fonológiai redukció során kialakult 's enklitikum ősei: *ys*, *his*, *her* és *their* mind szabad morféma'k voltak, és a teljes-DP-birtokos után álltak. Ugyanez a helyzet az 's-szel is, mert mint ahogy az (11)-ben látható, a hagyományos esetmorfémákkal (4) ellentétben nem a birtokos DP-n belül az N és/vagy a D fejen realizálódik, hanem az egész kifejezés végén.

- (11) [_{DP} *the man next door*]'s *key*
'a szomszéd kulcsa'

Ebből arra lehet következtetni, hogy a birtokos-DP a fej státuszú 's-szel egy fonológiai szabály eredményeképpen egyesül. Ezt a feltevést egyrészt az támasztja alá, hogy fejek nem mozoghatnak frázispozícióba, vagyis az inflexió's fej 's nem adjungálódhat a birtokos *the man next door* X^{max} kategóriához.

Másrészt Newson és mtsai (2006) szerint a fonológiai redukált segédigék alannyal való összevonása és a negatív kontrakció között megfigyelhető különbségek is amellet' szólnak, hogy az 's enklitikum nem a szintaxisban egyesül

(12) a. [*The man next door*] is going to a party tonight.
'A szomszéd ma este buliba megy.'
b. [*The man next door*]'s going to a party tonight.
'A szomszéd ma este buliba megy.'
c. **Who_i does John think [t_i 's going to a party tonight]?*
'John mit gondol, ki megy ma este buliba?'
d. **Who's_i does John think [t_i going to a party tonight]?*
'John mit gondol, ki megy ma este buliba?'

(13) a. [The man next door] is not going to a party tonight.
'A szomszéd ma este nem megy buliba.'

- b. [The man next door] isn't going to a party tonight.
'A szomszéd ma este nem megy buliba.'
- c. Isn't [the man next door] going to a party tonight?
'A szomszéd ma este nem megy buliba?'
- d. *Is [the man next door] n't going to a party tonight?
'A szomszéd ma este nem megy buliba?'

A (12)-(13) alatti adatok párhuzamba állíthatók a birtokos birtoklás DP-ből való kiemelésével. Mivel ennek a mozgatsnak a teljes-DP-ken való nyílt esetadás az előfeltétele, a jelenség angol szerkezetekkel nem mutatható be. Angol adatok hiányában a tanulmány ehhez a teszthez német possessive linker DP-eket használ. Tehát ha a német nyelvből vett (14)-es példákat az előbbi teszteket figyelembe véve szemügyre vesszük, kitűnik, hogy a birtokos és a possessive linker mozgathatóság szempontjából az alany és redukált segédige összevonással megegyezően viselkedik, vagyis nem mozgathatóak együtt. (14a) grammatikus, mert csak a birtokost emeltük ki a birtoklás DP-ből, míg a possessive linker in situ maradt. (14b) viszont agrammatikus, mert ebben az esetben a possessive linkert együtt emeltük ki a birtokos DP-vel. Ebből arra lehet következtetni, hogy a birtokos DP nem alkot a possessive linkerrel egy összetevőt, tehát kijelenthető, hogy a redukált segédigéhez hasonló módon a possessive linker is egy fejkategória, ami a szintaxisban nem egyesíthető a birtokos DP-vel semmilyen mozgats segítségével. Következésképpen a redukált possessive linker (ʼs) sem fejmozgats során kerül a birtokos DP végére, hanem a PF interfészben.

- (14) a. [_{DP} Dem Vater]_i verzog sich
az-MASZK-SG-DAT apa-MASZK-SG-DAT összerándult magát
[_{DP} t_i sein Gesicht] schmerzlich.
[MASZK-SG]-NEUT-SG arc fájdalmasan
'Az apa fájdalmas arcot vágott.'
- b. * [_{DP} Dem Vater sein]_i verzog sich [_{DP} t_i Gesicht] schmerzlich.

Összefoglalva, az imént bemutatott szintaktikai tesztek alátámasztják az előző alfejezet megállapítását, hogy a „Saxon Genitive” enklitikum (ʼs) valójában nem a genitívusznak egy manifesztációja, hanem egy inflexió morféma, pontosabban egy X^o státuszú fonológiailag redukált possessive linker. Így az eddig leírtak alapján kimondható, hogy a (2) alatt bemutatott szerkezet „dupla genitívusz konstrukció”-kénti elemzése nem állja meg a helyét.

A továbbiakban az *of*-nak (a hagyományos megközelítések második genitívuszának) státuszát kísérlem meg tisztázni szemantikai érvek segítségével.

4. A „DUPLA GENITÍVUSZ” KONSTRUKCIÓ SZEMANTIKÁJA

A jelen tanulmány egy olyan elemzést javasol, amely a hagyományosan „dupla genitívusz konstrukciónak” nevezett DP-t egy másik DP-vel, a partitív birtoklási szerkezettel állítja párhuzamba, amit fentebb a (3)-as példa illusztrál. Ennek a feltételezett párhuzamnak szemantikai és szintaktikai komponensei vannak, melyek szoros összefüggésben állnak egymással. Továbbá elmondható, hogy a szintaktikai párhuzamok mellett eltérések is megfigyelhetők a vizsgált szerkezetek között, de ezeket szemantikai különbségek támasztják alá.

Első lépésként a két szerkezet szemantikai hasonlóságai kerülnek górcső alá. A tesztek során a kontrollkonstrukció egy egyszerű poszt-nominális birtokost tartalmazó birtoklás DP, ami például az (1b)-ben látható. Asarina (2009) szerint először is megfigyelhető, hogy az egyszerű poszt-nominális birtokost tartalmazó DP-vel ellentétben mind a partitív birtoklási szerkezet, mind a „dupla genitívusz” konstrukció mutatja Barker (1998) „Anti-Uniqueness Effect”-jét. Ez azt jelenti, hogy az utóbbi két szerkezet nem kombinálható határozott determinánssal anélkül, hogy ne módosítaná egy vonatkozó mellékmondat.

- (15) a. **Jane met the [one of her lawyer’s sons].*
 ‘Jane találkozott az ügyvédjének azzal a fiával.’
 b. *Jane met the [[one of her lawyer’s sons] who is going to London].*
 ‘Jane találkozott az ügyvédjének azzal a fiával, aki Londonba megy.’
 (16) a. **Jane met the [son of her lawyer’s].*
 ‘Jane találkozott az ügyvédjének azzal a fiával.’
 b. *Jane met the [[son of her lawyer’s] who is going to London].*
 ‘Jane találkozott az ügyvédjének azzal a fiával, aki Londonba megy.’
 (17) a. *Jane met the [son of her lawyer].*
 ‘Jane találkozott az ügyvédje fiával.’
 b. *Jane met the [[son of her lawyer] who is going to London].*
 ‘Jane találkozott az ügyvédje fiával, aki Londonba megy.’

(ASARINA 2009: 2)

A vonatkozó mellékmondat nélkül álló partitív birtoklási szerkezet (15a)-ban, illetve a „dupla genitívusz” konstrukció (16a)-ban agrammatikus, azonban mindkét szerkezet jólformálttá válik, amint (15b)-ben és (16b)-ben megjelenik az őket módosító CP. Mivel (17a-b) grammatikus, elmondható, hogy az egyszerű poszt-nominális birtokost tartalmazó DP-k nem érzékenyek erre a jelenségre, azaz nem mutatják az „Anti-Uniqueness Effect”-et.

Egy másik szemantikai párhuzam a partitív birtoklási szerkezet és a „dupla genitívusz” konstrukció között, ami azonban megkülönbözteti őket az egyszerű posztnominális birtokost tartalmazó DP-ktől, a szigorú partitivitás. Asarina (2009) szerint ugyanis az első két szerkezet esetében az egész DP referensének az *of* prepozíció komplementumát képező DP referensének a részhalmazának kell lennie. A harmadik szerkezet esetében azonban ez nem kikötés.

- (18) # *I met two of my lawyer's parents (who like golf).*
 'Az ügyvédem két olyan szülőjével találkoztam, akik szeretik a golfot.'
 (19) # *I met two/the parents of my lawyer's (who like golf).*
 'Az ügyvédem két olyan szülőjével találkoztam, akik szeretik a golfot.'
 (20) *I met the parents of my lawyer (who like golf).*
 'Találkoztam az ügyvédem szüleivel, akik szeretik a golfot.'

(ASARINA 2009: 2)

119

A (18)-(20) alatti példákban Asarina (2009) azért választotta a *szülőket* birtoknak, mert normál esetben mindenkinek két szülője van. (18)-ban egy partitív birtoklási szerkezetet találunk, (19)-ben egy „dupla genitívusz” konstrukciót. Mindkét DP referense két szülő, a prepozíció DP-komplementumának a referense pedig több mint két szülő. Ez jól példázza a két szerkezetre jellemző szigorú partitivitást, és éppen ez okozza a (18)-(19) mondatok devianciáját, hiszen mindkét kijelentés így azt implikálja, hogy az ügyvédnek több mint két szülője van. Az egyszerű posztnominális birtokost tartalmazó (20)-as példa nem problematikus, mert nem mutatja a szigorú partitivitás jelenségét.

Az imént bemutatott két szemantikai párhuzam után a következőkben egy, a „dupla genitívusz” konstrukció és a partitív birtoklási szerkezet között fennálló különbséget mutatok be: az egy adott kontextusban elérhető jelentéseket. Storto (2000) szerint a partitív birtoklási szerkezet más jelentéspotenciállal rendelkezik egy adott kontextusban, mint a „dupla genitívusz” konstrukció. Ezt a (21)-es példa szemlélteti.

- (21) *Yesterday John and Paul were attacked by (different) groups of dogs.*
 'Tegnap Johnt és Pault különböző kutyák támadták meg.'
 A: ... *Unfortunately, some of John's dogs were pit bulls.*
 'Sajnos John néhány kutyája pitbull volt.'
 B: ... *Unfortunately, some dogs of John's were pit bulls.*
 'Sajnos John néhány kutyája pitbull volt.'

(STORTO 2000: 501)

Összefoglalva, az első két teszt eredményei alapján a „dupla genitívusz” konstrukció is egyfajta partitív birtoklási szerkezet. Ám a harmadik próba ennek az ellenkezőjét mutatja. Asarina (2009) ezt az ellentmondást azzal magyarázza, hogy a két partitív birtoklási szerkezet bár nagyon hasonlít egymásra szintaktikailag, mégis van közöttük némi strukturális különbség. (21)-ben például mindkettő tartalmaz egy kvantort (*some*), egy *of* prepozíciót, egy birtokot (*dogs*), egy birtokost (*John*) és egy üres NP-t is, ám a két szerkezetben ennek eltérő a státusza. Ez az a szintaktikai különbség, ami az adott kontextusban elérhető jelentésekben megmutatkozó különbségeként felelős.

120

- Asarina (2009) a (23a)-ban lévő hagyományosan „dupla genitívusz” konstrukciónak nevezett DP elemzésére a (23b)-ben látható szerkezetet javasolja. Az előző partitív birtoklási szerkezet struktúrájától eltérően itt az üres NP a birtoklás DP részét képezi, azaz a birtoklás DP elliptikus, csakúgy, mint Lyons (1985) elemzésében. Ez a szintaktikai szerkezet szemantikailag (23c) szerint jellemezhető, azaz a partitív *of*-ra mint függvényre most az elliptikus birtoklás DP-t és a *dogs* NP-t

alkalmazzuk. A fenti műveleteket elvégezve ugyancsak a $\lambda x[x \subset \text{John's dogs}]$ képlethez jutunk.

- (23) a. *dogs of John's*
 b. $\text{dogs} [\text{of}_{\text{PART}} [\text{John's } \emptyset_{\text{NP}}]]$
 c. $[[\text{dogs of John's}]] = [[\text{of}_{\text{PART}}]]([\text{John's } \emptyset_{\text{NP}}])([\text{dogs}]) = \lambda x \lambda P [\langle (\text{John's } x); \text{dogs} \rangle \in P \wedge [\text{dogs} \subset (\text{John's } x)]] = \lambda x [x \subset \text{John's dogs}]$

Az előbbi formális szemantikai levezetések során kapott azonos képletek is amellett tanúskodnak, hogy a „dupla genitívusz” konstrukció valójában a partitív birtoklási szerkezetek egyik fajtája. Így az *of John's* összetevőben az *of* prepozíció partitivitást fejez ki, és nem a birtokos esetéért felel, mint az egyszerű poszt-nominális birtokost tartalmazó DP-kben. Más szóval a partitív *of*-nak szemantikai szerepe van, következésképp az *'s* enklitikumhoz hasonlóan nem tekinthető a genitívusz manifesztációjának.

A (22)-(23)-ban bemutatott elemzések mellett szólnak még azok az adatok is, amelyeket Lyons (1985) a „dupla genitívusz” konstrukció partitív birtoklási szerkezetként való kezelése ellen hoz fel:

- (24) a. $[\text{Of the students}]_p$, many t_i are no longer here.
 'A hallgatók közül már sokan nincsenek itt.'
 b. $*[\text{Of John's}]_p$, many students t_i are no longer here.
 'John hallgatói közül már sokan nincsenek itt.'

(LYONS 1985: 127)

(24a)-ban a partitív birtoklási szerkezet megengedi az *of the students* PP topikalizációját, viszont (24b)-ben ezt a „dupla genitívusz” konstrukció az *of John's* PP-vel nem engedi meg. Ez a különbség is megmagyarázható azonban a (22)-(23)-ban bemutatott elemzés segítségével:

- (25) a. $[\text{Of the students}]_p$, many $\emptyset_{\text{NP}}$ t_i are no longer here.
 'A hallgatók közül már sokan nincsenek itt.'
 b. $*[\text{Of John's } \emptyset_{\text{NP}}]_p$, many students t_i are no longer here.
 'John hallgatói közül már sokan nincsenek itt.'

(25a)-ban az üres NP interpretálható, mert az antecedense (*student*) k-vezérli. (25b)-ben viszont az üres NP-t nem k-vezérli az antecedense, így nem interpretálható, tehát a mondat agrammatikus. Következésképp kimondható, hogy a (24) alatti példák is azt igazolják, hogy a „dupla genitívusz” konstrukció a partitív birtoklási szerkezetek egyik fajtája.

5. KONKLÚZIÓ

A fentiek alapján az a végkövetkeztetés vonható le, hogy a vizsgált szerkezet téves hagyományos „dupla genitívusz konstrukció”-kénti elemzése és az erre alapuló elnevezés nyelvtörténeti, szintaktikai és szemantikai problémákba ütközik. A leírt tendenciák és a bemutatott tesztek azt igazolják, hogy a vizsgált angol szerkezet egy olyan DP, ami a partitív birtoklási szerkezetek egyik fajtája. A fenti argumentáció alátámasztja, hogy ez a konstrukció nem tartalmaz két genitívuszmanifestációt az *of* prepozíció és az *'s* enklitikum formájában, hanem az előbbinek partitív, az utóbbinak pedig inflexiók funkciója van.

HIVATKOZÁSOK

122

- ALLEN, Cynthia L. (2002): The Early English 'his Genitives' from a Germanic Perspective. In: *Proceedings of the 2002 Conference of the Australian Linguistic Society*. <http://www.als.asn.au/proceedings/als2002/Allen.pdf> [2010. 10. 06.]
- ALLEN, Cynthia L. (2008): *Genitives in Early English. Typology and Evidence*. Oxford: Oxford University Press.
- ALLEN, Cynthia L. (2009): *Dealing with Complex Possessors in Early English: Split and Group Genitives*. Morpho-syntactic Categories and the Expression of Possession, workshop, 2009. április 4. <http://www.humanities.manchester.ac.uk/medialibrary/llo/files/possessives/Allen.pdf> [2010. 10. 06.]
- ASARINA, Alya (2009): English Partitives and Double Genitives. In: 2009. *Squib for Topics in Syntax & Semantics* (24.979). <http://web.mit.edu/alya/www/double-genitives.pdf> [2011. 06. 30.]
- BARKER, Chris (1998): Partitives, Double Genitives and Anti-Uniqueness. *Natural Language and Linguistic Theory* 16/4., 679–717.
- BERNSTEIN, Judy B. – TORTORA, Christina (2005): Two Types of Possessive Forms in English. *Lingua* 115, 1221–1242.
- HORVÁTH Katalin (2010): Possessive Interpretations. In: VARGA László (szerk.): *The Even Yearbook* 9. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. <http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2010/10ho.pdf> [2010. 10. 06.]
- HUDDLESTON, Rodney D. – PULLUM, Geoffrey K. (2002): *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LÜHR, Rosemarie (2002): Der Ausdruck der Possessivität innerhalb der Determinansphrase in den ältesten indogermanischen Sprachen. In: UWE JUNGHANN – LUKA SZUCSICH (szerk.): *Syntactic Structures and Morphological Information*. Berlin: de Gruyter. <http://www.indogermanistik.uni-jena.de/index.php?auswahl=127> [2009. 10. 22.]
- LYONS, Christopher (1985): The Syntax of English Genitive Constructions. *J. Linguistics* 22, 123–143.

- 123

NEGYEDIK FEJEZET

NYELVPEDAGÓGIA

TURISZTIKAI ANGOL TANÍTÁSA AZ ELTE-N

1. AZ ÚJ KURZUS ISMERTETÉSE

Az ELTE Angol-Amerikai Intézet Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke 2011 tavaszán indította először turisztikai angol kurzusát *Tematikus nyelvfejlesztés: idegenforgalmi angol* néven. Célja az volt, hogy az angol szakos alapképzésben résztvevő másodéves hallgatók részére olyan, az üzleti életben jól hasznosítható, gyakorlatorientált tudást és készségeket nyújtson, amelyekkel könnyebben el tudnak helyezkedni a munkaerőpiacon. Ez a hallgatók részéről is megfogalmazott elvárás találkozott az Anglisztika BA szak számára a minisztérium által meghatározott kimeneti követelményekkel, melyek szerint az alapfokozat birtokában az anglisztika alapképzési szakon végzettek alkalmasak:

- megszerzett tudásuk alkotó szellemű alkalmazására a kulturális kapcsolatok ápolása terén nyelvi közvetítői szerep betöltésére;
- az önkormányzati és kulturális életben szervezői feladatok ellátására, különösen az angolszász kultúrkör ismeretéhez kötött munkakörökben;
- tömegkommunikációs szerveknél nyelvi szervezői feladatok ellátására;
- az idegenforgalomban nyelvi közvetítői szerep betöltésére (Nemzeti Erőforrás Minisztérium 2011).

A kurzus tartalmának meghatározásakor összehasonlítottam a főiskolák (például BGF, Nyíregyházi Főiskola) és szakképző intézmények által kínált turizmus, vendéglátás, szállodaforgalom és rendezvényszervezés közép- és emelt szintű képzéseket, majd ezek alapján elkészítettem a tantervet, amely az elsajátítandó ismeretek szintjén 90 százalékban megegyezett a felsorolt képzésekkel. A bölcsészkar kurzus, jellegéből adódóan, természetesen nem nyújthatott olyan mélységű tudásanyagot, és jelentős hangsúlyeltolódásokat is tartalmazott, de ugyanazoknak az alapvető idegenforgalmi ismereteknek és kompetenciáknak az elsajátítását tűzte ki célul.

A kurzus nemcsak tartalmilag, hanem az ismeretfeldolgozás módjában is újszerű elemeket hordozott. A speciális szókincs elsajátítása mellett a hallgatók

megismerték a szakmára jellemző műfajok, szövegtípusok jellemzőit, majd ezeket elemezve digitális portfóliót készítettek, mely folyamatosan bővült különböző turisztikai témájú és kommunikációs célú szövegekkel. A hallgatók egyéni felkészüléshez minden órára internetes feladatot kaptak e-mailben vagy az ELTE Moodle távoktatási weboldalán. Később saját hangjukat is audio- és videofelvétel-ekkel rögzítették, többszörözve az egy-egy főre jutó szóbeli készségfejlesztés idejét. Az így elkészült portfóliókat hasznosnak találták, és úgy érezték, referenciaként szolgálhat majd későbbi munkavállaláskor.

2. A KURZUS TARTALMA

128

A bölcsészkaron turisztikai szaknyelvet tanulók két okból is speciális helyzetben vannak a többi, az idegenforgalmat főként tanuló diákhöz képest. Az első különbség, hogy az adott tárgyból szakmai ismeretekkel egyáltalán nem rendelkeznek, amikor a szaknyelv tanulását elkezdik. Általános nyelvtudásuk viszont általában magasabb szintű, hiszen a kurzus felvételének erős előfeltétele a nyelvi alapvizsga teljesítése, ezért máshol alkalmazott tankönyvet vagy bevezetett tanulmányanyagot nem lehetett teljes egészében alkalmazni. A magyar tankönyvválaszték vizsgacentrikus, ismeretközlő jellege miatt nem volt megfelelő az elvárt kompetenciák fejlesztéséhez, ugyanakkor a törvények, szabályozások, adatok felsorolása mellett tematikájuk elavultsága is szembetűnt. Kivételt jelentett ez alól Magyarics és Szabó *Always at your service – Angol nyelvkönyv vendéglátóknak* című tankönyve, amelyből a magyar és külföldi gasztronómia témakörénél mind feladatokból, mind szókinszből sokat lehetett meríteni. A külföldön megjelent turizmus, vendéglátás, szállodaipar tematikájú tankönyvek nyelvi szintje alacsonyabb volt az ELTE-n szükségesnél, hiszen általában nemzetközi diákoknak készültek: a jövőbeni vendéglátó személyzet általános turisztikai kommunikációjának fejlesztését tűzték ki célul.

A megoldást egyrészt az elméleti szakkönyvek, szakfolyóiratok, másrészt az olyan autentikus anyagok jelentették, amelyeknek bőséges tárháza az internet. Először a széles közönségnek szóló reklámok, újságcikkek és hírek kerültek feldolgozásra, amelyekhez mindenkinek a saját turistaélményei nyújtottak háttérrel. Az idő előrehaladtával fokozatosan egyre elméletibbé, szakterminológiával telítettebbé váltak az anyagok. A kurzus elején olyan 21. századi témákat, új fogalmakat, trendeket ismertek meg a hallgatók, amelyek közül több kifejezést csak a legújabb egynyelvű szótárak tartalmaznak (például *staycation*, *minimoon*, *couch surfing*, *kitesurfing*, *capsule hotel*, *honesty bar*), később pedig találkozhattak a legfontosabb, idegenforgalomban használatos elméleti és gazdasági alapfogalmakkal,

valamint az ezekhez tartozó terminológiával (például *turisztikai szegmensek*, *desztinációmkteting*, *Maslow-piramis*).

A turizmus tantárgy kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy a hallgatókat saját szemléletmódjuk tudatosítására készítse, ami olykor heves vitákban csúcsosodott ki. Érdekes elemzési lehetőséget adtak a Disney élményparkok és luxushajóutak tudatos képi és textuális marketingfogásai, amelyeket összehasonlítottak helyi szolgáltatások médiamegjelenésével. A *Faces of Glocalization* témakör alapján körbejárták magát az új fogalmat (*global and local*), majd állást foglaltak a kulturális örökség (*cultural heritage*) védelme, a helyi kultúrák eltűnése és áruvá válása (*erosion and commoditization of local cultures*) kérdésekben. A vitákat elősegítette a néha célzatosan provokatív kisfilmek, ismeretterjesztő filmek, reklámok, újsághírek használata. (A függelék részletet mutat be egy diák által írt reklám szövegéből, amely alapján prezentációt tartott.)

A hallgatók eljutottak annak felismerésére, hogy néhány ország nagy leleménynyel, ugyanakkor minimális befektetéssel tudja magát megjeleníteni a nemzetközi piacon. Élvezettel keresték az élő webkamerán, előbukkan-e az ír manó, a *leprechaun*, és elemezték az ír hagyományokra épített turisztikai termékeket. Megismerték a hungarikumokat, valamint az UNESCO-világörökség közeli helyszíneit. Új termékeket javasoltak arculatépítésre a tradicionálisan ismert magyar csikós/gulyás/pálinka fémjelezte imázs helyett.

A kurzuson résztvevők fontos felismerése volt a közösségi hálózatok, az ún. *social networking* és a web 2.0 szerepe a turizmus átrendeződésének és bevételeinek alakításában. Párhuzamosan vizsgálva egy négycsillagos szálloda internetes reklámját, valamint a hotelt látogató turisták negatív véleményét egy közösségi oldalon (www.tripadvisor.com), megtapasztalhatták az információk kétirányú áramoltatásában rejlő hatalmat és az ezzel járó felelősséget is.

3. A TURISZTIKAI SZAKNYELV MEGKÖZELÍTÉSE

A szaknyelvtanítás általános dilemmája, hogy elsajátításához milyen mélységben van szüksége a tanulóknak szakmai ismeretekre. A kurzus folyamán mindvégig szem előtt kellett tartani, hogy a bölcsészhallgatók elsősorban nem turisztikai szakképzést fognak kapni, hanem olyan ismereteket (szakszókincs) és kompetenciákat kell elsajátítaniuk, amelyekkel szaknyelvi közvetítő szerepet tudnak majd ellátni. Ennek elsődleges eszköze a szakmai szövegvizsgálat volt.

Kurtán (2003) szerint a szakszókincsen belül három csoport különül el: az első az általános köznyelvi szókincsen alapul (*sightseeing*), a második a közös szakszókincs, amely jelen esetben a turizmus szakma interdiszciplináris jellegéből

adódik (*demand and supply*), valamint a specifikus szakszókincs (*inbound tourism*). A kurzust hallgatók először általános köznyelvi (reklámok) és a különböző turisztikai termékekhez tartozó, konkrét szakmaspecifikus szókincset tartalmazó szövegeket olvastak (munkahelyek a szállodában), és csak később került sor a gazdasági eredetű szakszókincsből táplálkozó, nagyobb absztrakciót követelő szövegek feldolgozására (a turisztikai termék és szolgáltatás különbözősége).

Terestyényi (2011) angol és magyar nyelvű turisztikai korpuszok vizsgálatakor kimutatta, hogy a turizmus gyorsan fejlődő szókincsében a szóalkotási módok között a jelentéssűrítő szóösszetételek, jelzős szerkezetek dominálnak (*luxusút, attrakciómenedzsment, akcióturizmus*). A másik, szembevetendő szókincsbővítő lehetőség az idegen szavak használata, amely szintén jellemző a turisztikai szaknyelvre (*wellness, concierge*). Sok esetben nincs a fogalomra magyar megfelelő szó (*bar and lounge*), és csak körülírást lehetne alkalmazni, néha pedig a két fogalom nem teljesen fedi egymást (*kocsma/pub*). A közelmúltban több tanulmány született (l. például TERESTYÉNYI 2011; KRISTON 2009) turisztikai terminológia témakörben. Több vizsgálat azt is megállapította, hogy sok esetben nincs konszenzus a magyar terminológiahasználatban, ami egyrészt a gyorsan fejlődő szektorban hirtelen megjelenő új fogalmaknak (ZIMÁNYI 2004), másrészt a turisztikai anyagok fordítói közösségének kellően nem koordinált működéséből következik. Ezen a szakterületen is „mindenki fordít”, és gyorsan rögzülnek kevésbé szerencsés alakok. Ezekre a nyelvi jelenségekre külön fel kellett hívni a hallgatók figyelmét.

A digitális portfólióba szánt fordításoknál mind magát a fordítási folyamatot, mind az elkészült eredményt megbeszélés követte. Először a nagyközönségnek szánt, egyszerűbb felépítésű szövegeket fordították a hallgatók, majd a variációkat közösen összehasonlítottuk. A későbbiekben az ellenőrzés kiterjedt a fordítások minőségének megfigyelésére, az adott forrásnyelvi és célnyelvi mondatok szerkezetének összehasonlítására, megfelelőségi minták (KLAUDY 1987), alternatívák keresésére. A műhelymunka során észrevételeket tettek saját anyanyelvhasználatuk tudatosságának erősödésére, a magyar turisztikai terminológia jellemzőire, de felvetődött a fordítóközösség ereje és kreativitása is, például idegen szavak átvétele vagy új szavak alkotása ellen vagy mellett foglaltak állást. A közös fordításelemzés folyamatát az alábbi táblázat két példával szemlélteti.

A kurzus során a hallgatók sokféle szövegtípussal találkoztak. A tájékoztató, felhívó, érvelő műfajok között előfordultak mind a szűkebb szakmának, mind a szélesebb közönségnek szólók, például reklám, stratégiai leírás, elemzés, összegzés. Különböző szövegtípus-változatokat kellett alkotniuk, például elektronikus levelet a menedzsment és a szobaszervíz között (írott, informális, a szakma részére) vagy televízióban elhangzó riportot egy légitársaság területi képviselőjével (szóbeli, formális, a nagyközönség részére). A létrehozott szövegek különböző feladatokhoz kapcsolódtak, mint:

- idegenvezetés;
- fordítás angolról magyarra és magyarról angolra;
- saját szó- és kifejezésgyűjtemény összeállítása;
- kiadványok, weboldalak értékelése összehasonlítása tartalom, képi megjelenítés és nyelvi megformálás szempontjából stb.

1. TÁBLÁZAT. A hallgatók saját fordításainak közös vizsgálata

Neologizmus:	Bírálat:
<i>This is the latest package tour.</i> <i>Ez a legújabb package tour.</i>	Jó? Elfogadható? Nincs más megfelelő? Mennyire fedi a két terminus ugyanazt a fogalmat?
Reáliák variációja:	Megjegyzések:
... a Rush és az Ontario sarkán...	Az eredeti szöveg szerint, nem elég informatív.
... a Rush és az Ontario út sarkán...	Jó betoldás, utánanézett a térképen.
... a Rush és az Ontario tó!! sarkán...	Rossz betoldás, ez nem tó, a tónak nem lehet sarka.

3. A FELDOLGOZÁS MÓDSZEREI

A tankönyvi szövegek hiánya, ami kezdetben nehézséget okozott a hallgatók egy részének, az ELTE Moodle távoktatási oldalának és az interneten elérhető autentikus anyagok egyre intenzívebb használatának köszönhetően végül a kurzus előnyévé vált, mivel a naprakész információkat sokkal könnyebben lehetett beépíteni az oktatási folyamatba. A Moodle oldalletöltés-számlálója a vizsgaidőszak első napjáig több mint 800 látogatási alkalmat regisztrált, tehát a 14 hallgató gyakran lépett be a rendszerbe tananyagokat keresve. A tanulók hozzászórtak ahhoz, hogy az interneten kapott szempontok alapján néhány perces videóbejátszásokat nézzenek meg otthon, amelyek általában elég figyelemfelkeltőek, sőt néha egészen provokatívak voltak ahhoz, hogy kedvük legyen az adott témákkal foglalkozni.

A foglalkozások szeminárium jellege lehetővé tette, hogy a hallgatók szóban is kipróbálhassák magukat különféle helyzetekben, a felkészülési idővel létrehozott egyszerű hétvégi programajánlat prezentálásától egészen a rögtönzött versenyszerű fordításig, melyhez a Magyar Turizmus Zrt. által kiadott szakszövegek és ábrák szolgáltak alapul. A kurzus messzemenően kihasználta az infokommunikációs és digitális technológiában rejlő lehetőségeket (*blended learning*).

A hagyományos weboldalak mellett közösségi oldalakat is látogattak, így az elméleti ismeretek átadását az élményszerűség, kipróbálás és indukció jellemezte. Egyes internetes alkalmazások (például Joomla, Hotel Management) lehetővé tették munkahelyi környezet szimulálását (repülőjegyvétel, szobafoglalás).

A kurzus segített az ún. egyéb kompetenciák (*soft skills*) fejlesztésében is, olyan feladatokkal, melyek önálló munkavégzést vagy éppen kooperációt feltételeztek. Előfordult hiányos adatok kiegészítése, majd összefoglaló írása, előadás tartása jegyzetekből, miniprezentációk után egymás produkciójának értékelése, amelyet magának az értékelésnek az elemzése követett.

4. AZ ÉRTÉKEKLÉS ESZKÖZE: A DIGITÁLIS PORTFÓLIÓ

132

A digitális portfóliók kettős céllal születtek. Az elsődleges cél a projektalapú szakmai műhelymunka dokumentálása volt a tanár számára, távlati célként azonban megjelent az egyre bővülő kompetenciák bemutatása a leendő munkaadónak is, ami jelentősen emelte a motivációt a feladatok magas színvonalú elkészítésére. Általában elmondható, hogy minél több energiát fektettek a hallgatók a projektbe, annál fontosabb lett számukra az elért eredmények egy helyen való, biztonságos tárolása. A kétheti rendszerességgel az oktatónak megküldött anyagok 4000–10000 szót tartalmaztak, a fájlok nagysága elérte a 2–19 megabájtot. A kezdeti szöveges dokumentumokat egyre többször egészítették ki képekkel, hang-, videó-fájlokkal és animációkkal.

A tanulók által legkedveltebb feladatok a programajánlat-készítés, a képpel illusztrált idegenvezetés és érdekes módon a magyar gazdasági szakszövegek angolra fordítása volt. Ezen kívül – a teljesség igénye nélkül – MÁV-utaselégedettségi kérdőívet szerkesztettek, SWOT-analízist készítettek, marketing-szegmenselemzést és vezetői összefoglalót (*executive summary*) írtak.

Az infokommunikációs eszközök használata során kiderült, hogy a hallgatóknak szükségük van ezen a téren is módszertani útmutatásra, hogy alkotó módon tudjanak élni a folyamatosan bővülő lehetőségekkel. Egy-egy új feladat során megtanultak tömörítve fájlokat küldeni, hang- és képanyagokat rögzíteni és szerkeszteni, számukra új internetes platformokat kezelni. A különböző műfajok által meghatározott lehetőségeket és megkötöttségeket a projektszerű munkavégzés közben saját maguk ismerték fel. Vita folyt arról például, mitől lesz egy írott vagy képi anyag izlése, melyek azok a formai és tartalmi elemek, amelyektől egy felettesnek küldött beszámoló stílusa elfogadhatatlannak minősül.

5. JÖVŐBELI LEHETŐSÉGEK

Az egyértelműen pozitív visszajelzések azt mutatják, hogy a kurzus mind tartalmában, mind tanítási módszerében elnyerte a hallgatók tetszését. A tanszéki és az internetes hallgatói elégedettségmérő kérdőíveken is úgy nyilatkoztak, hogy szívesen ajánlanák a kurzust más diákoknak, és ez megmutatkozott a következő évben előzetesen feliratkozó diákok számában is: amint megnyílt a lehetőség a felvételre, minden különösebb reklámozás nélkül, még aznap kétszeres túljelentkezés történt. Bár a kurzus a választható *Tematikus nyelvfejlesztés* szemináriumok sorába illeszkedett, amelyek elsősorban kiegészítő ismereteket nyújtanak, a kérdőívek alapján sokan úgy érezték, hogy a kurzus „alapvető fontosságú volt a szakmai fejlődésben”.

A 2011. tavaszi szeminárium pozitív fogadtatására alapozva, 2011 őszén új, gyakorlatorientált kurzus indult *Vállalkozási ismeretek angolul* címmel, amely a kisvállalkozások alapvető adózási, számviteli és üzleti kérdéseit tekintette át. Ennél a tárgynál is hangsúlyozták a hallgatók, hogy jövőbeni karrierjük szempontjából mennyire hasznos ismereteket kaptak. Mivel a diákok egy része az alapképzés után munkába kíván állni, illetve mesterképzés helyett szakirányú ismereteket szerezne, intézményi szinten is továbbgondolásra érdemes lehet esetleges együttműködések létrehozása az ELTE és egyéb szakképző intézmények között, ahol az angol alapképzésen az említett kurzusokat elvégző diákok – gyorsított tanfolyamokon, illetve rövid felkészítéssel – OKJ-vizsgára bocsáthatók lennének, ezzel is bővítve elhelyezkedési esélyeiket.

HIVATKOZÁSOK

- KLAUDY Kinga (1987): *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KRISTON Renáta (2009): *Egy háromnyelvű, német–magyar–angol turisztikai tanulói szakszótár koncepciójának a bemutatása*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet.
- KURTÁN Zsuzsa (2003): *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MAGYARICS Péter – SZABÓ Klára (1998): *Always at your Service – Angol nyelvkönyv vendéglátóknak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nemzeti Erőforrás Minisztérium (2011): *Alapképzési és hiteleti szakok képzési és kimeneti követelményei az angol nyelvű szak és szakképzettségek megjelöléseivel*. <http://www.nefmi.gov.hu/kkk> [2011. 11. 01.]
- TERESTYÉNYI Enikő (2011): *A modern turizmus terminológiája. Vizsgálat angol és magyar nyelvű korpusz alapján*. Doktori értekezés. Veszprém: Pannon Egyetem.

ZIMÁNYI Árpád (2004): *A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból*. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II. Stratégiai tanulmányok az MTA-n sorozat*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 73–84.

A TANULMÁNYBAN EMLÍTETT WEBOLDALAK JEGYZÉKE

www.moodle.com
www.tripadvisor.com
www.irelandseye.com/leprechaun/webcam.htm
www.joomla.com
http://free-hotel-management-software.qarchive.org/
www.itthon.hu

134

FÜGGELÉK

Részlet egy tanulói portfólióból

Ireland, our land, your land!

Recommendation

Let us invite you to Ireland where each age-group and family member can find activities that best suit them! The country is rich in cultural heritage, breathtaking sceneries and spectacular coasts where those who want to get away from the crowded cities can walk, ride a bike and relax. It is worth climbing the highest peak of Ireland, Macgillycuddy's Reeks from where you can even see the opposite side of the insular country! We can assure the youngsters and adventurous people that they will never be bored in Ireland! You can go shopping, visit festivals all year, ride a horse, do some water sport or take a trip on the River Erne and Shannon. Explore Ireland's big cities and countryside! Dublin, Cork and Galway are waiting for you! Wherever you want to stay at nights, Ireland provides you with a wide range of alternatives: from luxurious rural houses, castles and modern hotels up to guest houses, you can find every kind of accommodation in our country. There is also a great variety in modes of transport (cars, trains, airplanes, buses and ships), pubs, restaurants, bars and cafés. Pop in for a glass of Guinness! Feel the closeness of the locals! Feel part of nature! Feel Ireland!

A KOMPETENS NYELVTANÁR

AKTÍV ÉS NEM AKTÍV FELNŐTT
NYELVTANULÓK SZEMSZÖGÉBŐL

1. BEVEZETÉS

136

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 136–149.

Napjaink oktatási környezetében egyre hangsúlyosabbá válik a felnőttoktatás és az élethosszig tartó tanulás koncepciója. Egy 2005-ben készített OECD-tanulmány kimutatta a minél sokrétűbb felnőttoktatás szükségességét, míg az UNESCO (2009) jelentése a felnőttoktatást kulcsfaktornak tartja a politikai, gazdasági és kulturális változások és fejlődés terén. Emellett e tanulmányok hangsúlyozzák, hogy az élethosszig tartó tanulás folyamata segíti a felnőtteket új szociális készségek elsajátításában és a személyiségük gazdagításában, hogy az egyre változóbb társadalomban minél jobban funkcionál, konstruktív egyénekké válhassanak (BÁBOSIK 2004).

Ezekre alapozva számos hazai kutatás foglalkozik azokkal a kondíciókkal és jellemzőkkel, amelyek a magyarországi felnőttoktatást jellemzik (l. GELENCSÉR 2009; HARANGI 2000; LADA 2009; ÓHIDY 2006). A felnőtt nyelvoktatás és nyelvtanulás helyzetéről azonban sokkal kevesebb kutatás szól (l. KONTRA–CSIZÉR–SÁFÁR 2009; ZSUFFA 2009). Figyelembe véve a nyelvtanulás kiemelt fontosságát a magyar lakosság számára az Európai Unióban (MEDGYES 2005), elengedhetetlen azon tényezők feltárása, amelyek ösztönzően hatnak a felnőttek nyelvtanulására. Dörnyei Zoltán (2011) hangsúlyozza, hogy a tanórai folyamatok irányítására irányuló tanári kompetencia befolyásolja a tanulók tanulási eredményességét. Ezt az elképzelést megerősíti Halász Gábor (2005) munkája is, amely kiemeli a tanári kompetenciák és attitűdök erős kapcsolatát a tanulási hatékonysággal. Jelen kis mintás kutatás ebbe a kapcsolatba kíván betekintést nyújtani a következő kutatási kérdések megválaszolásával:

Milyen tanári kompetenciákat tartanak a különböző szociális háttérváltozókkal rendelkező aktív és nem aktív felnőtt nyelvtanulói csoportok elengedhetetlenek a saját nyelvtanulási folyamatuk során?

Alkalmas-e a konstruált kérdőív az első kutatási kérdés mérésére?

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Jelen kutatás *kompetens tanár*-definíciója számos kutatás és tudományterület összeolvasztásával formálódott. Dörnyei Zoltán (2011: 171) definíciója szerint a tanári kompetencia jelentős eleme a hatékonyság megélése a nyelvórán, míg a humanisztikus pszichológia a tanuló társadalomban jól működő, produktív személyiséggé alakulásának segítségét tartja szem előtt a kompetens tanár leírásakor (ERIKSON 1982; ROGERS 1983). Ugyanez az elképzelés tükröződik az EU oktatáspolitikájában is (Európai Unió Tanácsa 2004). Jelen kutatásban a nyelvtanári kompetencia az a jelenség, amikor a tanár hatékynak érzi magát a tantermi közegben azáltal, hogy megfelelően támogatja a nyelvtanulókat abban, hogy jól működő egyéniségekké alakulhassanak.

Bár számos kutatás (l. BAJUSZ 2006) kizárja a személyiség gazdagítására irányuló kompetenciát a szükséges kompetenciák közül, a személyiségpszichológiai tények cáfolják ezt az elképzelést. Erikson (1982) részletesen tárgyalja a felnőttek – akár időskorúak is – szükségletét és képességét személyiségük fejlesztésére. Rogers (1961: 27) azt állítja, hogy egy személy mindig „in process of becoming”, ami szintén alátámasztja a felnőttkori személyiséggazdagítás lehetőségességét.

Ezen megfontolások alapján jelen kutatás megkísérli az összes olyan tanári kompetenciát megvizsgálni felnőtt nyelvtanulói szemszögből, amelyek *A tanári szakképzettség képzési és kimeneti követelményei* (2011) című kormányrendeletben, valamint a *Lisszaboni stratégiában* (HALÁSZ 2005; MIHÁLY 2005) szerepelnek. Emellett ezeket a kompetenciákat kiegészítik néhány, speciálisan nyelvtanárookra érvényes kompetencia is (AYDOĞDU 2007; SELVI 2007).

3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Jelen kutatás adatfelvételi fázisára 2011. január és május között került sor. A cél egy olyan kutatási instrumentum konstruálása és validálása volt, amely lehetővé teszi a kutatási kérdések megválaszolását. Annak érdekében, hogy a kérdőív a lehető legtöbb, oktatáskutatásban elismert tanári kompetenciát tartalmazhassa, szükséges volt számos kutatás és oktatással kapcsolatos dokumentum ismerete (l. AYDOĞDU 2007; BAJUSZ 2006; SELVI 2007). Emellett fontos volt a kutatás szempontjából, hogy a kérdőív skálái tükrözzék azokat a tanári kompetenciákat, amelyeket mind az Európai Unió, mind a magyarországi oktatáspolitikai és oktatáskutatás (Nemzeti Erőforrás Minisztérium 2011; BAJUSZ 2006) hangsúlyoznak.

3.1. Résztvevők

A kutatás résztvevői magyar anyanyelvű, 18 év feletti felnőttek ($N = 46$; n [nők] = 35; n [férfiak] = 10; n [ismeretlen] = 1), akik jelenleg tanulnak, vagy már valaha tanultak valamilyen idegen nyelvet. A résztvevők pontosabb megoszlását az 1. táblázat foglalja össze.

1. TÁBLÁZAT. A kutatásban résztvevők vizsgált csoportjai

A csoport neve	A csoport leírása	A csoport résztvevőinek száma
1. csoport	aktív felnőtt nyelvtanuló, aki nyelvtanár segítségével tanul	10
2. csoport	aktív felnőtt nyelvtanuló, aki nyelvtanár segítségével nélkül tanul	6
3. csoport	nem aktív felnőtt nyelvtanuló, aki tanult már idegen nyelvet	19
4. csoport	nem aktív felnőtt nyelvtanuló, aki még soha nem tanult idegen nyelvet	11

3.2. Kutatási instrumentum

Mivel a vonatkozó korábbi tanulmányok egyike sem alkalmazott olyan kérdőívet, amely megfelelt volna a jelen kutatás céljainak, szükség volt egy új kérdőív szerkesztésére (SZOKOLSZKY 2004; l. függelék). A kérdőív 78 elemet tartalmaz, amelyek mindegyike egy ötpontos Likert-skálán értékelhető (1 = teljesen egyet-érték, 5 = egyáltalán nem értek egyet). A kérdőív részét képezi még hat, háttér-információkkal kapcsolatos kérdés, mint a résztvevők neme, kora, legmagasabb iskolai végzettsége, a településtípus, amelyen élnek, nyelvtanulási háttere, és rendelkeznek-e tanári vagy nyelvtanári végzettséggel. A 78 elem 13 skálát alkot, amelyet a 2. táblázat tartalmaz.

Az 1–9-es skálák az Oktatási Minisztérium 2006-ben összeállított irányelveire alapulnak, a 10-es skála a nyelvtanár nyelvi kompetenciájáról alkotott nyelvtanulói szemléletet vizsgálja, míg a 11–13-as skálák személyiségpszichológiai elemeket vizsgálnak. A kérdőívet annak konstrukciós fázisában társkutatók értékelték és monitorozták. A véglegesített verziót négy, a kutatásban való részvételi

kritériumoknak megfelelő nyelvtanuló tesztelte két fázisban. Két nyelvtanuló papíralapú, a másik kettő elektronikusan kitölthető változatot töltött ki, és a kitöltés alatt folyamatosan visszajelezték az esetleges kitöltési és értelmezési nehézségeket. A megfelelő korrekciók elvégzése után elkészült a kérdőív végleges verziója mind papíralapú, mind elektronikus formában.

3.3. Az adatgyűjtés

Az adatgyűjtésre 2011. február és április között került sor. Tekintettel arra, hogy a kutatási minta felnőttekből áll, szükséges volt minél inkább megkönnyíteni és időtakarékosá tenni a résztvevők számára a kérdőív kitöltését. Erre alapozva a kérdőív elsősorban elektronikus formában jutott el a potenciális résztvevőkhöz. A résztvevők egy e-mailt kaptak, amely tartalmazott egy rövid összefoglalót a kutatásról és instrukciót a kérdőívhez, valamint egy linket, amelyen keresztül közvetlenül a kérdőívhez jutottak el. Ennek kitöltése hozzávetőlegesen tíz percet vett igénybe, majd a kitöltő a *mentés* gombra kattintva anonim módon elküldhette a kérdőívet egy összesítő adatbázisba.

139

3.4. Adatelemzés

Az adatelemzést SPSS 16.0 programmal végeztem el. Első lépésben a középértékek és a Chronbach Alpha kalkulációja történt meg skálákra lebontva. Második lépésben t-tesztet és ANOVA-analízist folytattam.

4. EREDMÉNYEK

4.1. Belső konzisztencia és középértékelemzés

Első lépésként a skálák belső konzisztenciájának vizsgálatára került sor. Az elemzés során fontos szempont volt a skálák belső konzisztenciájának megítélésénél, hogy megfelelnek-e annak az általános statisztikai követelménynek, amely szerint egy megbízható skála 0,7 feletti Cronbach Alpha értékkel rendelkezik (FALUS-OLLÉ 2000; SZÉKELYI–BARNA 2002). A 2. táblázat mutatja a jelen kutatás skáláinak Cronbach Alpha értékeit. A 6. skála kivételével minden skála megfelel az előbb említett kritériumnak, azonban a belső konzisztencia növelése érdekében az 1, 4, 10 és 12-es skálákban szükség volt egy-egy elem törlésére. A 6-os skála esetében faktoranalízis során feltárhatóvá válik egy esetleges rejtett faktor, ez az elemzés jelenleg folyamatban van.

2. TÁBLÁZAT. A skálák standard eltérése, középértéke,
Cronbach Alpha értéke és a törölt elemek

Skála sorszáma	Skála neve	Közép-érték	Standard eltérés	Cronbach Alpha	Törölt elem
1. skála	a tanulók személyiségfejlesztésére irányuló kompetencia	3,79	,80	,89	7
2. skála	a csoportdinamika és a tanulói csoport segítésére irányuló kompetencia	4,31	,66	,87	n. a.
3. skála	a pedagógiai folyamat tervezésére irányuló kompetencia	4,59	,49	,77	n. a.
4. skála	a tanulók képességeinek, általános műveltségének és tantárgyi ismereteinek bővítésére irányuló kompetencia	4,66	,41	,82	23
5. skála	a tanulók élethosszig tartó tanulásának segítésére irányuló kompetencia	4,18	,55	,77	n. a.
6. skála	a tanulási folyamat szervezésére irányuló kompetencia	4,57	,36	,50	n. a.
7. skála	sokrétű pedagógiai értékelési módszerek alkalmazására irányuló kompetencia	4,33	,53	,76	n. a.
8. skála	a kollégákkal való hatékony szakmai együttműködésre és kommunikációra irányuló kompetencia	4,28	,56	,72	n. a.
9. skála	a szakmai önfejlesztés iránti elkötelezettségre irányuló kompetencia	4,38	,62	,82	n. a.
10. skála	nyelvi kompetencia	3,88	,89	,89	54
11. skála	a személyiségből fakadó szakmai kompetencia	4,43	,41	,81	n. a.

Skála sorszám	Skála neve	Közép-érték	Standard eltérés	Cronbach Alpha	Törölt elem
12. skála	a tanított nyelv iránti affektív attitűd	4,19	,71	,92	69
13. skála	a tanított nyelv iránti kognitív attitűd	4,45	,58	,90	n. a.

A Cronbach Alpha értékek mellett a 2. táblázat összefoglalja a skálák középértékeit is. A legalacsonyabb középérték 3,79 az ötfokú skálán, amely azt jelzi, hogy a résztvevők minden vizsgált tanári kompetenciát fontosnak tartanak a mindennapi tanári munka során. Ez az eredmény azért is jelentős, mert a professzionális munka során gyakran kétség merül fel azt illetően, hogy a felnőttoktatásban szükség van-e, illetve a tanulók igényelnek-e olyan tanári működést, amely a felnőtt nyelvtanulók személyiségének gazdagítását, fejlődését segíti vagy éppen azon tanári magatartást, amely az élethosszig tartó tanulásra való nevelést tűzi ki egyik céljaként. Emellett meg kell említeni, hogy a legmagasabb középértékek (M [3. skála] = 4,59; M [4. skála] = 4,66; M [6. skála] = 4,57) azt mutatják, hogy a legfontosabb tanári kompetenciák a tradicionális tanári szerepet támasztják alá úgy, mint a jó tanórai szervezési készségeket és a hatékony tudásgyárapítási készségeket.

4.2. ANOVA- és t-teszt-eredmények

Jelen kutatás második lépéseként ANOVA-analízist és t-tesztet végeztem. Mindkét analízis a háttérváltozók mentén létrejövő szignifikáns különbségek feltérképezésére szolgált abban, hogy a résztvevők mennyire ítélik fontosnak az egyes tanári kompetenciákat.

A 3. táblázat azt a skálát mutatja, amely esetében a nemek között szignifikáns eltérés található a középértékekben. A nyelvikompetencia-skála alapvető célja, hogy feltérképezze, mennyire várnak el anyanyelvi kompetenciákat a nem anyanyelvi nyelvtanártól is. A középértékek mindkét nem esetén jól mutatják, hogy bár az oktatáskutatás számos szereplője cáfolja azt a vélekedést, miszerint a nem anyanyelvi nyelvtanár kevésbé hatékony, mint anyanyelvi kollégái (l. COOK 1999; LIANG 2005), jelen kutatás résztvevői inkább az anyanyelvi kvalitások meglétét várják el a számukra megfelelő nyelvtanártól.

A 3. táblázat azt is mutatja, hogy a férfiak csoportja szignifikánsan magasabb középértéket ért el ezen a skálán. Ennek lehetséges oka a férfiak szociolingvisztikailag kevésbé rugalmas hozzáállása a különböző nyelvhasználati sajátosságokhoz (l. ECKERT-McCONNELL-GINET 2003), amely azt eredményezheti, hogy a férfiak

jobban igénylik a nyelvtanár nyelvhasználatának közelítését az anyanyelvi nyelvhasználathoz, mint a nők.

3. TÁBLÁZAT. A nemek közötti szignifikáns középérték-eltérés

Skála	Nem	n	Közép- érték	Std. eltérés	Sig.
nyelvi kompetencia	férfi	10	4,02	,59	,04
	nő	35	3,84	,97	

Az ANOVA-elemzésből származó eredmények közül jelen tanulmány csak egyet tárgyal, amely érdekes eredménnyel szolgál az aktív és nem aktív nyelvtanulók vélekedése közötti különbségekről az élethosszig tartó tanulás fontosságát illetően. Ahogyan azt a 4. táblázat mutatja, azok a nyelvtanulók, akik még soha nem tanultak idegen nyelvet, szignifikánsan fontosabbnak tartják a nyelvtanár azon kompetenciáját, mely segíti a tanulókat az élethosszig tartó tanulás eszmeiségének interiorizációjában, mint azok az aktív vagy nem aktív nyelvtanulók, akiknek van nyelvtanulási tapasztalatuk.

A 4. táblázat másik érdekes eleme, hogy a résztvevők által adott középértékek aszerint csökkennek, hogy mennyire van közvetlen és aktív kontaktusuk az idegennyelv-tanárral. Ahogy az az értékeken látszik, minél aktívabb a nyelvtanár-nyelvtanuló kontaktus, annál kisebb a kalkulált középérték.

4. TÁBLÁZAT. Az 5. skála ANOVA-elemzése
a nyelvtanulási háttér függő változókénti feltüntetésével

Nyelvtanulási háttér	1	2	Sig.
jelenleg tanul idegen nyelvet nyelvtanár segítségével	3,96		,088
jelenleg tanul idegen nyelvet nyelvtanár segítsége nélkül	4,00		
jelenleg nem tanul idegen nyelvet, de már tanult	4,15		
soha nem tanult még idegen nyelvet		4,52	

Erre jelen kutatás alapján két lehetséges magyarázata adható, amelyek további kutatást igényelnek: 1. Minél inaktívabb a felnőtt nyelvtanulók nyelvtanulási háttere, annál inkább hiányát érzik az aktív nyelvtudásnak, aminek következtében

előtérbe kerül a felnőttkori nyelvtanulás fontossága, amely az élethosszig tartó tanulás szükségességét erősíti. 2. A nyelvtanár kevésbé tudja motiválni a felnőtteket az élethosszig tartó tanulás irányába, aminek lehetnek oktatástechnikai vagy csoportdinamikai okai is.

5. ÖSSZEGZÉS ÉS KORLÁTOK

Jelen kutatás betekintést kívánt adni a különböző szociokulturális háttérű felnőtt nyelvtanulói csoportok vélekedésébe a nyelvtanári kompetenciákról, valamint validálni kívánt egy ennek mérésére szolgáló kérdőívet. Mint ezt a 3. táblázat mutatja, a kérdőív működése összességében megbízhatónak mondható, bár a 6. skála további elemzést kíván. Az is elmondható, hogy bár a kutatás kis mintás, olyan szignifikáns különbségek találhatók egyes háttérváltozós csoportok között, amelyek alapot adnak egy további, nagy mintás kutatás lefolytatására is. A kutatás korlátai azonban nem hagyhatók figyelmen kívül az adatok értelmezésekor. A kis számú résztvevő miatt az eredmények nem reprezentatívak, illetve újragondolásra szorul, hogy vajon van-e valóban olyan felnőtt, akinek egyáltalán nincs nyelvtanulási tapasztalata; és ha igen, mennyiben felhasználható a hipotézisen alapuló vélekedésük.

HIVATKOZÁSOK

- AYDOĞDU, Egemen (2007): *EFL Teachers' Perceptions of Foreign Language Competencies*. MA-szakdolgozat. <http://193.255.140.18/Tez/0059233/METIN.pdf> [2011. 01. 14.]
- BÁBOSIK István (2004): *Nevelélmélet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- BAJUSZ Klára (2006): A tanári kompetenciák szerepe az iskolarendszerű felnőttoktatásban. *Tudásmenedzsment*, 3. <http://www.feek.pte.hu/feek/feek/index.php?ulink=1347> [2011. 07. 01.]
- COOK, Vivian (1999): Going beyond the Native Speaker in Language Teaching. *TESOL Quarterly* 33/2., 185–210.
- DÖRNYEI Zoltán (2011): Teacher Motivation. In: Zoltán DÖRNYEI – Ema USHIODA (szerk.): *Motivation and Language Teaching*. Edinburgh: Pearson Education Limited. 158–191.
- ECKERT, Penelope – McCONNELL-GINET, Sally (2003): *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERIKSON, Erik (1982): *The Life Cycle Completed*. New York: W. W. Norton & Company Inc.
- Európai Unió Tanácsa (2004): *Education and Training 2010*. Publication No. 6905/04. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/jir_council_final.pdf [2011. 07. 01.]

- FALUS Iván – OLLÉ János (2000): *Statistikai módszerek pedagógusok számára*. Budapest: Okker Kiadó.
- GELENCSÉR Katalin (2009): *A közművelődés, az iskola felnőttoktatás kapcsolatai és lehetőségei*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=esely-Gelencser-Kozmuvelodes> [2011. 07. 01.]
- HALÁSZ Gábor (2005): *A tanárképzés és tanártovábbképzés jelentősége a lisszaboni és koppenhágai folyamatban*. [http://www.oki.hu/halasz/download/Leonardo%20pedag%C3%B3gus%20%20\(teljes\).htm](http://www.oki.hu/halasz/download/Leonardo%20pedag%C3%B3gus%20%20(teljes).htm) [2011. 06. 02.]
- HARANGI László (2000): Két stratégiai dokumentum a felnőttkori tanulásról. *Új Pedagógiai Szemle*. <http://www.ofi.hu/tudastar/ket-strategiai> [2011. 07. 01.]
- KONTRÁNÉ Hegybíró Edit – CSIZÉR Katalin – SÁFÁR Anna (2009): *Idegen nyelvek tanulása siketek és nagyothallók körében*. <http://www.ofi.hu/tudastar/kontrane-hegybiro-edit-090930> [2011. 08. 01.]
- LADA László (2009): *Az iskolarendszerű felnőttoktatás szerepe a társadalmi mobilitásban*. <http://www.ofi.hu/tudastar/kihivasok-valaszok/iskolarendszeru> [2011. 08. 01.]
- LIANG, John (2005): Second Language Competence: Native Speaker Competence or User-Competence. *TESOL*, 7. http://www.tesol.org/s_tesol/article.asp?vid=151&DID=4661&sid=1&cid=718&iid=4633&nid=2982 [2011. 08. 01.]
- MEDGYES Péter (2005): World-Language: Foreign Language Policy in Hungary. In: P. BRUTHIAUX és mtsai (szerk.): *Directions in Applied Linguistics*. Clevedon: Multilingual Matters. 264–278.
- MIHÁLY Ildikó (2005): Éppen félidőben... Hol tart a lisszaboni döntések megvalósítása? *Új Pedagógiai Szemle* 4, 107–109.
- Nemzeti Erőforrás Minisztérium (2011): *A tanári szakképzettségek képzési és kimeneti követelményei az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményéről szóló 15/2006. (IV. 3.) OM-rendelet 2010. május 14-i módosításai után*. <http://www.nefmi.gov.hu/kkk> [2011. 01. 20.]
- OECD (2005): *Promoting Adult Learning*. www.oecd.org/edu/adultlearning [2011. 01. 01.]
- ÓHIDY Andrea (2006): Az élethosszig tartó tanulás és a felnőttképzés. *Új Pedagógiai Szemle* 10, 114–125.
- ROGERS, Carl (1983): *Freedom to Learn for the 80s*. New York: Macmillan.
- ROGERS, Carl (1961): *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- SELVI, Kiyomet (2007): *The English Language Teachers' Competencies*. Paper presented at The Fifth International JTET Conference, Debrecen, Hungary.
- SZÉKELYI Mária – BARNA Ildikó (2004): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Budapest: Typotex.
- SZOKOLSZKY Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris.
- UNESCO (2009): *Global Report on Adult Learning and Education*. http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/INSTITUTES/UIE/confintea/pdf/GRALE/grale_en.pdf [2011. 07. 01.]
- ZSUFFA, Ruth (2009): *A német nyelv oktatása az iskolarendszerű felnőttoktatásban*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. <http://www.ofi.hu/tudastar/kommunikacio/nemet-nyelv-tanitasa> [2011. 08. 01.]

FÜGGELÉK

A kérdőív elemei skálánkénti lebontásban

NB. A validáció során törölt elemek egyszeres áthúzással vannak feltüntetve.

1. A tanulók személyiségfejlesztésére irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	1. ...a tanulók személyiségét társadalmilag hasznos értékekkel gazdagítani.
2.	2. ...megismertetni a tanulókat a demokratikus értékekkel.
3.	3. ...fejlesztetni a tanulók erkölcsi érzékét.
4.	4. ...segíteni a tanulók érzelmi fejlődését.
5.	5. ...segíteni a tanulók értelmi fejlődését.
6.	6. ...megismertetni a tanulókat saját nemzetük kultúrájával.
7.	7. ...megismertetni a tanulókat más nemzetek kultúrájával.
2. A csoportdinamika és a tanulói csoport segítésére irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	8. ...segíteni a tanulókat abban, hogy elfogadják az emberek közötti egyéni különbségeket.
2.	9. ...segíteni a tanulókat abban, hogy jól működő csoportot alkossanak.
3.	10. ...fejlesztetni a tanulók együttműködési készségeit.
4.	11. ...segíteni a tanulókat abban, hogy jól tudjanak együttműködni más kultúrájú társadalmi csoportokkal.
5.	12. ...segíteni a tanulókat a hatékony csoportmunkában.
3. A pedagógiai folyamat tervezésére irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	13. ...saját munkáját részletesen előre megtervezni.
2.	14. ...saját tanári módszereit a tanulók igényeihez igazítani.
3.	15. ...értékelni saját munkáját a hatékonyabb tanári munka érdekében.
4.	16. ...saját munkatapasztalatait elemezni a hatékonyabb tanári munka érdekében.
5.	17. ...saját tanári módszereit kritikusan szemlélni.

4. A tanulók képességeinek, általános műveltségének és tantárgyi ismereteinek bővítésére irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	18. ...az általa tanított nyelvet összekapcsolni más tudományterületekről származó ismeretekkel.
2.	19. ...hatékonyan fejleszteni a tanulók nyelvi készségeit.
3.	20. ...segíteni a tanulókat a szükséges fogalmak elsajátításában.
4.	21. ...általános műveltségét gyarapítani a tanított nyelven keresztül.
5.	22. ...segíteni a tanulókat abban, hogyan fejleszthetik önállóan a nyelvtudásukat.
6.	23. ...segíteni a tanulókat a tanult nyelv mindennapi életben való gyakorlati alkalmazásában.
7.	24. ...hatékonyan segíteni a tanulókat tanulási céljaik elérésében.
5. A tanulók élethosszig tartó tanulásának segítésére irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	25. ...a tanulók olyan tudásának továbbfejlesztésére, amit nem a kurzuson szereztek, de a tanult nyelvhez kapcsolódhat.
2.	26. ...számos hatékony technikát tanítani egy-egy probléma megoldására.
3.	27. ...segíteni a tanulókat az önálló tanulás képességének fejlesztésében.
4.	28. ...elmélyíteni a tanulók kurzuson megszerzett tudását.
5.	29. ...új információszerzési technikákat tanítani a tanult nyelvhez kapcsolódóan.
6. A tanulási folyamat szervezésére irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	30. ...kialakítani a tanuláshoz megfelelő környezetet.
2.	31. ...a megfelelő tananyagok kiválogatására.
3.	32. ...a korszerű információtechnológiai eszközök (számítógép, vetítő, internet stb.) hatékony alkalmazására a tanítás során.
4.	33. ...változatos tanulási formák használatára a tanórán.
5.	34. ...a tanóra irányítására.

7. Sokrétű pedagógiai értékelési módszerek alkalmazására irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	35. ...a tanulók számára világos alapokon nyugvó értékelésre.
2.	36. ...a tanulók egyéni értékelésére.
3.	37. ...a tanulók tantárgyi fejlődésének hatékony elemzésére.
4.	38. ...a tanulók személyiséggazdagodásának hatékony értékelésére.
5.	39. ...a tanulók önértékelésének fejlesztésére.
8. A kollégákkal való hatékony szakmai együttműködésre és kommunikációra irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	40. ...a hatékony együttműködésre a tanulókkal.
2.	41. ...a hatékony együttműködésre a kollégákkal.
3.	42. ...a hatékony együttműködésre a különböző szakmai szervezetekkel.
4.	43. ...a hatékony együttműködésre a tanulócsoporttal.
5.	44. ...a hatékony együttműködésre azokkal, akikkel a munkája során találkozik azok társadalmi, kulturális vagy etnikai hovatartozásától függetlenül.
9. A szakmai öntfejlesztés iránti elkötelezettségre irányuló kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	45. ...a folyamatos önművelésre.
2.	46. ...az állandó szakmai fejlődésre.
3.	47. ...a tanári pálya iránti teljes elköteleződésre.
4.	48. ...mindig újabb és újabb módszerek kipróbálására.
5.	49. ...saját munkájának tudományos szintű értékelésére.
10. Nyelvi kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK, KÉPES...	
1.	50. ...bármilyen helyzetben tökéletesen használni az általa tanított nyelvet.
2.	51. ...minden szót ismer az általa tanított nyelven.

3.	52. ...ugyanolyan magas szinten használni az általa tanított nyelvet, mint az anyanyelvét.
4.	53. ...olyan kiejtéssel bír, mint egy művelt anyanyelvi beszélő.
5.	54. ...képes könnyedén váltani az anyanyelve és az általa tanított nyelv között.
11. A személyiségből fakadó szakmai kompetencia	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK...	
1.	55. ...jól ismeri önmagát.
2.	56. ...segítőképz.
3.	57. ...toleráns.
4.	58. ...kreatív.
5.	59. ...rugalmas.
6.	60. ...kedves.
7.	61. ...következetes.
8.	62. ...szigorú.
9.	63. ...előítéletektől mentes.
10.	64. ...nyitott.
11.	65. ...motivált.
12.	66. ...motiváló.
13.	67. ...művelt.
14.	68. ...figyel a tanulók egyéni különbségeire.
12. A tanított nyelv iránti affektív attitűd	
ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK...	
1.	69. ...nagyon szereti az általa tanított nyelvet
2.	70. ...vonzódik az általa tanított nyelvhez kapcsolódó ország(ok) kultúrájához.
3.	71. ...szeret olyan embereket megismerni, akik anyanyelvi beszélői az általa tanított nyelvnek.
4.	72. ...kedveli az általa tanított nyelv országainak konyhaművészetét, ünnepeit, szokásait.
5.	73. ...szereti az általa tanított nyelv országainak irodalmát, képzőművészetét.

13. A tanított nyelv iránti kognitív attitűd

ÚGY GONDOLOM, HOGY AZ A NYELVTANÁR, AKIT ÉN JÓNAK TARTOK,
ÚGY GONDOLJA, HOGY AZ ÁLTALA TANÍTOTT NYELV...

1.	74. ...ismerete számos előnyt biztosíthat a tanulóknak.
2.	75. ...hasznos tudást jelent a mindennapokban.
3.	76. ...ablakot nyit a világra.
4.	77. ...elsajátítása segít új emberek megismerésében.
5.	78. ...elsajátítása segít más kultúrák megismerésében.

MÉSZÁROSNÉ KÓRIS RITA

SZOLGÁLUNK ÉS TANÍTUNK!

ÜZLETISZAKNYELV-TANÁROK
MINT SZOLGÁLTATÓK

BEVEZETÉS

150

In: 125 éves a budapesti angol szak. Doktorandusztanulmányok
Szerk.: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012,
ELTE Eötvös Kiadó. /Talentum 16./ 150–158.

Az elmúlt harminc év szaknyelvi kutatásának kiemelkedő területe az üzleti szaknyelv. Az üzletemberek számára az üzleti angol szaknyelv magas szintű ismerete és használata ma már elengedhetetlen az üzleti élet bármely területén. Ezért számos, Magyarországon működő nagyvállalat szervez a munkatársainak üzleti angol nyelvtanfolyamokat, amelyekhez olyan tapasztalt és az üzleti angol nyelv tanításában jártas nyelvtanárokat keresnek, akik képesek a nagyvállalati kultúrához, közeghez alkalmazkodni, az üzletemberek igényeit figyelembe véve egy specifikus, testreszabott üzleti angol nyelvtanfolyamot sikeresen megtartani. Az üzleti nyelvtanfolyamok sikeressége nagymértékben függ attól, hogy a nyelv-tanár mennyire tud megfelelni a nyelvet tanuló üzletemberek és a vállalatvezetés elvárásainak.

A multinacionális vállalatokhoz kihelyezett üzleti angol nyelvtanfolyamok szervezése, menedzselése és lebonyolítása maga is üzlet, az ott tanító üzleti angol nyelv-tanárok pedig szolgáltatást nyújtanak az ügyfeleknek, a nyelvtanulóknak. Ez a szolgáltatás-központú felfogás a kulcsa annak, hogy egy üzleti nyelvtanfolyam eredményes legyen. Ahhoz, hogy a nyelv-tanárok magas szintű szolgáltatást tudjanak nyújtani, nemcsak a szolgáltatás-központú szemléletre, hanem üzleti-szaknyelv-tanári kompetenciákra is szükség van. Mindez folyamatos szakmai fejlődés, tanulási folyamat eredménye, amely eleinte nagy kihívást jelent az általános nyelv-tanároknak.

AZ ÜZLETISZAKNYELV-TANÁR KOMPETENCIÁI

A nemzetközi és magyar szakirodalom bőven foglalkozik a szaknyelvoktatás kérdéseivel, melyek közül a szaknyelvtanárképzés, a szaknyelvtanári kompetenciák fejlesztése különösen figyelemreméltó terület. Az üzletiszaknyelv-tanári kompetenciák három fő csoportra oszthatóak: szaktudás, szakmai készségek és személyes jellemzők.

2.1. Szaktudás

Az üzletiszaknyelv-tanárok szaktudását illetően az egyik legfontosabb kérdés, hogy egy üzletiszaknyelv-tanárnak kell-e valamit tudnia az üzlet világáról. A szakirodalom egyértelműen arról foglal állást, hogy az üzletiszaknyelv-tanárnak ajánlatos minimális üzleti jártassággal rendelkeznie, ugyanakkor a nyelvtanár nem üzletember és nem is kell azzá válnia (BELCHER 2006; BERECSKY 2009; DONNA 2000; DUDLEY-EVANS-ST JOHN 1998; ELLIS-JOHNSON 1994; HUTCHINSON-WATERS 1987; FRENDÓ 2005; JÁRMAI 2008; KURTÁN 2001, 2003). Természetes, hogy a legtöbb nyelvtanár általános nyelvtanítási tapasztalattal rendelkezik, és nem vett részt semmilyen üzleti képzésben, nem dolgozott üzleti területen. Egy üzleti nyelvtanfolyamon a nyelvtanár nem rendelkezik olyan mélységű szakmai háttértudással, mint az üzleti szaknyelvet tanuló üzletemberek (DUDLEY-EVANS-ST JOHN 1998), ezért szakmai, üzleti kérdésekben a nyelvtanulókra kell támaszkodnia.

Frendo (2005) ezt *szimbiotikus kapcsolat*nak nevezi, amikor a szaknyelvtanár és a nyelvtanuló kölcsönösen egymásra vannak utalva, mivel egymást kiegészítő tudással rendelkeznek, és mindkét fél szakértelme szükséges ahhoz, hogy a tanfolyam eredményes legyen. Az üzleti szaknyelv esetében a szaknyelvtanár az üzleti nyelvhasználatot, a nyelvi kommunikációs eszközöket ismeri, míg a nyelvtanulók az üzleti tartalmat, terminológiát. Ezt az egymást kiegészítő partnerséget kell elfogadnia szaknyelvtanárnak és nyelvtanulónak egyaránt. Kurtán Zsuzsa szerint „a hatékony szaknyelvoktatás előfeltétele, hogy [...] a nyelvtanároknak legyen meg a képességük, szándékuk és lehetőségük a közös cél érdekében a nyelvtanulókkal együtt kialakítandó együttműködésre” (KURTÁN 2001: 84).

Az üzletiszaknyelv-tanár szaktudásának másik fontos vetülete a szaknyelvtanítás módszertanának ismerete és alkalmazása, melynek gazdag szakirodalma van (például DONNA 2000; DUDLEY-EVANS–ST JOHN 1998; ELLIS–JOHNSON 1994; F. SILYE 2004; FRENDÓ 2005; HUTCHINSON–WATERS 1987; KURTÁN 2001, 2003), és amely hangsúlyozza a szükségletelemzés és igényfelmérés fontosságát.

2.2. Készségek

Az üzletiszaknyelv-tanárnak számos készséget kell elsajátítania. Alapvető elvárás, hogy egy tanár nyitott legyen az üzleti világra, érdeklődést mutasson a gazdasági és üzleti folyamatok iránt, nyitott legyen új ismeretek befogadására, valamint próbálja meg megismerni a nyelvtanulók munkakörét és átlátni mindennapi tevékenységüket (DONNA 2000; DUDLEY-EVANS–ST JOHN 1998; ELLIS–JOHNSON 1994; FRENDÓ 2005; KURTÁN 2001, 2003). Mindennek megfelelő kreativitással, leleményességgel, kiváló problémamegoldó és szervezőkészséggel kell társulnia (DUDLEY-EVANS–ST JOHN 1998; JACKSON 1998; JÁRMAI 2008).

Viszonylag kevés tanulmány (HUGHES 2005; JACKSON 1998; JÁRMAI 2007, 2008) említi meg a szükséges szaknyelvtanári kompetenciák között azokat az üzleti készségeket (például prezentáció, tárgyalástechnika, üzleti levelezés, telefonálás, telekonferencia), amelyeket az üzletembereknek nap mint nap alkalmazniuk kell az üzleti életben. Ezeknek a készségeknek idegen nyelven történő használata és fejlesztése szinte minden esetben része egy üzleti szaknyelvi kurzusnak. A szaknyelvtanár akkor fogja tudni teljes mértékben elősegíteni az üzletemberek szaknyelvi fejlődését, ha érti a szakmai diskurzusközösség nyelvhasználati szokásait, terminológiáját és a gazdasági szereplők által használt írásbeli és szóbeli műfajok sajátosságait (ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA 2010; KURTÁN 2001, 2003, 2010).

2.3. Személyes jellemzők

A szakirodalom több olyan személyiségjellemzőt sorakoztat fel, amely előnyére válhat egy üzletiszaknyelv-tanárnak. Egy jó üzletiszaknyelv-tanár fogékony a nyelvtanulók szükségleteire és igényeire, mindig figyel a nyelvtanulók jelzéseire, meghallgatja a problémáikat és javaslataikat (BELCHER 2006; DUDLEY-EVANS–ST JOHN 1998; ELLIS–JOHNSON 1994; HUTCHINSON–WATERS 1987; JÁRMAI 2008).

A professzionális üzleti környezetben a szaknyelvtanárnak magának is meg kell mutatnia a professzionalizmusát. Megbízhatónak, szavahihetőnek, könnyen elérhetőnek kell lennie a nyelvtanulók számára, és bármikor rendelkezésre kell állnia (DONNA 2000). Ugyanakkor a nyelvtanárokat általában szerénység, visszafogottság és az önbizalom hiánya jellemzi (BERECZKY 2009). Holott éppen nagyobb önbizalomra és magabiztosságra lenne szüksége, hogy meg tudja győzni a nyelvtanulókat saját professzionalizmusáról és hozzáértéséről.

3. A KUTATÁS CÉLJA ÉS A KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Jelen kutatás egy előtanulmány a disszertációmhoz, melynek célja, hogy – korábbi kérdőíves kutatásokra épülve (MÉSZÁROSNÉ KÓRIS 2011a, 2011b) – feltárja a magyarországi nagyvállalatok üzleti nyelvtanfolyamokkal és üzletiszaknyelv-tanárokkal szemben támasztott elvárásait. A kutatás célja továbbá, hogy meghatározza az üzletiszaknyelv-tanárok azon kompetenciáit, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az üzleti diskurzusközösség elvárásainak meg tudjanak felelni, és magas színvonalú nyelvi képzési szolgáltatást tudjanak nyújtani. Ezért az előtanulmány során kvalitatív módszerrel tematikus interjúkat készítettem Magyarországon működő nyelviskolák vezetőivel. A kutatás során az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

- Milyen elvárásaik vannak a nagyvállalatoknak a kihelyezett üzleti nyelvtanfolyamokkal, valamint az ott tanító nyelvtanárokkal szemben?
- Az üzletiszaknyelv-tanároknak milyen kompetenciákkal kell rendelkezniük az üzleti szaknyelv oktatásához?

153

4. KUTATÁSI MÓDSZER

A kutatás célja, hogy betekintést nyerjen a nyelviskolák vezetőinek véleményébe, személyes tapasztalataiba, mivel ők szoros kapcsolatban állnak a nyelvi képzést megrendelő nagyvállalatokkal, és így megfelelő rálátásuk van mind a tanfolyamokkal és tanárokkal szemben támasztott követelményekre, mind az üzleti szaknyelv oktatásához szükséges tanári kompetenciákra.

Az előtanulmány keretében két olyan nyelviskola vezetőjével készült interjú, amelyek üzleti angol szaknyelvi tanfolyamokra specializálódtak, jelentős szereplői a kihelyezett üzleti nyelvtanfolyamok magyarországi piacának, valamint nagy tapasztalattal rendelkeznek az üzleti nyelvtanfolyamok szervezése és lebonyolítása terén. A kutatásban résztvevő nyelviskola vezetők kiválasztása ún. elméleti mintavétel alapján történt (COHEN és mtsai 2007; SZOKOLSZKY 2004). A kutatás eszközeként félig strukturált tematikus interjúkat (KVALE 1996) készítettem, melyek elemzéséhez az állandó összehasonlító módszert használtam (MAYKUT–MOREHOUSE 1994). A kutatás érvényességének és megbízhatóságának növelése érdekében Lincoln–Guba (1985) minőségi kritériumrendszerét alkalmaztam.

5. EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

5.1. Általános elvárások az üzleti nyelvtanfolyamokkal szemben

A nyelviskolák már a vállalatokkal való tárgyalási, szerződéskötési fázisban felméri, milyen elvárásaik, igényeik vannak a nyelvtanfolyamokkal kapcsolatban. A nyelvtanfolyamok tervezése, szervezése az előzetesen megfogalmazott igények alapján történik. Mivel a céges nyelvtanfolyamok szinte mindig eredményközpontúak, azaz a tanfolyamon résztvevő munkatársak valamilyen előre meghatározott céllal fejlesztik szaknyelvi tudásukat, ezért nagyon fontos, hogy az igényeket figyelembe véve személyre szabott képzést kapjanak. Az előzetes elvárásoknak való megfelelés mindkét nyelviskola esetében kiemelkedő fontosságú, ugyanis a nyelviskolák fő versenyképességét az adja, hogy mennyire képesek kiszolgálni a felmerülő igényeket.

154

5.2. Szaknyelvtanári kompetenciák

5.2.1. Szaktudás

Az üzletiszaknyelv-tanár szaktudása két nagyon fontos ismeretből áll: az alapvető üzleti ismeretekből és a szaknyelvtanítás módszertanából. Az üzleti ismeretek tekintetében a kutatásban résztvevők egyetértettek abban, hogy egy szaknyelvtanár nem üzletember és soha nem fogja olyan mélységeiben érteni a szakmai fogalmakat és összefüggéseket, mint az a nyelvtanuló, akinek az a szakterülete, munkája. Ugyanakkor szerintük is elengedhetetlen, hogy a szaknyelvtanár legalább minimális rálátással rendelkezzen az alapvető üzleti folyamatokra, funkciókra, érdeklődjön az üzleti és gazdasági témák iránt.

Az üzleti szaknyelv oktatásában – amennyiben tapasztalt üzletemberek a nyelvtanulók – az elsődleges információforrást és tudásbázist maguk a nyelvtanulók jelentik a nyelvtanár számára. Ahogy Balázs érvelt a kölcsönös tanár-diák együttműködés mellett:

A tanár soha nem fogja úgy érteni ezeket a gazdasági folyamatokat, [...] a tanárnak nem is lesz soha feladata, hogy ezeket átlássa... ő a nyelvi struktúrákban fog tudni segíteni, a szakmai dolgot pedig tudja az, akinek az a saját szakmája. Ez egy ilyen kétirányú adok-kapok dolog (Balázs).

A szaknyelvtanítás módszertanának alapos ismerete szintén nagyon fontos tanári kompetencia. Fontos módszertani szempont, amit a tanárnak figyelembe kell vennie, hogy az üzletemberek teljes mértékben eredményközpontúak

a nyelvtanulásban is, vagyis minden egyes nyelvórának – legtöbbször a nyelvtanulók által – meghatározott célja van, amit minden óra végére teljesíteni kell. Az üzletiszaknyelv-tanár feladata, hogy ebben teljes mértékben segítse a nyelvtanulókat, hiszen ha az adott nyelvóra nem éri el a célját, nem volt a nyelvtanulók számára hasznos, akkor nem lesznek megelégedve a nyelvtanár által nyújtott szolgáltatással.

Maximális mértékű rugalmasságot várnak el [a cégek a tanártól], ami egy tanárnak szerintem újdonság... tehát... ez... ez egy más világ, tehát ha én [a tanár] elmegyek egy üzleti angol órára egy céghez, akkor én ott alapvetően nem tanár vagyok, hanem egy szolgáltató (Klaudia).

A szolgáltatás-központú szemléletmód kulcsfontosságú a vállalati nyelvoktatásban. A kutatásban résztvevők többször is utaltak arra, hogy a nyelvtanár a nagyvállalati környezetben szolgáltatást nyújt, amihez elengedhetetlen, hogy az ügyfelek, vagyis a nyelvtanulók megelégedettségét maximálisan szem előtt tartsa.

5.2.2. Készségek

A nyelviskola vezetők szerint az üzleti környezetben tanító nyelvtanárnak számos, az üzleti életben használt készséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy sikeresen érvényesülni tudjon ezen a területen. Kiváló kommunikációs és kapcsolatteremtő készség nélkül egy tanár igen nehezen tud boldogulni az üzletinyelv-tanítás különböző kontextusaiban. Az üzleti élet szereplői különösen a kommunikációs készségekre fektetnek nagy hangsúlyt. Ez az a készség, amit idegen nyelven is épp olyan jól kell tudni használniuk, mint a saját anyanyelvükön, ezért a tanártól is elvárják, hogy mind az írásbeli, mind a szóbeli üzleti kommunikációt maga is sikeresen használja.

A kommunikációs készségen kívül számos más üzleti készséget is el kell sajátítania a nyelvtanárnak azért, hogy a nyelvtanulók e készségeit idegen nyelven fejleszteni tudja.

Valamilyen szinten azok a *skillek*, amiket ő [az üzletember] használ... prezentáció, megbeszéléseken való részvétel, üzleti levelezés, tárgyalástechnika... valamilyen szinten ehhez nekem [a nyelvtanárnak] nem árt konyítani (Klaudia).

A kutatásban megkérdezett nyelviskola-vezetők tapasztalata az üzletiszaknyelv-tanárok készségeit illetően hasonlóságot mutat korábbi tanulmányokban leírt megállapításokkal (HUGHES 2005; JACKSON 1998; JÁRMAI 2007, 2008). Kiemelkedő fontosságú egy üzletiszaknyelv-tanár esetében, hogy alkalmazni tudja azokat az üzleti készségeket, amelyeket az üzletemberek napi szinten – sok esetben

idegen nyelven – használnak a munkájuk során. Ha a tanár ismeri a szaknyelvi diskurzust, az írásbeli és szóbeli kommunikációban használt műfajok (prezentáció, tárgyalás, üzleti levél stb.) sajátosságait, akkor teljes mértékben hozzá tud járulni a nyelvtanulók ilyen irányú készségfejlesztéséhez.

5.2.3. Személyiségjellemzők

A nyelvtanárok személyisége nagyon változó, mégis van néhány olyan tulajdonság, ami előnyére válhat bármely üzleti területen tanító szaknyelvtanárnak. Az interjúalanyok kiemelték az üzleti szemléletet, amely ahhoz szükséges, hogy a nyelvtanár szolgáltatásnak tekintse az üzleti szaknyelv tanítását, és maga mint szolgáltatást nyújtó arra törekedjen, hogy minél magasabb színvonalon szolgálja ki az ügyfeleit. Ennek ellenére azonban Balázs szerint a tanárok többsége nem rendelkezik üzleti szemlélettel:

156

Üzleti szemlélet... ez nem jellemzi a tanárokat, hogy kifejezetten üzleti szemlélete legyen, noha maga a tanítás üzlet, tehát... ö... mondjuk mi abba nőttünk fel, hogy ez mind jár, de nem jár, ez egy kőkemény üzlet (Balázs).

Az üzleti szemléleten kívül egy jó üzletiszaknyelv-tanárnak nyitottnak kell lennie az üzleti világra, az üzleti ismeretek, információk befogadására. Az egész üzleti világ nagyon különbözik attól a közegtől, ahol egy általános nyelvtanár tanít:

Az egy alapprobléma szerintem a tanároknál, hogy – főleg aki iskolában tanít – nem lát ki abból a kicsi világból [...], de a világ azon kívül óriási nagy, és [...] nekik nehéz adott esetben elboldogulni egy ilyenben [üzleti környezetben] (Balázs).

Amint arra korábbi tanulmányok (DUDLEY-EVANS-ST JOHN 1998; ELLIS-JOHNSON 1994; FRENDÓ 2005; HUTCHINSON-WATERS 1987) és a nyelviskola vezetői is rámutattak, egy sikeres üzleti nyelvtanfolyam záloga, hogy a tanár mennyire tud jó kapcsolatot kialakítani a nyelvtanulókkal. Mindkét megkérdezett kiemelte, hogy nyelviskola-vezetőként minden esetben tájékozódnak az üzletemberek, vezetők személyiségéről, és arra törekednek, hogy a nyelvtanulóhoz vagy csoport-hoz személyiségben illő tanárt találjanak:

Volt erre [tanárcserére] példa, és nem feltétlenül azért, mert nem jó a tanár, hanem annak az embernek, akit tanított, nem volt személyiségbeli párja (Balázs).

Ez [a tanár sikeressége] leginkább a személyiség varázsa (Klaudia).

6. ÖSSZEGZÉS

A kutatás azt a célt tűzte ki, hogy meghatározza azokat az üzletiszaknyelv-tanári kompetenciákat, amelyek ahhoz szükségesek, hogy egy nyelvtanár sikeresen tudjon érvényesülni egy nagyvállalati környezetben, eredményes üzleti angol nyelvtanfolyamot vezessen, versenyképes legyen az üzleti nyelvtanítás terén, azaz magas minőségű oktatási szolgáltatást tudjon nyújtani az ügyfeleinek.

Az eredmények azt mutatják, hogy az üzletiszaknyelv-oktatást megrendelő vállalatoknak és a nyelvtanulóknak a nyelvtanárral szemben támasztott elvárásaiak széles spektrumú szakmai kompetenciákat feltételeznek a nyelvtanár részéről. Mivel a vállalatokhoz kihelyezett üzleti nyelvtanfolyamnak a megrendelő igényeihez kell igazodnia, a tanárnak úgy kell a tanfolyamot felépítenie és lebonyolítania, hogy az teljes mértékben kielégítse a nyelvtanulók elvárásait, és elérje az előre definiált célokat. Ehhez elengedhetetlen, hogy az üzletiszaknyelv-tanár alapvető üzleti ismeretekkel rendelkezzen, ismerje a szakmai diskurzusközösség nyelvhasználatát. Ha az alapvető szakmai és nyelvi ismeret kiváló kommunikációs készséggel, valamint üzleti szemlélettel társul, akkor a nyelvtanár képes a magas elvárásoknak megfelelni.

HIVATKOZÁSOK

- ABLONCZYNÉ Mihályka Livia (2010): Gazdaság és nyelvhasználat. In: DOBOS Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Tinta Könyvkiadó. 243–256.
- BELCHER, Diane D. (2006): English for Specific Purposes: Teaching to Perceived Needs and Imagined Futures in Worlds of Work, Study, and Everyday Life. *TESOL Quarterly* 40/1., 133–156.
- BERECZKY Klára (2009): The Identity of the Business English Teacher: A Pilot Study. In: LUGOSSY Réka – HORVÁTH József – NIKOLOV Marianne (szerk.): *Empirical Studies in English Applied Linguistics*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 83–98.
- COHEN, Louis – MANION, Lawrence – MORRISON, Keith (2007): *Research Methods in Education*. 6. kiadás. New York: Routledge.
- DONNA, Sylvie (2000): *Teach Business English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUDLEY-EVANS, Tony – ST JOHN, Maggie Jo (1998): *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ELLIS, Mark – JOHNSON, Christine (1994): *Teaching Business English*. Oxford: Oxford University Press.
- F. SILYE Magdolna (2004): Az angol szaknyelvoktatás főbb általános jellemzői és metodológiai irányzatai. In: F. SILYE Magdolna (szerk.): *Porta Lingua 2004. A szaknyelvtudás esélyteremtő ereje*. Debrecen: Center Print. 19–26.
- FRENDÓ, Evan (2005): *How to Teach Business English*. Harlow: Pearson Education.

- HUGHES, John (2005): Training Business English Teachers: Notes from a Discussion List. *IATEFL/BESIG Business Issues* 1, 15–16.
- HUTCHINSON, Tom – WATERS, Alan (1987): *English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JACKSON, Jane (1998): Reality-Based Decision Cases in ESP Teacher Education: Windows on Practice. *English for Specific Purposes* 17/2., 151–167.
- JÁRMAI Erzsébet Mária (2007): A szakmai nyelvhasználat záloga: a személyiségfejlesztés és nyelvtanulás koherenciája. In: F. SILYE Magdolna (szerk.): *Porta Lingua 2007. Szaknyelvoktatásunk – határokon átívelő híd*. Debrecen: Center Print. 43–48.
- JÁRMAI Erzsébet Mária (2008): Gondolatok a (szak)nyelvtanári kompetencia-fejlesztésről. In: SILYE Magdolna (szerk.): *Porta Lingua 2008. Szakember, szaktudás, szaknyelv*. Debrecen: Center Print. 69–76.
- KURTÁN Zsuzsa (2001): A szaknyelvoktatás tervezése nemzetközi kontextusban. *Iskolakultúra* 8, 79–86.
- KURTÁN Zsuzsa (2003): *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzetközi Tankönyvkiadó.
- KURTÁN Zsuzsa (2010): Szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: DOBOS Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Tinta Könyvkiadó. 11–22.
- KVALE, Steinar (1996): *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks: Sage.
- LINCOLN, Yvonna S. – GUBA, Egon G. (1985): *Naturalistic Enquiry*. Beverly Hills: Sage.
- MAYKUT, Pamela S. – MOREHOUSE, Richard (1994): *Beginning Qualitative Research. A Philosophic and Practical Guide*. London: The Falmer Press.
- MÉSZÁROSNÉ KÓRIS Rita (2011a): Business English Teacher Competencies. In: BALOGNÉ BÉRCES Katalin – FÖLDVÁRY Kinga – SCHANDL Veronika (szerk.): *Faces of English: Pázmány Papers in English and American Studies*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 42–56.
- MÉSZÁROSNÉ KÓRIS Rita (2011b): *Business English Teacher Competencies in the Light of Corporate Requirements*. Szemináriumi dolgozat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- SZOKOLSZKY Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris.

A
TÁLENTUM SOROZAT
KORÁBBAN
MEGJELENT
KÖTETEI

ISSN 2063-3718

1. KUTASI ZSUZSANNA: *A ló a középkori arab irodalomban*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 210 oldal. ISBN 978 963 312 088 0
2. *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK, 2010. október 7–8.* Szerk. PARAPATICS ANDREA. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 266 oldal. ISBN 978 963 312 097 2
3. EMESE EGEDI-KOVÁCS: *La « morte vivante » dans le récit français et occitan du Moyen Âge*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 260 oldal. ISBN 978 963 312 110 8
4. VARGA ORSOLYA: *Párhuzamos fordítórajzok. Műfordítás-szemlélet Magyarországon és Hollandiában, a 20. század első felében*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 214 oldal. ISBN 978 963 312 103 0
5. *Os Descobrimentos Portugueses e a Mitteleuropa*. Organizadores CLARA RISO e ISTVÁN RÁKÓCZI. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 158 oldal. ISBN 978 963 312 112 2
6. *Cognition and Culture. The Role of Metaphor and Metonymy*. Edited by SONJA KLEINKE, ZOLTÁN KÖVECSES, ANDREAS MUSOLFF and VERONIKA SZELID. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 228 oldal. ISBN 978 963 312 115 3
7. HELTAI GYÖNGYI: *Az operett metamorfózisai (1945–1956). A „kapitalista giccs”-től a „haladó mimusjáték”-ig*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 268 oldal. ISBN 978 963 312 109 2
8. *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*. Szerk. SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN – SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 229 oldal. ISBN 978 963 312 120 7
9. *La Joie de Cours – Études médiévales et humanistes*. Red.: KRISZTINA HORVÁTH. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 242 oldal. ISBN 978 963 312 111 5
10. GERA JUDIT: *Az alávetettség struktúrái a holland prózában*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 276 oldal. ISBN 978 963 312 123 8

11. *Oirad and Kalmyk Lingustic Essays*. Edited by ÁGNES BIRTALAN. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó. 212 oldal. ISBN 978 963 312 116 0
12. DÁNIEL SZABÓ: *Étapes de l'urbanisation au coeur de l'oppidum de Bibracte : étude du mobilier céramique des fouilles hongroises de l'îlot des Grandes Forges*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó. 422 oldal. ISBN 978 963 312 122 1
13. *Tudomány és ideológia között – Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Szerk. ERŐS VILMOS – TAKÁCS ÁDÁM. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 168 oldal. ISBN 978 963 312 121 4
14. KELLER MÁRKUS: *Indokolt lakásszükséglet – A lakáspolitikai az 1950-es években*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 98 oldal. ISBN 978 963 312 126 9
15. KLEMENT JUDIT: *Hazai vállalkozók a hőskorban – A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 440 oldal. ISBN 978 963 312 127 6
16. *125 éves a budapesti angol szak – Doktorandusztanulmányok*. Szerk: FRANK TIBOR – KÁROLY KRISZTINA. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó, 160 oldal. ISBN 978 963 128 3